

ARJEN ASKAREISSA

Tapaustutkimus kehitysvammaisten aikuisten ja perhehoitajien
välisestä vuorovaikutuksesta

Valkeapää, Taina Jenni Marika

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiologia
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2017

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos – Institution – Department	
Valtiotieteellinen tiedekunta		Sosiaalitieteiden laitos	
Tekijä – Författare – Author			
Valkeapää, <u>Taina</u> Jenni Marika			
Työn nimi – Arbetets titel – Title			
Arjen askareissa. Tapaustutkimus kehitysvammaisten aikuisten ja perhehoitajien välisestä vuorovaikutuksesta.			
Oppiaine – Läroämne – Subject			
Sosiologia			
Työn laji – Arbetets art – Level		Aika – Datum – Month and year	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages
Pro gradu		Tammikuu 2017	93 + liitteet
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Monet kehitysvammaiset henkilöt tarvitsevat muiden ihmisten apua arjen perusasioiden suorittamisessa, kuten siivoamisessa tai ruuanlaitossa. Suomessa aikuisista kehitysvammaisista suuri osa asuu asumisinstituutioissa, joissa he saavat hoitohenkilökunnan apua arjen askareisiin. Apu ja hoito pohjautuvat kehitysvammaisen ja ammattilaisen väliseen sosiaaliseen suhteeseen ja vuorovaikutukseen heidän välillään. Historian valossa katsottuna tämä suhde on perinteisesti ollut hyvin hierarkkinen ja ammattilaisen auktoriteettiasemaa korostava. Ammattilainen on määritellyt ja toteuttanut hoitoon liittyvät toiminnot, ja vammaisen henkilö on ollut hoidon kohde, vailla kontrollia. Kuitenkin tämän päivän vammaispoliittiset arvot, erityisesti YK:n vammaisyleissopimus, korostavat yhä selvemmin vammaisten henkilöiden toimijuutta ja vahvaa itsemääräämisoikeutta omaan arkeen ja vastaavasti ammattilaisen roolia neuvon- ja tuenantajana auktoriteettiaseman sijaan.</p> <p>Muutos kohti kehitysvammaisten korkeampaa toimijuutta näkyy muun muassa laitosasumisen purkamisena, mutta asumismuodon muuttaminen ei vielä yksin takaa kokonaisvaltaista muutosta. Huomio tulee suunnata myös ammattilaisen ja kehitysvammaisen henkilön suhteeseen ja siihen tapaan, miten hoitotyötä tehdään. Tässä tutkimuksessa avataan empirisesti sitä, miten asumisinstituution arjen askareita suoritetaan vuorovaikutuksen tasolla ja millaisena kehitysvammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen suhde näyttäytyy näiden vuorovaikutuksen mikroilmiöiden näkökulmasta. Tutkimus osallistuu siihen keskusteluun, jota Suomessa tällä hetkellä käydään vammaisten ihmisoikeuksien toteutumisesta ja kehitysvammaisten asumispalveluiden muutoksesta.</p> <p>Tutkimuksen aineisto on kerätty kahdesta kehitysvammaisten perhekodista, joissa tutkija asui kymmenen päivän ajan. Perhehoito instituutiona tarjoaa uudenlaisen vertailukohtan aiemmin tehdyille tutkimuksille kehitysvammaisten ja ammattilaisten suhteesta. Tutkimusaineisto koostuu video- ja audionauhoituksista, joihin on tallennettu perhekodin arjen tapahtumia, sekä havaintopäiväkirjasta, johon tutkija on tallentanut taustatietoja perhekodin asukkaista ja toimintakulttuurista. Tarkemmiksi tutkimuskohteiksi on valittu neljä aterianvalmistuskatkelmaa, joissa jokaisessa osallisena ovat kehitysvammainen asukas ja perhehoitaja. Analyysiosiossa esitellään aineistoesimerkkejä aterianvalmistuksen aloituksista ja siirtymistä eri työvaiheiden välillä. Aineistoa on analysoitu keskusteluanalyysin keinoin, mikä tarkoittaa vuorovaikutuksen mikrotason ilmiöiden avaamista. Tässä tutkimuksessa on analysoitu erityisesti osanottajien valtasuhteita, suhdetta tietoon ja kyvykkyyteen sekä emootioita. Analyysissa on haettu vastauksia siihen, millaisina kehitysvammaisen henkilön ja ammattilaisen roolit näyttäytyvät, miten ammattilainen suhtautuu kehitysvammaisen henkilön haasteisiin suoriutua työvaiheista ja miten kehitysvammaisen henkilön toimijuus (toimintakyky, osallisuus ja valinnanmahdollisuudet) tulee esiin.</p> <p>Tutkimuksen tulokset osoittavat, että kehitysvammaisen henkilön ja ammattilaisen rooleissa on vaihtelua. Aineistosta on nähtävissä sekä ammattilaisen auktoriteettiasemaa korostavia vuorovaikutustilanteita että kehitysvammaisen henkilön korkeaa toimijuutta osoittavia tilanteita. Roolit ja niissä ilmenevät erot johtuvat sekä aterianvalmistuksen organisointitavoista että osallistujien asemista ja kyvystä suhteessa aterianvalmistukseen. Tuloksista ilmenee myös erilaisia käytäntöjä, joilla ammattilainen pyrkii nostamaan kehitysvammaisen henkilön toimijuutta haastavien työvaiheiden kohdalla, kuten ajan antaminen, toisto ja kognitiivisen toiminnan sanallistaminen. Tulokset esittävät myös kehitysvammaisen henkilön toimijuuden eri asteita, joissa toimintakyky ja valinnanmahdollisuudet suhteessa aterianvalmistukseen vaihtelevat, kun taas osallisuus aterianvalmistukseen pysyy vakiona.</p> <p>Tutkimuksen tuloksissa painottuu se, kuinka moniulotteisena kehitysvammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen suhde näyttäytyy, kun sitä tarkastellaan vuorovaikutuksen mikrotasolla. Suhde ei ole stabiili, vaan se rakentuu ja uudistuu vuorovaikutuksessa. Tutkimus osoittaa, kuinka kehitysvammaisella henkilöllä voi olla korkea toimijuuden aste omassa arjessaan. Toimijuuden asteeseen vaikuttavat sekä henkilön toimintakyky että toimijuuden mahdollistava tai estävä konteksti. Työssä pohditaan myös perhehoitoa erityisenä asumismuotona, joka tämän tutkimuksen aineiston perusteella näyttää perustuvan läheisille sosiaalisille suhteille ja tukevan kehitysvammaisen henkilön osallisuutta arjessa. Tutkimus ottaa kantaa myös keskusteluanalyttisen tutkimuksen käsitteistöön. Tutkimuksessa nousee esiin osanottajien orientaatio kyvykkyyteen yhtenä vuorovaikutuksen ulottuvuutena ja resurssina, mutta tälle ei ole vielä vakiintunutta käsitettä keskusteluanalyysin teoriassa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
kehitysvammaiset, kehitysvammaisten ohjaajat, sosiaaliset suhteet, vuorovaikutus, asumispalvelut, perhehoito, keskusteluanalyysi			

Sisältö

Johdanto.....	1
1 Mitä vammaisuus on?	6
1.1 Vammaisuuden sosiologiat.....	6
1.2 Vammaisuus ja toimintakyky	8
1.3 Vammaisuus ja toimijuus	10
2 Vammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen sosiaalinen suhde.....	14
2.1 Hoitotyön kulttuuri.....	15
2.2 Vammaisen henkilön kokemus ammattilaisen toiminnasta.....	16
2.3 Vammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen vuorovaikutus	18
2.4 Yhteenveto.....	19
3 Sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkiminen.....	21
3.1 Roolit ja tilanteellinen toimintasysteemi	21
3.2 Keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohdat	22
3.2.1 Vuorovaikutuksen rakenteellinen järjestäytyminen	23
3.2.2 Kontekstin kaksitahoisuus	24
3.3 Toiminnot ja resurssit	25
3.4 Tieto, valta ja emootiot vuorovaikutuksessa	27
3.5 Yhteenveto.....	29
4 Tutkimuskysymykset	30
5 Aineisto ja tutkimusmetodi.....	31
5.1 Tutkimuskohteen kuvaus.....	31
5.2 Aineistonkeruu.....	32
5.3 Keskustelunanalyysi tutkimusmetodina	34
5.4 Analyysikohteena aterianvalmistus.....	36
5.5 Eettisyys.....	37
6 Analyysi – Aterianvalmistus tilanteellisena toimintasysteeminä.....	39
6.1 Aterianvalmistuksen aloitus perhehoitajan johtamana.....	40
6.2 Aterianvalmistuksen aloitus neuvottelun kautta	42
6.3 Perhehoitajan aloittamat siirtymät.....	49
6.3.1 Direktiivit.....	50
6.3.2 Laadunvalvonta	53

6.3.3 Aukkaan toimijuuden korostuminen.....	55
6.3.4 Tehtävä osoittautuu aukkaalle vaikeaksi.....	61
6.4 Aukkaan aloittamat siirtymät	67
6.4.1 Aukkaan aloitteellisuus näyttäytyy poikkeuksellisena toimintana	67
6.4.2 Aukkaan itseksien puhuminen ja korkea toimijuus	70
7 Tulokset	76
8 Pohdinta	80
8.1 Tulosten suhde aiempaan tutkimukseen.....	80
8.2 Käytetyt käsitteet.....	82
8.3 Lopuksi	86
9 Lähteet.....	88
Liitteet	94
Liite 1. Tutkimuslupalomake.....	94
Liite 2. Litteraatiomerkit	96

Johdanto

Aina mun pitää siivota.

Aina mun pitää tiskata.

Aina mun pitää hoitaa tehtäviä.

Kuulostaa tutulta, arkiselta elämältä. Siivoamista, tiskaamista ja kaikenlaisia tehtäviä. Yllä olevat lauseet ovat Pertti Kurikan Nimipäivät -yhtyeen kappaleesta *Aina mun pitää*. Kappale on kurkistus ryhmäkodissa elävien kehitysvammaisten maailmaan. Sanoista kai-kuu kritiikki, joka kohdistuu siihen, että joku muu määrää. Arki luo pohjan ihmiselämälle ja se, että voi itse määrittää omaa arkeaan, luo perustan hyvinvoinnille. Tämä ei kuiten-kaan ole itsestäänselvää kehitysvammaisten aikuisten elämässä. Usein joku muu sanoo, mitä pitää tehdä. Tässä sosiologian pro gradu -työssä tehdään matka kehitysvammaisten henkilöiden arkeen. Tutkimus avaa arkisten tehtävien hoitamista tarkastellen kehitysvam-maisten aikuisten ja perhehoitajien välistä vuorovaikutusta.

Shakespeare (2006, 135) kirjoittaa, kuinka me kaikki ihmiset olemme jollain tasolla riip-puvaisia toisistamme. Tarvitsemme muiden ihmisten apua. Kuitenkin tarpeen ja riippu-vuuden aste sekä laatu vaihtelevat elämäntilanteiden ja yksilöiden välillä. Thomas (2007) painottaa, kuinka vammaisilla henkilöillä on usein suurempi avun tarve kuin vammatto-milla, ja he ovat riippuvaisempia muista ihmisistä läpi elämänsä. Vammaisten henkilöi-den riippuvuus muista liittyy erityisesti elämän perusasioihin. Arkiset toiminnot, jotka monet vammattomat ihmiset hoitavat itsenäisesti tai ainakin ilman institutionaalista apua, ovat vammaisille asioita, joita he eivät pysty aina itse suorittamaan. Tästä syystä vam-maiset henkilöt ovat länsimaaisissa yhteiskunnissa osoitettu erityiseen riippuvuussuhtee-seen, mikä oikeuttaa kohdistamaan heihin institutionaalista kontrollia. (Thomas 2007, 88-89.)

Yksi institutionaalisen kontrollin muoto on asumispalvelut. Suomessa aikuisista kehitysvammaisista suuri osa asuu instituutioissa, joissa he saavat hoitohenkilökunnan apua arkisten asioiden suorittamisessa.¹ Kehitysvammaisten henkilöiden asuminen on tällä hetkellä ison muutoksen keskellä. Valtioneuvoston vuonna 2010 antama periaatepäättös käynnisti Kehitysvammaisten asumisohjelman (KEHAS), jonka yhdeksi tavoitteeksi on asetettu kehitysvammaisten laitosasumisen purkaminen Suomessa vuoteen 2020 mennessä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2012, 10). Laitosasumisen purkamisen taustalla on vammaislainsäädännön uudistuminen, kunta- ja palvelurakenteiden muutokset ja vammaisten ihmisoikeussopimus, jotka kaikki edellyttävät yksilöllisempien asumisratkaisujen järjestämistä (Ripatti & Paara 2011, 3).

YK vahvisti vuonna 2006 yleissopimuksen vammaisten henkilöiden oikeuksista (vammaisyleissopimus). Tämä sopimus korostaa niitä ihmisoikeussopimuksen pykälää, jotka ovat edelleen useissa maissa toteutumattomat vammaisten ihmisten kohdalla.² Vammaisyleissopimus painottaa muun muassa vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeutta, vapautta tehdä omia valintoja, osallisuutta yhteiskuntaan, syrjimättömyyttä ja erilaisuuden kunnioittamista. (Suomen YK-liitto 2015, 4–6.) Vammaisten ihmisoikeuksia ajavien ryhmien yksi vaatimus kohdistuu siihen, että vammaisten hoitoa ja tukea järjestävien tahojen tulisi perustaa toimintansa vammaisten ihmisten maksimaaliselle itsenäisyydelle ja valinnanvapaudelle ja vastakohtaisesti minimaaliselle kontrollille ja holhoamiselle (Shakespeare 2006, 136). Juuri tällaista muutosta, **kehitysvammaisten toimijuutta** korostavaa palvelurakennetta, KEHAS-ohjelmassa on tavoiteltu.

Muutos ei kuitenkaan tapahdu hetkessä, eikä se tapahdu ilman tietoista työtä. Seppälä (2010, 192) tuo esiin, kuinka laitospaikkaiset hoitotavat ovat joissain tapauksissa siirtyneet myös uusissa asumismuodoissa tehtävään hoitotyöhön. Vesala (2013) painottaa, kuinka kehitysvammaisen henkilön toimijuuden korostaminen vaatii uudenlaisen asenteen ja uudenlaisten vuorovaikutuskäytäntöjen omaksumista. Jos suhde on aiemmin laitospaikkaisessa

---

¹ Suomessa on arvioitu olevan noin 40 000 kehitysvammaista henkilöä. Vuoden 2015 lopussa kehitysvammalaitoksissa asui 1 000 henkilöä. Omaisten luona asui noin 15 000 henkilöä, joista aikuisia kehitysvammaisia oli noin puolet. Asumispalvelujen piirissä eriasteisesti tuettuna asui noin 12 500, perhehoitossa noin 1 300 kehitysvammaista henkilöä ja itsenäisesti noin 9 000. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016, 14.)

² Suomen eduskunta ratifioi vammaisyleissopimuksen kesäkuussa 2016, kymmenen vuotta sopimuksen laatimisen jälkeen (Ulkoasianministeriö 2016).

kulttuurissa perustunut ammattilaisen antamaan hoitoon ja asioita on tehty kehitysvammaisen henkilön puolesta, nyt ammattilainen tulisi nähdä neuvon- ja tuenantajana roolissa. (Vesala 2013, 25–26.)

Hoitotyö konkreettisesti pohjautuu ammattilaisen ja vammaisen henkilön sosiaaliseen suhteeseen ja vuorovaikutukseen heidän välillään (Seppälä 2010, 192). Tämä on tutkimukseni yksi keskeisistä ajatuksista. Avaan tutkimuksessani keskustelunanalyysin keinoin sitä, miten arkisia toimintoja suoritetaan kehitysvammaisen asukkaan ja ammattilaisen välisessä vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutuksen tutkiminen näyttäytyy hyvin oleellisena tässä kontekstissa. Vesala (2013) on tutkinut kehitysvamma-alan työntekijöiden kokemuksia työstään. Hän tuo esiin, kuinka hoitohenkilökunta suurelta osin *kokee* toimivansa asukkaan itsemääräämisoikeutta kunnioittavasti, mutta kokemus ei kuitenkaan aina vastaa todellisia käytäntöjä. Vesalan tutkimuksesta ilmenee, kuinka itsemääräämisoikeudesta saatetaan luopua esimerkiksi turvallisuuden vedoten tai niissä tilanteissa, joissa henkilökunta kokee kiirettä. (Vesala 2013, 28.) Antaki ja kumppanit (2008) painottavatkin, kuinka vuorovaikutuskäytäntöjen avaaminen mikrotasolla lisää tietoisuutta mahdollisista vuorovaikutuksen ongelmakohdista. Heidän mukaansa henkilökunnan tarkoitusperät ovat usein hyvät, eikä kehitysvammaisten itsemääräämisoikeutta haluta tarkoituksella estää. Vuorovaikutuskäytännöt ovat kuitenkin hyvin automaattisia, joten ongelmia voi olla vaikea havaita ilman tarkkaa, yksityiskohtiin pureutuvaa analyysia. (Antaki ym. 2008, 1166.)

Tämä tutkimus keskittyy kuvaamaan perhehoidossa tehtävää työtä. Suomessa oli vuonna 2015 noin 1 300 kehitysvammaista perhehoidon piirissä. Määrä ei ole merkittävästi muuttunut 2000-luvun aikana. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016, 20.) Perhehoito tarkoittaa ”hoidon tai muun osa- tai ympärivuorokautisen huolenpidon järjestämistä perhehoitajan yksityiskodissa tai hoidettavan kotona”. Perhehoitaja vastaa asukkaan tuesta ja huolenpidosta ja saa siitä korvauksen asukkaan kotikunnalta. Perhehoidon lainsäädäntö uudistui vuonna 2015. Uudessa perhehoitolaissa yhdistyy aiemmin sosiaalihuoltolaissa ja perhehoitajalaissa määritellyt säädökset. Perhehoidon määrittelyä on laissa laajennettu niin, että sitä voidaan nykyisin antaa myös asukkaan omaan kotiin. (Perhehoitolaki 263/2015.)

Kehitysvammaisten perhehoitoa on tutkittu erittäin vähän. Perhehoidon tutkiminen on kuitenkin oleellista erityisesti nyt rakennemuutoksen aikana. Sosiaali- ja terveysministeriön laatimassa KEHAS-ohjelman arviointiraportissa (2016) painotetaan, että kehitysvammaisilla henkilöillä tulee olla tulevaisuudessa mahdollisuus yhä useammin valita itse omaan elämäntilanteeseen ja tuentarpeeseen sopivin asumisen muoto. Arviointiraportin mukaan erityisesti perhehoito on nähty sellaisena asumismuotona, jota on tarjolla liian vähän tarpeisiin nähden. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016, 34.) Niemelä ja Bränd (2008) tuovat esiin, kuinka kehitysvammaisten perhehoito väheni 1990-luvulla kunnissa tapahtuneiden rakennemuutosten takia. He korostavat, kuinka perhehoitoa on mahdollista kehittää, eikä sitä pidä ajatella poishiipuvana asumisratkaisuna. (Niemelä & Bränd 2008, 91.)

Kehittämistä onkin tehty perhehoitolain uudistamisen myötä. Sosiaali- ja terveysministeriö on nimennyt yhdeksi lakiuudistuksen tavoitteeksi perhehoidon lisäämisen tuen tarpeessa olevien henkilöiden asumisen muotona. Perhehoito nähdään inhimillisenä ja edullisena tapana järjestää asumista. Perhehoidon erityisenä vahvuutena muihin hoitomuotoihin verrattuna on nähty mahdollisuus pysyviin ja läheisiin ihmissuhteisiin, perusturvallisuuden edistymisen ja sosiaalisen kehityksen tukeminen. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015.) Ministeriön näkemys vastaa Peräisen (2014) pro gradu -tutkielman tuloksia, joiden mukaan perhehoitajat ja kehitysvammaisten asumisesta vastaavien organisaatioiden edustajat kokivat perhehoidon nimenomaan kodinomaisena ja turvallisena asumismuotona. Pysyvien ja läheisten ihmissuhteiden nähtiin auttavat kehitysvammaisten asukkaiden yksilöllisyyden, toimijuuden ja osallisuuden toteutumista arjessa. (Peräinen 2014, 67.)

Kehitysvammaisten perhehoito näyttäytyy siis hyvin ajankohtaisena tutkimuskohteena. Perhehoidolle on kysyntää, sitä on luonnehdittu hyvänä asumismuotona, mutta kuten olen jo maininnut, sitä on tutkittu melko vähän. Tässä tutkimuksessa perehdytään kahden perhekodin elämään, jotka molemmat ovat toimineet noin 30 vuotta. Tutkimuskohteet eivät itsessään edusta muuttunutta palvelurakennetta, mutta perhehoitajien ja kehitysvammaisten asukkaiden vuorovaikutuskäytäntöjen avaaminen tuottaa lisää tärkeää tietoa konkreettisesta hoitotyöstä. Tutkimus osallistuu siihen keskusteluun, jota Suomessa tällä hetkellä käydään vammaisten ihmisoikeuksien toteutumisesta ja kehitysvammaisten asumispalveluiden muutoksesta. Tutkimuksessa keskitytään kuvaamaan sitä, miten perhekodin

arjen askareita suoritetaan. Tavoitteena on avata kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan välistä sosiaalista suhdetta ja sitä, millaisina heidän roolit näyttäytyvät arjessa.

Työ etenee seuraavasti:

Aloitan esittelemällä keskeisimpiä sosiologisia näkökulmia vammaisuuteen ja vammaisuuden määritelmän (luku 1). Sen jälkeen paneudun viime vuosina tehtyihin tutkimuksiin, joissa avataan kehitysvammaisen aikuisen ja ammattilaisen välisen sosiaalisen suhteen luonnetta (luku 2). Tämän jälkeen pohjustan sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimusta, erityisesti keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohtia ja kyseisen tutkimuskentän keskeisimpiä käsitteitä (luku 3). Aiemman tutkimuksen ja teoreettisen viitekehyksen esittelyn jälkeen asetan tutkimuskysymykset (luku 4), jonka jälkeen siirryn työn empiiriseen osioon. Esittelen ensin aineiston ja analyysimetodin (luku 5). Sen jälkeen havainnollistan analyysiosiossa, miten arjen askareita suoritetaan perhekodissa ja miltä kehitysvammaisen aikuisen ja perhehoitajan välinen sosiaalinen suhde näyttää vuorovaikutuksen näkökulmasta (luku 6). Työn loppupuolella tiivistän analyysissa nousseet havainnot vastaamaan asettamiini tutkimuskysymyksiin (luku 7). Päätän työni pohtimalla, miten tämän tutkimuksen tulokset suhteutuvat aiempaan tutkimukseen ja voiko tulosten perusteella puhua erityisestä 'perhehoitomaisuudesta', sekä palaan vielä käytettyjen käsitteiden määrittelyyn (luku 8).

1 Mitä vammaisuus on?

Tässä luvussa tehdään katsaus vammaistutkimuksen kenttään. Käyn läpi lyhyesti sosiologisen vammaistutkimuksen suuntia ja esittelen sen vammaisuuden määritelmän, johon tämä tutkimus pohjautuu.

1.1 Vammaisuuden sosiologiat

Sosiologisella vammaistutkimuksella on ollut merkittävä osa vammaisuuden käsitteen määrittelyssä ja etenkin määrittelyn uudistamisessa (Albrecht 2010, 192). Vehmas (2005) korostaa sosiologisen näkökulman tarpeellisuutta, sillä vammaisuutta on historian saatossa selitetty yksinomaan yksilön elimisellä vammalla, yksilön viallisuudella. Sosiologinen tutkimus on nostanut esiin, kuinka vammaisuus muodostuu yksilön ja yhteisön välisessä suhteessa. (Vehmas 2005, 116–117.)

Sosiologit eivät kuitenkaan ole olleet yksimielisiä siitä, miten vammaisuus syntyy yksilön ja yhteisön välillä. Thomas (2007) käyttää teoksessaan monikkoa vammaisuuden sosiologiat ja haluaa tällä korostaa tutkimuskentän eriäviä näkökulmia. Hän määrittelee sosiologisen vammaistutkimuksen kahteen sektoriin: sosiaalista poikkeavuutta (social deviance) ja sosiaalista sortoa (social oppression) korostaviin tutkimuksiin. (Thomas 2007, 4.) Esittelen seuraavaksi tiivistetysti kummankin sektorin keskeisimmät teoriat.

Sosiaalista poikkeavuutta painottavan tutkimuskentän yksi tunnetuimpia edustajia on Howard S. Beckerin (1963) teoria leimaamisesta (labelling theory). Beckerin mukaan poikkeavuus ei ole suoraan johdettavissa yksilön käyttäytymisestä, vaan poikkeavuus syntyy sosiaalisissa tilanteissa. Hän korostaa, kuinka yhteisöillä on sääntöjä ja näistä säännöistä poikkeavat leimataan ulkopuolisiksi. Leimaaminen tulee näkyväksi siinä, kuinka yhteisö reagoi poikkeavan yksilön käyttäytymiseen. Poikkeava käytös on poikkeavaa, koska yhteisö on niin määrittänyt. Poikkeavaksi leimatut eivät kuitenkaan ole homogeeninen joukko, eivätkä kaikki säännöistä poikkeavat tule leimatuiksi. Tämä on yksi keskeinen huomio Beckerin teoriassa. Se, että esimerkiksi vammaiset henkilöt leimataan poikkeaviksi, on yhteisön valinta. (Becker 1963, 9, 15.)

Beckerin teoria korostaa yhteisön roolia poikkeavuuden synnyttämisessä ja tuo esiin poikkeavuuden primaarin tason. Edwin M. Lemert (1967) täydentää Beckerin teoriaa määrittelemällä sekundaarisen poikkeavuuden käsitteen. Lemert havainnollistaa, kuinka poikkeavuuden leima vaikuttaa yksilön käyttäytymiseen ja käsitykseen itsestä. Leimattu näkee myös itsensä poikkeavana ja alkaa toimia, kuten poikkeavan odotetaan toimivan. Leimaamisesta tulee näin itseäntoteuttava prosessi, ja se saavuttaa sekundaarin tason. (Lemert 1967, 41.) Samaa ilmiötä on kuvannut myös Erving Goffman (1963) teoksessaan *Stigma*. Goffman esittää, kuinka yksilö voi suhtautua yhteisön antamaan stigmaan eri tavoin. Yksilö voi pyrkiä muuttamaan esimerkiksi omaa ulkoista olemustaan niin, että stigma poistuu. Toisaalta yksilö voi myös painottaa stigmaa syyksi mahdollisille vaikeuksille ja epäonnistumisille elämässä. Goffman korostaa, kuinka suhtautuminen stigmaan tulee esiin erityisesti silloin, kun stigmatisoitu kohtaa ”normaalin”. Näissä kohtaamisissa sekä stigmatoidun että normaalin tulee ottaa kantaa siihen, kuinka he suhtautuvat poikkeavuuteen. (Goffman 1963, 9–10.)

Poikkeavuuden näkökulmasta tehtyä sosiologista tutkimusta on kritisoitu sen yksilökeskeisyydestä. Jos vammaisuus määritellään poikkeavuutena suhteessa ”normaaleihin”, näyttäytyy se pelkästään yksilön tragediana. (Oliver 1990.) Albrecht (2010) listaa kohtia, jotka edellä esitettyjen teorioiden kohdalla on nähty ongelmallisina. Näitä ovat muun muassa vammaisten ihmisten näkeminen passiivisina, muiden määrittelyn kohteina. Myös poikkeavuuden korostaminen sen sijaan että puhuttaisiin yksilöiden erilaisuudesta, nähdään huonona asiana. Yksi keskeisimmistä kritiikeistä kohdistuu siihen, että poikkeavuuden sosiologia ei painota tarpeeksi fyysisen ja sosiaalisen ympäristön vaikutusta vammaisuuden määrittelemisessä, eikä se ota kantaa vammaisten ihmisoikeuksiin. (Albrecht 2010, 193.)

Sosiaalisen sorron näkökulmasta tehdyt sosiologiset vammaistutkimukset pureutuvat edellä mainittuihin poikkeavuutta korostavan näkökulman ongelmiin. Yksi tunnetuimmista sortoon ja vammaisten ihmisten eksklusioon painottuva teoria on vammaisuuden sosiaalinen malli (the social model of disability). Mallin keskiössä on eronteko vamman (impairment) ja vammaisuuden (disability) käsitteiden välillä. (Oliver 1996, 33.) Tiivistetysti: vamma nähdään yksilön ruumiillisena kuvauksena ja vammaisuus ilmiönä, joka syntyy yksilön kohdatessa yhteisön syrjivät rakenteet (UPIAS 1975, 14). Vammaisuuden sosiaalisen mallin mukaan vammaisuus siis johtuu yhteiskunnan syrjivistä rakenteista,

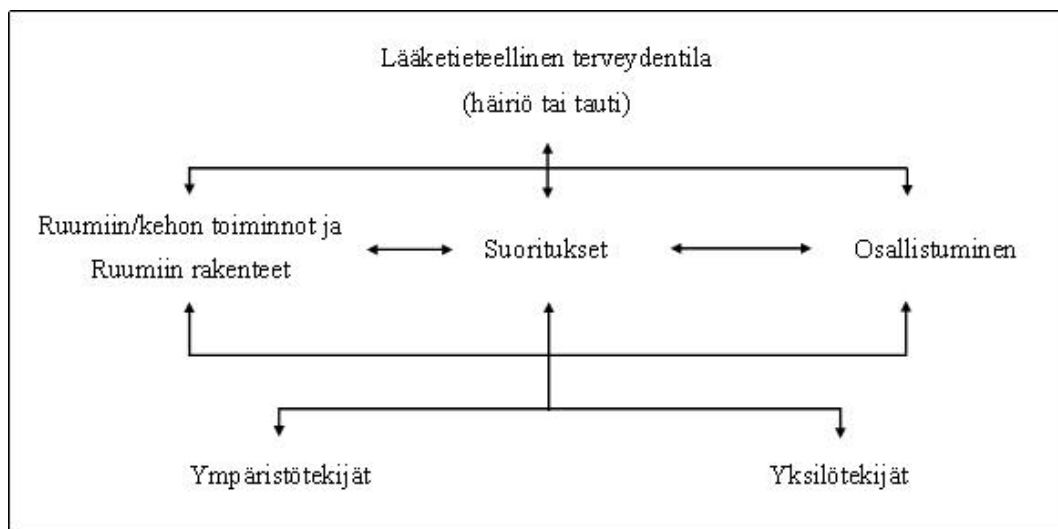
jotka rajoittavat vammaisten ihmisten elämää. Syrjintä tulee näkyväksi sekä yksilötasolla ennakkoluuloina niitä ihmisiä kohtaan, joilla on jokin elimellinen vamma, että laajemmalla tasolla esimerkiksi eristävissä asumisinstituutioissa. Mallin mukaan yhteiskunnan rakenteiden tulee muuttua, jotta vammaisuus ilmiönä poistuu. (Oliver 1996, 22.)

Vammaisuuden sosiaalinen malli on ollut suosittu erityisesti vammaisten ihmisoikeuksia ajavien ryhmien parissa. Se on nähty vammaisten ihmisten identiteettiä kohottavana: vika ei ole vammaisessa henkilössä itsessään vaan yhteisössä, joka estää ja syrjii henkilöitä, joilla on vamma. (Vehmas 2005, 115.) Mallia on myös kritisoitu. Shakespeare (2006) tuo esiin, kuinka vammaisuuden sosiaalinen malli jättää huomioimatta vamman merkityksen yksilön elämälle. Sosiaalinen malli, samaan tapaan kuin poikkeavuuttakin painottavat mallit, luovat liian yksinkertaistetun käsityksen vammaisten ihmisten elämästä. Vaikka vamman vaikutus yksilön elämään riippuu siitä yhteisöstä, yhteiskunnasta ja kulttuurista, jossa yksilö elää, ei vamman merkitystä yksilön toimintakyvylle ja -mahdollisuuksille voida sivuuttaa. Kehitysvamma vaikuttaa esimerkiksi yksilön kognitiiviseen suorituskyykyyn eli henkilö millaisessa ympäristössä tahansa. Shakespeare korostaakin vammaisuutta sosiaalisten ja yksilöllisten tekijöiden summana. (Shakespeare 2006, 33–34, 56.) Tämä määritelmä on myös taustalla seuraavaksi esiteltävässä WHO:n luokituksessa.

1.2 Vammaisuus ja toimintakyky

Kuten edellisessä alaluvussa käy ilmi, ei ole olemassa yhtä vammaisuuden sosiologiaa vaan joukko erilaisia teorioita ja malleja. Albrecht (2010, 193) tuo kuitenkin esiin, että eri näkökulmista tuotetulla sosiologisella tiedolla on ollut suuri vaikutus muun muassa World Health Organizationin (WHO) vammaisuuden luokitteluun. WHO:n vuonna 2001 päivittämä luokitus *International Classification of Functioning, Disability and Health* (ICF) tarjoaa kansainvälisesti yhtenäiset käsitteet ja standardit vammaisuuden määrittelylle. ICF-luokitus tuo esiin biopsykososiaaliset osatekijät (biologiset, yksilöpsykologiset ja ympäristötekijät), jotka vaikuttavat yksilön terveydentilaan ja toimintakykyyn. Luokituksen suomenkielinen nimi on *Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus*. (Stakes 2004, 4.)

Päivitetty ICF-luokitus perustuu terveyden ja toimintakyvyn luokittelulle. Tämä on muutos aiempaan, WHO:n vuonna 1980 laadittuun ICIDH-luokitukseen³, jossa painotus on ollut sairauden ja haittojen seurauksissa. ICF-luokittelu ottaa huomioon yksilöllisten tekijöiden lisäksi myös ympäristötekijöiden vaikutukset. Vammaisuus tarkoittaa luokittelun mukaan vaihtelua henkilön toimintakyvyssä, joka aiheutuu elimellisestä vauriosta, toiminnan rajoituksista tai osallistumisen rajoituksista – joko jostain näistä tai useamman yhteisvaikutuksesta. (Stakes 2004, 3–4.) Uudistettu luokitus näyttäytyy siirtymänä pois poikkeavuuden määrittelystä, mikä on vammaisten ihmisoikeuksia ajatellen merkittävä asia. Kuvio 1. tiivistää ICF-luokituksen osatekijät.

Kuvio 1. ICF-luokituksen osa-alueiden vuorovaikutussuhteet (Stakes 2004, 18).

Kuvio 1. havainnollistaa, kuinka yksilön suoritukset (eli toimintakyky) ovat lääketieteellisen tilan ja kontekstuaalisten tekijöiden vuorovaikutuksen tulos. Kuviossa esitettyjen osa-alueiden välistä vuorovaikutusta kuvataan dynaamiseksi. Tämä tarkoittaa sitä, että jos jokin osa-alue muuttuu, sen nähdään vaikuttavan myös muihin osa-alueisiin. (Stakes 2004, 18–19.) Se, miten kehitysvammainen henkilö suoriutuu jokapäiväisistä toiminnoista, riippuu näistä kaikista osa-alueista: mikä on henkilön lääketieteellinen tila (kehitysvamman aste), miten hänen kehonsa toimii (niin fyysisesti kuin psyykkisesti), missä määrin henkilöllä on osallisuutta arjen toimintoihin, mitkä yksilölliset tekijät edesauttavat tai estävät suoriutumista (ikä, sukupuoli, tottumukset, taidot, mielenkiinnonkohteet) ja

³ WHO:n vuoden 1980 ICIDH-luokittelu on lyhenne käsitteestä 'International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps. Suomenkielinen vastine on 'Vaurioiden, toiminnanvajaavuuksien ja haittojen kansainvälinen luokitus'. (Stakes 2004, 3.)

miten ympäristötekijät vaikuttavat suoriutumiseen (perhekodin tilat, säännöt ja toimintatavat, perhehoitajan ikä, sukupuoli ja asenne).⁴

ICF-luokitus tarjoaa kattavan pohjan vammaisuuden määrittelylle ja etenkin vammaisen henkilön toimintakyvyn tutkimiseen. Luokittelun heikkoudeksi on nähty se, että se painottaa henkilön lääketieteellistä tilaa enemmän kuin kontekstuaalisia tekijöitä. Myös käsitteiden määrittely on nähty puutteellisena, ja tämä jättää liikaa tulkinnanvaraa niille henkilöille, jotka käyttävät luokittelua. (Vehmas 2005, 114.) Ennen etenemistä seuraavaan lukuun haluankin vielä nostaa toimintakyky käsitteen rinnalle toimijuus käsitteen.

1.3 Vammaisuus ja toimijuus

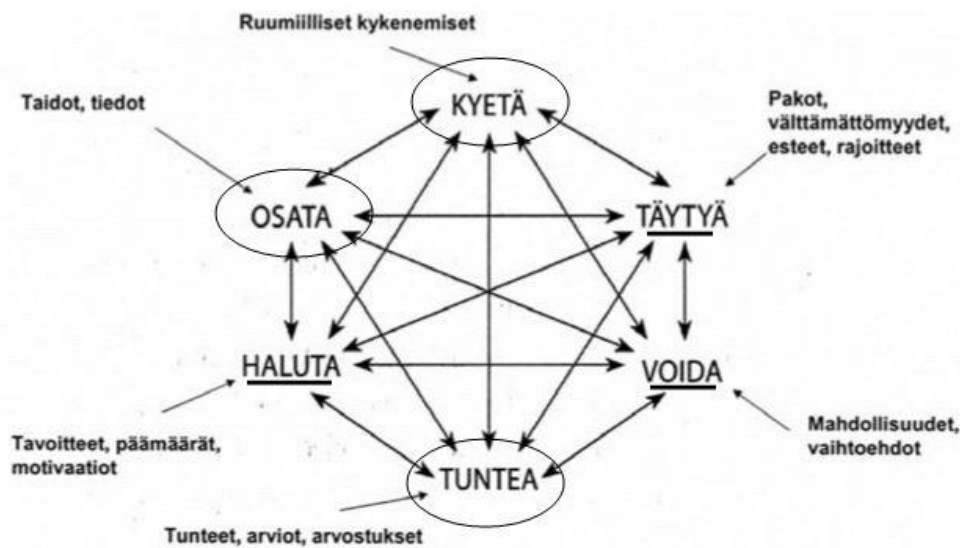
ICF-luokituksen keskiössä on ihmisen kyky suorittaa toimintoja. Ajatus toimintojen suorittamisesta tulee ongelmalliseksi, jos ajattelemme sitä eroa, joka on käsitteiden toimintakyky (functioning) ja toimijuus (agency) välillä. Kun palataan vammaispoliittisiin arvoihin, joissa korostetaan vammaisten toimijuutta, toimintakyvyn käsite ei näyttäydy riittävänä vammaisten henkilöiden elämän tarkasteluun. Se, että vammaisen henkilö pystyy tekemään suorituksia arjessaan, ei vielä tarkoita, että toimijuus toteutuu. Kysymys onkin, ovatko vammaisen henkilön suoritukset hänen suorituksiaan, hänen valintoihin perustuvia, vai täytyykö hänen suorittaa muiden ihmisten määrittelemiä toimintoja?

Jyrkämä (2008)⁵ määrittelee toimintakyvyn ja toimijuuden käsitteiden eron. Toimintakyky on hänen mukaansa osa toimijuutta, mutta toimijuus käsitteenä kattaa vielä laajemman joukon ulottuvuuksia. Jyrkämän mukaan toimintakykyyn sisältyy kyvykkyyden modaliteetti sekä osin osaamisen ja tuntemisen modaliteetit. Toimijuuteen kuuluu näiden lisäksi myös haluamisen, täytymisen ja voimisen modaliteetit. Toimijuus muodostuu Jyrkämän mukaan näiden kaikkien ulottuuksien kokonaisdynamiikasta. (Jyrkämä 2008, 195, 199.) Asiaa havainnollistaa kuvio 2.

---

⁴ Suluissa olevat esimerkit ovat samantyyppisiä kuin ICF-luokituksessa käytetyt esimerkit, mutta korostavat juuri tämän tutkimuksen kysymyksenasettelua.

⁵ Jyrkämän toimijuusteoria pohjautuu Anthony Giddensin strukturaatioteoriaan (ks. Giddens 1984), ja teoriaa on sovellettu erityisesti sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa (Jyrkämä 2008, 190).

Kuvio 2. Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2008, 195). Ympyröinnit ja alleviivaukset ovat tämän työn kirjoittajan lisäämiä.

Tässä tutkimuksessa vammaisuuden määritelmä tulee Jyrkämän hahmotteleman toimijuuden käsitteen kautta. **Vammaisuus tarkoittaa vaihtelua henkilön toimijuudessa, joka aiheutuu yksilöllisistä ja/tai ympäristötekijöistä.** Toimijuus ja vammaisuus ovat ilmiöinä erisuuntaisia – kun henkilön toimijuus on korkealla asteella, on vammaisuus matalalla asteella ja päinvastoin. Toimijuuden modaliteeteista on hahmotettavissa kaksi laajempaa kokonaisuutta: Jyrkämän nimeämät toimintakykyä määrittävät modaliteetit (kuviossa 2 ympyröidyt: kykeneminen, osaaminen, tunteminen) sekä osallisuuteen ja valinnanmahdollisuuteen liittyvät modaliteetit (kuviossa 2 alleviivatut, tutkijan tässä yhteenpittamat modaliteetit: voiminen, täytyminen ja haluaminen). Toimijuus näyttäytyy siis kyvykkyytenä tehdä toimintoja, mutta myös mahdollisuutena osallistua toimintoihin ja tehdä valintoja suhteessa toimintoihin. Toimijuuden modaliteetteihin palataan vielä luvussa 3.4, jossa tuon esiin tutkimuksen keskustelunanalyttisen viitekehyksen käsitteitä.

Jyrkämä (2008) tuo esiin, kuinka toimijuuden kautta voidaan systemaattisesti analysoida yksilöiden arkea, vuorovaikutusta ja asemia suhteessa erilaisiin instituutioihin. Toimijuusanalyysi edellyttää Jyrkämän mukaan muutamien seikkojen huomioimista. Yksi on toimijuuden kontekstiaalisuus: toimijuus on aina sidoksissa tiettyyn aikaan, paikkaan ja tilanteeseen. (Jyrkämä 2008, 196.) Tämä asia tulee korostetuksi myös Tossebron (2004)

vammaisuuden määritelmässä. Tossebro näkee, että vammaisuus on ilmiönä ennen kaikkea suhteellinen ja muuttuva. Henkilö, jolla on vamma, ei ole vammainen kaikissa ympäristöissä. Vammaisuus linkittyy todellisiin sosiaalisiin tilanteisiin, jotka joko korostavat henkilön vammaa tai eivät. Vammaisuus ilmiönä on jatkumo, jossa vammaisuus näyttäytyy eri tilanteissa eriasteisena. (Tossebro 2004, 4–5.)

Toinen Jyrkämän toimijuusanalyysissa huomioitava asia on havaita toimijuus dynaamisena prosessina. Tässä yhteydessä dynaamisuudella viitataan samaan kuin ICF-luokituksessakin, eli eri osatekijät ovat muuttuvia ja ne vaikuttavat toisiinsa (Stakes 2004, 18). Jyrkämä lisää tähän, että dynaamisuus sisältää myös ajatuksen siitä, että modaliteetit voivat ilmetä eri tavoin. Henkilö voi esimerkiksi haluta tehdä jotain asiaa, vaikkei hän osaa tehdä sitä. Tai henkilön täytyy tehdä jotain, vaikka hän ei haluaisi. (Jyrkämä 2008, 196.)

Kolmas seikka on toimijuuden merkityksellisyys, kokemuksellisuus, tulkinnallisuus ja jopa neuvoteltavuus. Jyrkämä painottaa, että toimijuus ei ole yhtä kuin aktiivisuus, ja joskus voidaan puhua toimijuuden tilanteellisesta näkymättömyydestä. Toimijuutta on se, että voi valita olla toimimatta. Sitä on myös mahdollisuus toimia toisin, mikä voi näyttäytyä esimerkiksi vastarintana. (Jyrkämä 2008, 196–197.)

Neljäs Jyrkämän nimeämä seikka on toimijuuden vuorovaikutuksellisuus. Toimijuus ilmenee suhteena ja suhteellisuutena toisiin ihmisiin. Jyrkämä tuo esiin, kuinka esimerkiksi hoitoneuvotteluissa usein muut ihmiset määrittelevät hoidettavan henkilön toimijuutta: mihin hän kykenee, mitä hän osaa, mitä hän voi tehdä. Määrittelyn perusteet nousevat suhteesta tähän ihmiseen. (Jyrkämä 2008, 196.) Toimijuuden vuorovaikutuksellisuus tulee esiin myös silloin, kun hoitaja ja hoidettava kohtaavat. Se millaisena kehitysvammaisen henkilön toimijuus näyttäytyy, riippuu paljon siitä, millainen suhde hänellä on toiseen ihmiseen, esimerkiksi instituution edustajaan.

Jyrkämän (2008) toimijuus käsite tarjoaa kattavan työkalun vammaisen henkilön arjen tilanteiden analysointiin. Tässä työssä pohdin vammaisen henkilön toimijuutta Jyrkämän modaliteeteista hahmotettavien kahden laajemman kokonaisuuden kautta: **toimintakyvyn** sekä **osallisuuden ja valinnanmahdollisuuksien** kautta. Kuten jo mainitsin, työssä

käytetään myös keskustelunanalyttisiä käsitteitä, ja näiden kaikkien käsitteiden keskinäistä suhdetta peilataan vielä myöhemmissä luvuissa.

Tutkimuksen keskiössä on perhehoitajan, instituution edustajan, ja kehitysvammaisen asukkaan välinen sosiaalinen suhde. Seuraavassa luvussa kuvailen tarkemmin tämän tyyppisen sosiaalisen suhteen luonnetta aiemman tutkimuksen perusteella.

2 Vammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen sosiaalinen suhde

Kuten Jyrkämä (2008, 196) tuo esiin, on toimijuus vuorovaikutuksellinen ilmiö. Toimijuus, kuten myös hoito ja tuki, kiinnittyvät vammaisen henkilön ja ammattilaisen väliseen sosiaaliseen suhteeseen. French ja Swain (2001) avaavat, millaiseksi tämän tyyppistä suhdetta on perinteisesti historian valossa luonnehdittu. Suhdetta on kuvattu epäsymmetriseksi, jonka taustalla on Frenchin ja Swainin mukaan hierarkkinen valta-asetelma. Valan nähdään läpileikkaavan sosiaalista suhdetta niin, että ammattilainen määrittelee, suunnittelee ja tuottaa palvelut, kun taas vammaisen henkilö on palveluiden passiivinen vastaanottaja, vailla kontrollia. Ammattilaisen korkeampi valta-asema legitimoit hänet auktoriteetiksi: ammattilaisen tiedot, taidot ja hoitoideologia ovat etusijalla tässä suhteessa. (French & Swain 2001, 735.)

Edellä esitetty kuvaus vammaisen henkilön ja ammattilaisen välisestä suhteesta vastaa sitä käsitystä, jota YK:n vammaisyleissopimuksessa ja vammaispolitiikassa parhaillaan kritisoidaan. Esittelen seuraavaksi viime vuosina tehtyjä tutkimuksia, joissa avataan tätä suhdetta empiirisesti. Tutkimukset antavat kuvan, miltä vammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen suhde näyttää tänä päivänä. Onko suhde vahvasti hierarkkinen ja ammattilaisen auktoriteettiasemaa korostava, vai toteutuuko vammaisten henkilöiden toimijuus?

Suurin osa esiteltävistä tutkimuksista koskee kehitysvammaisia henkilöitä, sillä kyseinen ryhmä on myös tämän tutkimuksen kohde. Aloitan esittelemällä kaksi kehitysvammaisten asuntoloiden hoitokulttuuria selvittävää etnografista tutkimusta. Ensimmäinen tutkimuksista on tehty Iso-Britanniassa ja toinen Australiassa. Sen jälkeen kerron suomalaisesta vammaistutkimuksesta ja avaen tarkemmin kahta tutkimusta, joissa on tuotu esiin kehitysvammaisten henkilöiden omaa kokemusta sosiaalisen suhteen luonteesta. Tämän jälkeen esittelen tutkimuksia, joissa on selvitetty keskustelunanalyysin keinoin kehitysvammaisten ja ammattilaisten välisen vuorovaikutuksen käytäntöjä. Nämä tutkimukset tulevat pääosin Iso-Britanniasta. Luvun lopuksi kokoan yhteen aiemman tutkimuksen pääkohdat.

2.1 Hoitotyön kulttuuri

Finlay, Walton ja Antaki (2008) ovat tutkineet etnografisesti kolmea kehitysvammaisten asumisyksikköä Iso-Britanniassa. Heidän havaintojensa mukaan hoitotyö ei vastaa täysin vallalla olevia vammaispoliittisia arvoja. Finlay ja kumppanit tuovat esiin neljä asiaa, jotka rajoittavat kehitysvammaisten itsemääräämisoikeutta ja toimijuutta. Yksi seikka on hoitotyön päämäärät ja arvot, jotka voivat olla ristiriidassa asukkaan toimijuutta korostavien arvojen kanssa. Tutkimuksessa kuvataan, kuinka esimerkiksi asukkaita otettiin vain harvoin mukaan ruuanvalmistukseen, koska henkilökunta korosti hygieenisyyttä tai koki, ettei kehitysvammaisille henkilöillä ollut ruuanvalmistuksessa tarvittavia taitoja. Toinen Finlayn ja kumppaneiden esiintuoma seikka on asukkaiden valinnanmahdollisuuksien puute arjen pienissä asioissa, kuten milloin asukas haluaa juoda kahvia tai millaista leipää hän haluaa syödä. Henkilökunta toi esiin asukkaiden valinnanmahdollisuuksia isommissa asioissa, esimerkiksi lomasuunnitelmissa. Pienempiä asioita ei noteerattu paikkoina, joissa asukas voisi tehdä valintoja, vaan ne nähtiin asioina, jotka kuuluivat henkilökunnan suorittamaan asukkaan perushoittoon. (Finlay ym. 2008, 353–354.)

Kolmas asia, jonka Finlay ja kumppanit (2008) nostavat esiin aineistosta, on kommunikaatio-ongelmat, jotka estivät asukkaan itsemääräämisoikeuden toteutumisen. Asumisyksiköissä ilmeni tilanteita, joissa henkilökunta ei ymmärtänyt, mitä asukas yritti ilmaista, eikä pystynyt varmuudella selvittämään asukkaan ilmaisua. Huomattavaa oli myös se, että puhetta pidettiin ensisijaisena kommunikaatiokeinona myös niiden asukkaiden kanssa, joilla nimenomaan oli vaikeuksia puhua. Neljäntenä seikkana Finlay ja kumppanit mainitsevat asukkaiden näkemisen pääasiassa opetuksen kohteena. Hoitohenkilökunta noudatti työssään periaatteita, joilla pyrittiin parantamaan kehitysvammaisten asukkaiden taitoja. Tutkijat ovat nähneet tämän jossain määrin ongelmallisena: kehitysvammainen nähdään aina kyvyiltään puutteellisena ja vuorovaikutustilanteet aina ensisijaisesti opetustilanteina. (Finlay ym. 2008, 354–356.)

Toinen asumisyksikön hoitokulttuuria avaava tutkimus on Bigbyn ja kumppaneiden (2012) tekemä etnografia viidestä kehitysvammaisten henkilöiden ryhmäkodista Australiassa. Heidän tuloksensa ovat samansuuntaiset kuin Finlayn ym. (2008) tulokset. Bigbyn ja kumppaneiden tutkimus osoittaa, kuinka joissain kohdin henkilökunnan toiminta poikkesi sekä yleisistä vammaispoliittisista arvoista että asumisyksikön esimiehen linjaamista

vammaisten ihmisoikeuksia korostavista arvoista. Tutkijoiden mukaan esimiesten ohjeita saatettiin suoranaisesti vastustaa. Bigby ja kumppanit tuovat myös esiin, kuinka henkilökunnan puheessa korostui ”me vastaan he” -tyyppinen eronteko asukkaiden ja henkilökunnan välillä. Asukkaat nähtiin kyvyttöminä ja myös vapaina vastuusta, toisin kuin henkilökunta. Tämä asenne korostui henkilökunnan toimintatavoissa, joissa asioita tehtiin asukkaan puolesta, eikä asukkaan kanssa. Bigbyn ja kumppaneiden tutkimus paljastaa myös hoitokulttuurin henkilökuntakeskeisyyden. Tutkimuksessa havaittiin, että henkilökunta jaksotti hoitotyön omien aikataulujen ja taukojen mukaan, ei asukkaiden tarpeiden mukaan. (Bigby ym. 2012, 456–458.)

2.2 Vammaisen henkilön kokemus ammattilaisen toiminnasta

Haarni (2006) näkee, että suomalainen vammaistutkimus on melko pirstaleista, eikä vammaistutkimuksella ole vielä kovin vahvaa tieteellistä asemaa Suomessa. Alan tutkimus on koostunut pääasiassa selvitystyyppisistä tutkimuksista, joissa kohteena on ollut usein palvelujärjestelmä, eikä niinkään vammaisten ihmisten elinolot yleisesti. Suomalaisessa vammaistutkimuksessa vammaisten henkilöiden oma kokemus on jäänyt usein marginaaliseksi tiedon lähteeksi. (Haarni 2006, 53.) Muutosta on kuitenkin tapahtunut. Viime vuosina on ilmestynyt tutkimuksia, joissa on avattu vammaisten ihmisten elinoloja (kuten taloutta, työllisyyttä, perhesuhteita), ja asiaa on kysytty vammaisilta ihmisiltä itseltään. Tässä alaluvussa esittelen kaksi Suomessa tehtyä haastattelututkimusta, joissa on avattu kehitysvammaisten henkilöiden kokemuksia asumispalveluista ja suhteestaan ammattilaisiin.

Eriksson (2008) on selvittänyt kehitysvammaisten elinoloja. Hänen tutkimuksensa tavoitteena on ollut tarkastella, kuinka itsemääräämisoikeus toteutuu kehitysvammaisten arkielämässä, kuten asumispalveluissa. Tutkimus on toteutettu kehitysvammaisten henkilöiden teemahaastatteluilla. Eriksson on lähestynyt itsemääräämisoikeutta erilaisten valtasuhteiden kautta: millaisia vallankäytön mekanismeja kehitysvammaisten arjessa esiintyy ja miten nämä mekanismit muokkaavat kehitysvammaisten itsemääräämisoikeutta. (Eriksson 2008, 7, 22.)

Erikssonin (2008) mukaan valtasuhteet läpileikkaavat kehitysvammaisten elämää, ja valta kytkeytyy nimenomaan sosiaalisiin suhteisiin ja arjen tapahtumiin. Hänen tulosten

mukaan asumisyksiköissä tasapainoillaan muun muassa sen suhteen, kuinka paljon asumisyksiköissä on sääntöjä, kuinka paljon henkilökunta auttaa asukasta ja miten asukkaan itsemäärääminen tulee turvatuksi. Eriksson näkee, että vaikka auttamisella ja säännöillä tarkoitetaan usein hyvää, voivat ne saada liian ison kontrolloimisen ja valvomisen merkityksen. Näin voi käydä, jos sääntely ulottuu lähes kaikkiin normaalin elämän toimintoihin, eikä asukkaalle jää tilaa elää omannäköistä elämää. (Eriksson 2008, 105.)

Erikssonin (2008) tulokset kuvaavat kuitenkin myös sitä, että asukkaiden tietoisuus omista oikeuksista tasapainottaa valtasuhteita. Asukkaiden puheista tulee ilmi, että he ovat hyvin tietoisia esimerkiksi henkilökuntaa sitovasta vaitiolovelvollisuudesta. Toisaalta asukkaiden puheista on kuultavissa myös institutionaalisia diskursseja, jotka määrittävät asukkaiden käsitystä omasta asemasta yhteisössä sekä omasta identiteetistä. Eriksson näkeekin, että elämä asumisyksiköissä on moniulotteista: toiset asukkaat ovat orientoituneet siihen, että he ovat institutionaalisen vallan alaisia, toiset taas pitävät vahvasti kiinni omista oikeuksista. Valtasuhteet näyttäytyvät siis vaihtelevina tilanteiden ja yksilöiden välillä. (Eriksson 2008, 116–117.)

Ahponen (2008) on tutkinut teemahaastattelemalla vaikeavammaisten nuorten aikuistumista. Myös hänen tutkimuksesta ilmenee, että vammaisten ihmisoikeudet jäävät usein käytännöntasolla toteutumatta. Ahponen on tutkinut muun muassa vammaisten henkilöiden ja asumisyksikön avustajien välistä suhdetta. Vammaisten henkilöiden kokemus on, että avustaja tekee usein päätöksiä oman mielen mukaan ottamatta huomioon vammaisen henkilön mielipidettä. Vammaiset henkilöt kokevat, ettei päätöksistä aina keskustella tarpeeksi, eikä vammainen pysty itse puuttumaan tilanteeseen vamman takia. Myös se, missä vammainen tarvitsee apua, ei ole aina yksimielistä. Ahposen tutkimuksesta ilmenee, että joissain tilanteissa, kuten syömisessä, avustaja vaatii vammaisen henkilön itsenäisyyttä, kun taas vammainen itse kokee tarvitsevänsä apua juuri siinä asiassa. Ahposen mukaan hoitotyön päämäärät eivät aina kohtaa. (Ahponen 2008, 156–157.)

2.3 Vammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen vuorovaikutus

Suomalaisessa vammaistutkimuksessa vammaisten henkilöiden oman kokemuksen huomioiminen on lisääntynyt viime vuosina. Sen sijaan vammaisten henkilöiden vuorovaikutuskäytäntöjen tutkimista on tehty Suomessa vielä melko vähän.⁶ Antaki ja Crompton (2015, 646) tuovat esiin, kuinka puheen kautta tuotetaan esimerkiksi valtasuhteita, ja siksi puheen käytäntöjen tutkiminen on tärkeää itsemääräämisen ja toimijuuden havainnoinnin kannalta. Charles Antaki ja hänen kollegansa ovat edelläkävijöitä erityisesti kehitysvammaisten henkilöiden ja ammattilaisten välisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Esittelen seuraavaksi heidän Iso-Britanniassa tekemiä keskusteluanalyyttisiä tutkimuksia, joissa on avattu niitä mikrotason rakenteita, joiden kautta hoitotyön tapa tulee esille.

Antaki, Finlay, Walton ja Pate (2008) ovat tutkineet kehitysvammaisten henkilöiden mahdollisuuksia tehdä valintoja arjessa. Tutkimus rajautuu vuoroihin, joissa asumisyksikön ohjaaja antaa asukkaalle mahdollisuuden valita, esimerkiksi mitä ruokaa hän haluaa syödä. Analyysi tuo esiin erilaisia tapoja tarjota vaihtoehtoja, kuten avoimet kysymykset ja kahden vaihtoehdon väliltä valitseminen. Antaki ja kumppanit tulkitsevat, että tavasta riippumatta asukkaan valinta voi olla yksiselitteinen, ja itsemääräämisoikeus toteutuu. He nostavat kuitenkin esiin vuorovaikutuskäytäntöjä, jotka voivat vaarantaa asukkaan valinnan. Näin voi käydä, jos ohjaaja esimerkiksi toistaa ja varmistaa asukkaan valinnan. Asukas saattaa tulkita toiston valintaa kyseenalaistavana ja muuttaa mielensä. Antaki ja kumppanit ovat myös havainneet, että useiden vaihtoehtojen tarjoaminen listana yhdessä vuorossa, voi aiheuttaa asukkaalle vaikeuden ottaa huomioon kaikki vaihtoehdot. Asukas saattaa valita esimerkiksi luettelon ensimmäisen vaihtoehdon, koska hän ei pysty omaksumaan muita vaihtoehtoja. (Antaki ym. 2008, 1171–1173.)

Antakin ja Kentin (2012) tekemä tutkimus on perehtynyt henkilökunnan kehitysvammaisille asukkaille esittämiin pyyntöihin. Aineiston pyynnöt liittyvät usein hyvin konkreettisiin toimintoihin, kuten ruuanlaittamiseen tai pöydän kattamiseen. Antakin ja Kentin tut-

---

⁶ Leealaura Leskelä (2012) on tutkinut kehitysvammaisten henkilöiden ja heidän työvalmentajien ja työkeskuksen ohjaajien välisiä keskusteluja. Leskelän näkökulma on kielitieteellinen, ja yksi tutkimuksen tavoitteista on kehittää selkokielen ohjeistuksia. Leskelän tutkimuksessa on selvitetty, kuinka ymmärrysvaikeuksia käsitellään vuorovaikutuksessa. Hänen tutkimuksena osoittaa, kuinka helposti kehitysvammaisen henkilö voi alkaa myötäillä ohjaajan tarjoamia ymmärrysehdokkaita. Se, mitä kehitysvammaisen henkilö oikeasti tarkoittanut, voi jäädä vain ohjaajan tulkinnaksi, ja perimmäinen ymmärrys jää saavuttamatta.

kimus osoittaa, että pyyntöjen esittäminen kehitysvammaisille asukkaille poikkeaa tavasta, jolla pyyntöjä esitetään aikuinen-aikuinen välisessä vuorovaikutuksessa. Antakin ja Kentin aineistossa henkilökunnan tyypillisin tapa esittää pyyntö on imperatiivimuotoinen käsky (tee x) sen sijaan että vuoro muotoiltaisiin kysymykseksi (voisitko tehdä x). Henkilökunnan pyynnot eivät useinkaan ottaneet huomioon asukkaiden mahdollisia vaikeuksia tai haluttomuutta suorittaa pyydettyä toimintoa. Antaki ja Kent tulkitsevat löydöksiä niin, että henkilökunta painottaa työssään ensisijaisesti konkreettisten tehtävien suorittamista ja asukkaan itsemääräämisoikeus jää tämän painotuksen alle. Antakin ja Kentin mukaan hoitotyö tutkituissa asumisyksiköissä näyttäytyy tehtäväkeskeisenä, ei asukaskeskeisenä. (Antaki & Kent 2012, 879–883.)

Aiempi tutkimus on löytänyt myös vuorovaikutuskäytäntöjä, joissa kehitysvammaisen henkilön toimijuus korostuu. Antaki ja Crompton (2015) ovat vertailleet kahden eri hoitoinstituution vuorovaikutuskäytäntöjä kiinnittäen huomiota siihen, tuleeko kehitysvammaisen henkilön toimijuus esiin erinäisiä tehtäviä suorittaessa. Tutkimuksessa nimetään kolme onnistunutta vuorovaikutuskäytäntöä. Ensimmäinen on suoritettavan tehtävän asettaminen laajempaan kontekstiin. Tällä tavoin kehitysvammaisen henkilön toiminnan merkityksellisyys tulee esiin. Toinen tapa on ammattilaisen vuorojen muotoilu niin, että ne korostavat kehitysvammaisen henkilön valinnanmahdollisuutta ja tehtävän suorittamisen vapaaehtoisuutta. Tämä tarkoittaa esimerkiksi pyyntöjen esittämistä käskyjen sijaan (vrt. Antaki & Kent 2012). Kolmantena vuorovaikutuskäytäntönä Antaki ja Crompton tuovat esiin vuorot, joissa ammattilainen puhuu toiminnan suorittamisesta me-muodossa. Tämän nähtiin korostavan toimintaa yhteisenä projektina, siis myös kehitysvammaisen henkilön projektina. (Antaki & Crompton 2015, 648–654.)

2.4 Yhteenveto

Edellä olen esitellyt erilaisilla tutkimusasetelmilla saatua tietoa hoitoinstituutioiden toimintakulttuureista, kehitysvammaisten kokemuksista ja hoitosuhteesta ilmenneistä vuorovaikutuskäytännöistä. Tutkimusten tulokset ovat pääasiassa hyvin samansuuntaisia. Kehitysvammaisten elämä aiempien tutkimuksen valossa näyttää, kuten Eriksson (2008) toteaa, ammattilaisen vallan läpileikkaamalta. Kehitysvammaisten henkilöiden toimijuus, etenkin osallisuus ja valinnanmahdollisuudet, jäävät hoitotyössä usein taka-alalle. Vai-

kuttaa siltä, että kehitysvammaisen ja ammattilaisen suhde näyttäytyy 2000-luvulla edelleen ammattilaisen auktoriteettiasemaa korostavana, kuten French ja Swain (2001) sen ovat määritelleet.

Ongelmia kehitysvammaisen toimijuuden toteutumiseksi tuottaa turvallisuuden korostaminen, joka lisää kontrollia suhteessa kehitysvammaiseen. Myös niin sanottu perustyö (tietyt rutiinit pitää saada tehdyksi) menee asukaslähtöisyyden edelle. Henkilökunnalla ei aina ole myöskään uskoa kehitysvammaisen henkilön kykyihin ja taitoihin, ja kehitysvammaiset suljetaan toimijuuden ulkopuolella. Haasteena ovat myös kehitysvammaisten puutteet vuorovaikutustaidoissa. Tämä voi näyttäytyä ymmärrysvaikeuksina, vaikeutena ilmaista itseään selkeästi ja myöntyvyytenä. Henkilökunnan taidot eivät aina riitä ymmärtämään asukkaan ilmaisuja oikein, ja esimerkiksi puhetta korvaavia kommunikaatiokeinoja ei käytetä, vaikka ilmenisi tarvetta. Henkilökunnan vuorovaikutuskäytännöt, kuten pyyntöjen ja valintojen esittäminen, voivat olla myös muotoiltu niin, että kehitysvammaisen aito valinnanmahdollisuus ei tule huomioituksi.

Kuten jo mainitsin, Suomessa kehitysvammaisen ja ammattilaisen välistä sosiaalista suhdetta on tutkittu hyvin vähän vuorovaikutuksen näkökulmasta. Tämän tutkimuksen tavoitteena onkin lisätä tietoa ja ymmärrystä siitä, millaisena suhde näyttäytyy, kun tarkastellaan suomalaisessa perhehoidossa ilmeneviä vuorovaikutuskäytäntöjä. Alkupiste aiemman tutkimuksen perusteella on se, että ammattilaisen auktoriteettiasema suhteessa vammaiseen henkilöön on selkeä. Tässä kohtaa on kuitenkin tärkeää nostaa esiin Eriks-sonin (2008) havainto siitä, kuinka kehitysvammaisen henkilön ja ammattilaisen välinen suhde voi näyttäytyä erilaisena eri yksilöiden ja eri tilanteiden välillä. Tämä ajatus on keskeinen tässä tutkimuksessa.

Se, mitä ihmiset ovat toisillensa ja millainen heidän sosiaalinen suhteensa on, voi vaihdella, kun tarkastellaan sosiaalista vuorovaikutusta hetki-hetkeltä rakentuvana. Seuraavassa luvussa avaan tätä ajatusta tarkemmin esittelemällä ensin Erving Goffmanin näemyksen roolien monimuotoisuudesta. Sen jälkeen tuon esiin tutkimuksen keskustelunanalyttisen viitekehyksen.

3 Sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkiminen

Sosiaalinen vuorovaikutus on yksi sosiologian klassisia tutkimuskohteita. Monista eri tavoista jäsentää vuorovaikutuksen ilmiötä olen valinnut tässä tutkimuksessa lähtökohdaksi Erving Goffmanin käsitteistön. Sosiaalisen vuorovaikutuksen empiirisessä tutkimuksessa keskustelunanalyysillä on vankka teoreettinen ja metodologinen asema, jota myös avaan tässä luvussa.

3.1 Roolit ja tilanteellinen toimintasysteemi

Erving Goffmanin (2013 [1961]) artikkeli *Role distance* lähestyy vuorovaikutusta roolin käsitteen kautta. Se näyttää, kuinka moniulotteisia ihmisiin liitetyt roolit voivat olla. Goffmanin teksti ohjaa ajattelemaan roolien herkkyyttä muuttua ja niiden tilannesidonaisuutta. Goffman erottelee toisistaan tyypillisen (typical) ja tilanteellisen (situated) roolin. Goffmanin mukaan tyypillinen rooli on laajempaa sosiaalista järjestystä mukaileva. Henkilön tyypillinen rooli vastaa sitä asemaa, joka hänellä yhteisössä jaetun ennakkoletuksen mukaan on kulloisessakin tilanteessa. Tyypilliseen rooliin sisältyy normatiivisia oletuksia siitä, millaista henkilön roolitoiminta on. Tilanteellinen rooli puolestaan viittaa toimintaan, jossa henkilön todellinen roolitoiminta (actual role performance) poikkeaa tyypillisestä roolista. Se, että henkilö ottaa etäisyyttä tyypilliseen rooliinsa (role distance), on Goffmanin määritelmässä tietoista toimintaa: henkilö ilmaisee toiminnassaan milloin hän poikkeaa siitä roolista, jota hänen oletetaan esittävän. (Goffman 2013, 93, 96, 110.)

Goffman (2013) nostaa kasvokkaisen vuorovaikutuksen tärkeäksi tutkimuskohteeksi. Hän painottaa, kuinka tarkastelemalla hetki-hetkeltä rakentuvaa vuorovaikutusta, voidaan havainnoida todellista roolitoimintaa ja laajentaa ymmärrystä tyypillisen, normatiivisen roolin yli. Se, miten Goffman lähestyy todellista roolitoimintaa, on tilanteellisten toimintasysteemien (situated activity system) analysointi. Käsite tarkoittaa keskenään riippuvaisista toiminnoista muodostuvaa kokonaisuutta, toimintasysteemiä, joka käydään läpi vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Esimerkkeinä tällaisista toimintasysteemeistä Goffman käyttää muun muassa kirurgista leikkausta, karusellia tai lautapelin

pelaamista. Goffman näkee, että avaamalla toimintasysteemin yksittäisiä toimintoja (kuten lautapelin aloitusta, siirtoja tai lopetusta), voidaan nähdä erilaisia vivahteita henkilöiden roolitoiminnassa. (Goffman 2013, 95–96, 99.)

Goffmanin tarjoama ajatus roolien tilannesidonnaisuudesta on tässä työssä keskeinen ja työtä kehystävä näkökulma. Goffmanin teoria ohjaa katsomaan, kuinka pieniä yksittäisiä toimintoja tutkimalla voidaan nähdä jotain muuta kuin tyyppillistä roolitoimintaa. Toimintasysteemi, jota tässä tutkimuksessa analysoidaan, on aterianvalmistus kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan yhteistoimintana. Luvussa 2 tuon esiin, kuinka perhehoitajan ja kehitysvammaisen asukkaan rooleja voidaan luonnehtia aiemman tutkimuksen perusteella hierarkkisiksi: **perhehoitaja on toimintaa määrittävä auktoriteetti ja asukas auktoriteettia mukaileva**. Nämä ovat perhehoitajan ja kehitysvammaisen asukkaan tyyppillisten roolien määritelmät tässä tutkimuksessa. Analyysissä huomioni kiinnittyy siihen, millaisina asukkaan ja perhehoitajan roolit näyttäytyvät, kun aterianvalmistusta tarkastellaan yksittäisten toimintojen tasolla, ja tuleeko kehitysvammaisen asukkaan toimijuus näkyviin todellisessa roolitoiminnassa.

3.2 Keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohdat

Goffmanille kasvokkaisen vuorovaikutuksen tutkiminen on ollut keskeistä, kun on haluttu selvittää, mitä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuu. Goffman ei kuitenkaan tarjoa selkeitä, yksityiskohtaisia työkaluja vuorovaikutuksen havainnoimiseen ja tulkitsemiseen (Heritage & Stivers 2013, 663). Tätä varten tarvitaan keskustelunanalyttisen tutkimuksen tuomia välineitä. Keskustelunanalyttinen tutkimus pyrkii ymmärtämään vuorovaikutuksen rakennetta avaamalla vuorovaikutuksen tapahtumia mikrotasolla. Keskustelunanalyysi ei ole pelkkä tutkimusmetodi, vaan se tarjoaa myös teoreettisen näkökulman vuorovaikutustilanteiden analyysiin. (Stivers & Sidnell 2013, 2.)

Heritage (1996, 236) tiivistää keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohdat: ”(1) vuorovaikutus on rakenteellisesti järjestäytyntä; (2) osallistuessaan vuorovaikutukseen asianosaiset ottavat huomioon kontekstin; (3) nämä kaksi piirrettä läpäisevät vuorovaikutuksen yksityiskohtia myöten niin että mitään yksityiskohtaa ei voida *a priori* sivuuttaa järjestäytymättömänä, sattumanvaraisena tai irrelevanttina.” Seuraavissa alaluvuissa käyn läpi, mitä rakenteellinen järjestyneisyys ja kontekstin huomioiminen tarkoittavat.

3.2.1 Vuorovaikutuksen rakenteellinen järjestäytyminen

Rakenteellinen järjestäytyminen viittaa siihen, että vuorovaikutus ei ole vain sattumalta sellaista kuin se on. Ihmisten välinen vuorovaikutus ilmentää vakaita rakenteita, jotka ihmiset tunnistavat ja joita he noudattavat joko tietoisesti tai tiedostamatta (Heritage 1996, 236.) Keskusteluanalyttisen tutkimuksen piirissä on eniten käsitelty kolmea keskusteluvuorovaikutusta jäsentävää rakennetta: vuorottelujäsennystä, sekvenssijäsennystä ja korjausjäsennystä (Hakulinen 1997, 16). Vuorottelujäsennyksen kuvaus perustuu Sacksin, Schegloffin ja Jeffersonin (1974) havainnoille siitä, kuinka järjestäytyntä ihmisten välinen keskustelu on. Ihmiset puhuvat useimmiten vuorotellen, yksi kerrallaan. Päällekkäispuhuntaa vuorovaikutuksessa esiintyy tiuhaan, mutta se kestää yleensä vain lyhyen aikaa. Puheenvuoron vaihdokset tapahtuvat usein sujuvasti ilman pitkää taukoa tai pitkää päällekkäispuhuntaa. Keskustelussa vuorojen sisällöt tai pituudet eivät ole ennakoon määriteltyjä, ja puhe voi olla katkeilevaa tai jatkuvaa. (Sacks ym. 1974 [2016], 700–701.)

Sekvenssijäsennys tarkoittaa sitä, miten peräkkäiset puheenvuorot liittyvät toisiinsa ja millaisia toimintajaksoja eli sekvenssejä toisiinsa kytkeytyvistä vuoroista muodostuu (Raevaara 1997, 75). Vieruspari (esim. kysymys-vastaus, tervehdys-vastatervehdys) edustaa yksinkertaisinta ja tunnistettavinta muotoa sekvenssistä. Schegloffin ja Sacksin (1973) mukaan vieruspari on kahden lausuman jakso, jossa lausumat on esitetty peräkkäin ja ne ovat eri puhujien tuottamia. Ensimmäinen lausuma muodostaa etujäsenen ja toinen lausuma jälkijäsenen. Etu- ja jälkijäsen ovat normatiivisessa suhteessa toisiinsa: tietynlainen etujäsen vaatii tietynlaisen jälkijäsenen. (Schegloff & Sacks 1973, 295–296.) Jos jälkijäsen ei vastaa etujäsenen tuottamaa odotusta, poikkeaa toiminta normista ja jälkijäsenen esittäjään kohdistuu mahdollisesti selontekovelvollisuus (Heritage 1996, 241–242). Sekvenssijäsennys ei aina näyttäydy vuorovaikutuksessa yksinkertaisesti etu- ja jälkijäsenen kautta, vaan vuorovaikutuksessa voi olla samaan aikaan päällekkäisiä toimintajaksoja ja sekvenssin laajennoksia: etusekvenssejä, välisekvenssejä tai jälkisekvenssejä (Schegloff 2007, 26).

Kolmas keskusteluvuorovaikutusta jäsentävä rakenne on korjausjäsennys. Nimensä mukaisesti se viittaa toimintaan, jossa käsitellään vuorovaikutuksessa ilmenneitä ongelmia.

Keskustelunanalyttisessä tutkimuksessa korjausta vaativat tilanteet eivät tarkoita esimerkiksi kielipillisiä virheitä, vaan tilanteet määrittyvät sen mukaan, mitä vuorovaikutuksen osapuolet itse käsittelevät korjausta vaativana. Tällaisia tilanteita voi syntyä kuulemisen tai ymmärtämisen vaikeudesta, mutta käytännössä ihan mikä tahansa vuorovaikutustilanne voi nousta osanottajien toimesta korjausta vaativaksi. Korjaustoiminnoilla pyritään säilyttämään osanottajien välinen intersubjektiivuus ja varmistamaan, että vuorovaikutus etenee siihen suuntaan, mihin sitä oltiin viemässä. (Schegloff 2007, 100–101.)

Hakulinen (1997, 16) tiivistää edellä kuvatut kolme jäsennystä seuraavasti: ”Keskustelu hahmottuu vuorottelunormien nojalla jaksoiksi eli sekvensseiksi, joihin puhujat ovat suuntautuneet eli orientoituneet; vuorotteluun on samalla sisäänrakennettu korjauksen mahdollisuus. Nämä kolme samanaikaisesti vaikuttavaa jäsennystä ovat nimenomaan kaiken vuorovaikutuksen olemassaolon edellytyksiä, ja niistä muodostuu se tausta, jota vasten keskustelijat toisiaan tulkitsevat.”

3.2.2 Kontekstin kaksitahoisuus

Toinen Heritage (1996, 237) nimeämä keskustelunanalyysin lähtökohta viittaa siihen, kuinka toiminnan konteksti sekä *muovaa* osanottajien toimintaa että *uudistuu* toiminnan myötä. Konteksti ilmenee vuorovaikutuksessa (ainakin) kahden tason kautta. Vuorovaikutuksessa hetkessä tapahtuvat toiminnot luovat vuorovaikutuksen niin sanotun lokaalin kontekstin. Vuorovaikutusta edeltävä ja sitä ympäröivä sosiaalinen rakenne luo taas vuorovaikutukselle laajemman kontekstin. Tarkennan näitä.

Lokaali konteksti tulee näkyväksi, kun tutkitaan esimerkiksi vuorovaikutuksen osanottajien toimintaa sekvenssijäsennyksen kautta. Jokainen vuoro luo kontekstin seuraavalle vuorolle, mutta samalla jokainen vuoro voi uudistaa edellisen vuoron luomaa kontekstia (Heritage 1996, 237). Jos ensimmäinen vuoro on kysymys, se asettaa kontekstin seuraavalle vuorolle sekä ennako-oletuksen, että kysymysvuoroa seuraa vastausvuoro. Toinen vuoro voi kuitenkin uudistaa jälleen kontekstia – vastauksen sijaan toisen vuoron esittäjä voikin esimerkiksi esittää vastakysymyksen, joka luo taas uudenlaisen kontekstin vuorovaikutuksen jatkolle.

Laajempi konteksti viittaa vuorovaikutusta edeltävään kontekstiin, siihen sosiaaliseen rakenteeseen, jonka keskellä vuorovaikutuskumppanit ovat. Tässä tutkimuksessa perhekoti instituutioon asettaa vuorovaikutukselle erityisen kontekstin. Heritage ja Clayman (2010) tuovat esiin kolme keskeistä elementtiä, jotka liittyvät institutionaaliseen vuorovaikutukseen. Ensimmäiseksi, institutionaalinen tilanne määrittää osallistujille erityisen identiteetin, kuten ammatin, joka ohjaa vuorovaikutuksen tavoitteita. Toiseksi, vuorovaikutukseen sisältyy rajoitteita siitä, millainen vuorovaikutus on hyväksyttyä suhteessa tavoitteeseen, johon instituutiossa pyritään. Kolmanneksi, vuorovaikutusta kuvataan niiden pääteltyjen kehyksien ja menettelytapojen avulla, jotka ovat erityisiä kyseessä olevalle institutionaaliseen kontekstille. (Heritage & Clayman 2010, 34.) Tiivistetysti ilmaistuna institutionaalista vuorovaikutusta koordinoivat tietyt tehtävät ja niihin liittyvät toimintamallit, sekä tehtäviin yhdistyvät roolit (Raevaara, Ruusuvuori & Haakana 2001, 13).

Heritagen ja Claymanin (2010, 34) tuovat esiin institutionaalisten roolien tietynlaisen ”pakottavuuden” toimia tietyllä tavalla. Stevanovic (2016) korostaa, kuinka osanottajien sosiaalinen suhde toisalta rajoittaa ja toisalta mahdollistaa toimintaa, mutta se ei kuitenkaan täysin määrää sitä, mitä me teemme. Toimintamme voi olla ristiriidassa esimerkiksi tiettyyn institutionaaliseen rooliin liittyvän normatiivisen odotuksen suhteen, ja näin ollen henkilö voi joutua selontekovelvolliseksi toiminnastaan. Stevanovic tuo esiin, kuinka sosiaaliset rakenteet ovat myös uudistuvia, eli se mitä vuorovaikutuksessa tapahtuu voi muokata sosiaalista rakennetta uudenlaiseksi. (Stevanovic 2016, 202.) Tämä tarkoittaa siis sitä, että vaikka perhehoitajan ja asukkaan toimintaa määrittää se instituutio, jonka sisällä he ovat, voi vuorovaikutuksessa lokaalisti tapahtuvat asiat muokata tätä institutionaalista suhdetta uudenlaiseksi. Tätä Heritagen (1996, 237) määrittelemä kontekstin kaksitahoisuus tarkoittaa: konteksti muovaa vuorovaikutusta, mutta myös uudistuu vuorovaikutuksen myötä.

3.3 Toiminnot ja resurssit

Keskustelunanalyttinen tutkimus pyrkii siis ymmärtämään, miten vuorovaikutus osanottajien välillä rakentuu. Ymmärrys pohjautuu edelle kuvatuille lähtökohdille vuorovaikutuksen rakenteellisesta järjestäytyneisyydestä ja kontekstin merkityksestä. Analyysin keskiössä on havaita, mitä *toimintoja* vuorovaikutuksen osanottajat tekevät, milloin toi-

minnot tehdään, miten toiminnot tulevat tunnistetuiksi ja miten eri toiminnot ovat suhteessa toisiinsa (Schegloff 2007, xiv). Toiminnoilla tarkoitetaan esimerkiksi osanottajan toiselle esittämää kysymystä, pyyntöä, käskyä, ehdotusta ja niin edelleen.

Stevanovic (2016) esittää, kuinka vuorovaikutuksen osanottajilla on käytössään erilaisia resursseja, joita hyödyntämällä he voivat tehdä toiminnoista ymmärrettäviä ja tunnistettavia. Resursseja ovat muun muassa kieli, keho, vuorovaikutusympäristö, vuorovaikutuksen sekventuaalinen rakenne. Myös sosiaaliset rakenteet nähdään vuorovaikutuksen resursseina. Stevanovic tuo esiin, kuinka sosiaaliset rakenteet ovat abstraktimpia resursseja toiminnan muotoilussa kuin esimerkiksi kielen tai kehon tarjoamat mahdollisuudet, mutta ne kuitenkin ilmenevät vuorovaikutuksessa vastaavaan tyyliin. (Stevanovic 2016, 202–203.) Yksi sosiaalisen rakenteen muoto, kuten edellisessä luvussa tuon esiin, on osanottajien institutionaalinen suhde. Drew ja Heritage (1992) esittävät, kuinka institutionaalisia rooleja tuotetaan vuorovaikutuksessa puheen kautta, mutta myös kuinka rooli mahdollistaa tietynlaisten toimintojen muotoilun. Institutionaalinen vuorovaikutus perustuu usein, kuten tässäkin tutkimuksessa, epäsymmetrisiin rooleihin ja tätä kautta epäsymmetrisiin resursseihin vuorovaikutuksessa. (Drew & Heritage 1992, 36, 49.)

Institutionaalinen suhde asettaa vuorovaikutukselle erityisen kontekstin, ja se toimii myös osanottajien resurssina muotoilussa ja tunnistaessa vuorovaikutuksen toimintoja. Stevanovic ja Peräkylä (2014, 187) jäsentävät vuorovaikutuskumppaneiden sosiaalista suhdetta kolmen ulottuvuuden, **tiedon**, **vallan** ja **emootioiden**, kautta. Stevanovic (2016) korostaa, kuinka vuorovaikutuksessa osanottajien suhde itseen ja sitä kautta muihin ihmisiin on keskeistä. Yksilö peilaa vuorovaikutuksessa sitä, mitä minä *tiedän* suhteessa muihin, mistä asioista minä voin *päättää*, missä asiassa toisella on enemmän *valtaa* ja *auktori-teettia* ja millaisia *tunteita* minulla on vuorovaikutuksessa ilmenevään asiaan. Yksilö asemoi itseään suhteessa muihin ja saa tietoa omasta asemastaan muiden toiminnan ja orientaation kautta. Tietoisuus omasta asemasta mahdollistaa myös sen käyttämisen resurssina toimintojen muotoiluissa. (Stevanovic 2016, 205.)

Avaan seuraavaksi tarkemmin valtaan, tietoon ja emootioihin liittyviä keskustelunanalyttisiä käsitteitä, joita käytän työn analyysiosiossa.

3.4 Tieto, valta ja emootiot vuorovaikutuksessa

Aloitan tämän alaluvun käsittelemällä tietoa ja valtaa vuorovaikutuksen ilmiöinä. Alaluvun lopussa tuon esiin emootioihin liittyvää käsitteistöä. Jos tieto ja valta ovat keskeisiä ulottuvuuksia vuorovaikutustutkimuksessa, ovat ne nostettu keskeisiksi kiinnostuksen kohteiksi myös vammaistutkimuksessa. Kuten luvussa 2 esitetystä kehitysvammaisten henkilöiden ja ammattilaisten välisen suhteen kuvauksesta käy ilmi, tieto ja valta näyttävät korostuvan tässä epäsymmetrisessä institutionaalisessa suhteessa (French & Swain 2001). Myös luvussa 1.3 esittelemässäni Jyrkämän (2008) toimijuuden määritelmässä tieto ja valta ovat läsnä. Tieto sisältyy Jyrkämän kaaviossa osaamisen modaliteettiin. Valta taas voidaan sisällyttää täytymisen, voimisen ja haluamisen modaliteeteihin, eli niihin toimijuuden osiin, jotka olen niputtanut osallistumisen ja valinnanmahdollisuuden ulottuvuudeksi. Keskustelunanalyttisessä tutkimuksessa tietoon ja valtaan viitataan käsitteillä episteemisyys ja deontisuus. Käytän tässä työssä sekä toimijuuden että episteemisuuden ja deontisuuden käsitteitä rinnakkain. Työn lopuksi luvussa 8.2 palaan vielä käsitteiden määrittelyyn ja pohdin käsitteiden keskinäistä suhdetta.

Heritage (2008) kuvaa ihmisten välistä vuorovaikutusta sisällöltään suurelta osin tiedon välittämiseksi. Hän lainaa Pomerantzia (1980) ja kuvaa, kuinka vuorovaikutusprosessissa ihmiset jatkuvasti asettavat itseään episteemiseen järjestykseen: mitä he tietävät suhteessa toisiinsa, mitä he ovat oikeutettuja tietämään ja mitä he ovat oikeutettuja kertomaan tai kuvaamaan muille. (Heritage 2008, 309.) Heritage (2012) on tuonut keskustelunanalyttiseen tutkimukseen kaksi käsitettä, joilla osanottajien suhdetta tietoon voidaan analysoida: *episteeminen asema* (status) ja *episteeminen asenne* (stance). Episteeminen asema tarkoittaa henkilön asemaa jonkin tiedon kentässä, ja tämä asema määrittyy suhteessa vuorovaikutuskumppaniin. Episteemistä asemaa johdetaan suurelta osin hetkessä tapahtuvassa vuorovaikutuksessa, mutta asema voi juontua myös jaetusta esioletuksesta tai sosiaalisen rakenteen, kuten instituution, mukaisista oikeuksista tietoon. Henkilö, jolla on enemmän tietoa, omaa korkeamman episteemisen aseman. Episteeminen asenne taas viittaa siihen, miten henkilö *ilmaisee* omaa tietämyksensä tasoa. Episteeminen asenne ei välttämättä ole yhdenmukainen aseman kanssa. Henkilö voi esittää itseään enemmän tai vähemmän tietävänä kuin asemansa puolesta on. (Heritage 2012, 4–6.)

Tiedon lisäksi ihmiset orientoituvat toisiinsa vallan ja kontrollin kautta. Onko henkilöllä oikeutta päättää tulevista toiminnoista, pyytää toisia tekemään toimintoja tai toimia tietyllä tapaa linkittyvät vuorovaikutuskumppaneiden valtasuhteisiin (Stevanovic & Peräkylä 2012, 298). Soveltaen Heritagen tekemää erottelua aseman ja asenteen välillä Stevanovic ja Peräkylä (2014) ovat määritelleet *deonttisen aseman* ja *deonttisen asenteen* käsitteet. Deonttisella asemalla tarkoitetaan henkilön valta-asemaa tietyn toiminnon kentässä ja sitä, kuinka paljon henkilöllä on asemansa puolesta oikeutta määrittää tulevia toimintoja. Deonttinen asema vaikuttaa esimerkiksi siihen, kokeeko vuorovaikutuskumppani toisen esittämän pyynnön tai käskyn oikeutettuna. Deonttinen asenne viittaa julkiseen tapaan tuoda esiin, kuinka paljon henkilö omaa valtaa. Asenne usein myötäilee asemaa, mutta kuten episteemisen asenteenkin suhteen, näin ei aina ole. Korkean deonttisen aseman omaavan ei ehkä tarvitse korostaa asemaansa vuoron muotoilussa, kun taas matalan aseman omaava voi yrittää nostaa asemaansa esimerkiksi käskyttämällä vuorovaikutuskumppania. (Stevanovic & Peräkylä 2014, 190–191.)

Kuten edellä olen tuonut esiin, Stevanovic ja Peräkylä (2014, 187) jäsentävät ihmisten välistä sosiaalista suhdetta vallan ja tiedon lisäksi emotioiden kautta. Emootiot sisältyvät myös Jyrkämän (2008) toimijuus käsitteessä tuntemisen modaliteettiin. Vaikka emootiot eivät korostu aiemmassa vammaistutkimuksessa, ovat ne kuitenkin vuorovaikutusta tutkittaessa hyvin keskeisessä asemassa. Stevanovic ja Peräkylä (2014) määrittävät *emotionaalisen aseman* ja *emotionaalisen asenteen* käsitteet. Logiikka käsiteparissa on samanlainen kuin kahdessa edellä esitetyssä. Emotionaalinen asema viittaa sosiaalisesti jaettuun ymmärrykseen siitä, missä asemassa osanottaja on suhteessa tiettyyn kokemukseen ja millaisia tunteita osanottajan oletetaan tämän aseman perusteella kokevan, ilmaisevan tai jakavan. Asema on suhteellinen muihin osanottajiin, ja tunteiden ilmaisussa oletetaan olevan vaihtelua riippuen siitä, kuinka läheisessä tai kaukaisessa asemassa osanottaja on suhteessa kokemukseen. Emotionaalinen asenne kuvaa sitä, miten ja millä voimakkuudella osanottaja ilmaisee tunnetta siinä hetkessä tai toisaalla olevaa kohdetta kohtaan. Emotionaalista asennetta voidaan ilmaista sanallisesti tai ei-sanallisin keinoin, kuten prosodian ja kasvonilmeiden kautta. (Stevanovic & Peräkylä 2014, 192–193.)

3.5 Yhteenveto

Luvussa 3 olen pyrkinyt avaamaan sitä, miten sosiaalista vuorovaikutusta tutkitaan keskustelunanalyttisesta lähtökohdasta. Vuorovaikutus nähdään järjestäytyneenä, mutta alati muuttavana. Vuorovaikutuksessa on kyse toiminnoista, joita muotoillaan tunnistettavaksi eri resursseja käyttäen. Se, miten toimintoja muotoillaan ja miten vastapuoli niitä tulkitsee, on sidoksissa vuorovaikutuskumppaneiden sosiaaliseen suhteeseen.

Mitä tämä kaikki edellä esitetty tarkoittaa perhekodin kontekstissa ja asukkaan toimijuuden kannalta? Perhehoitajan ja kehitysvammaisen asukkaan vuorovaikutukseen vaikuttaa perhekoti instituutiona, joka määrittää perhehoitajan ja kehitysvammaisen asukkaan sosiaalista suhdetta. Instituutio asettaa perhehoitajan niin episteemisen kuin deonttisenkin aseman korkeammalle kuin kehitysvammaisen asukkaan aseman. **Se, että instituutio asettaa asukkaan ja perhehoitajan epäsymmetriseen suhteeseen, ei tarkoita automaattisesti sitä, että perhehoitaja määrää kaikkea asukkaan toimintaa tai että asukkaan toimijuus jäisi vajaaksi tässä suhteessa.** Tämä linkittyy Goffmanin ajatukseen tyypillisistä ja tilanteellisista rooleista ja siitä, kuinka havainnoimalla vuorovaikutusta mikrotasolla voidaan analysoida osanottajien todellista roolitoimintaa. Vuorovaikutuskumppaneiden sosiaalinen suhde vaikuttaa vuorovaikutukseen luoden sille kontekstin, mutta suhde myös muovautuu ja uudistuu vuorovaikutuksen myötä.

Seuraavassa luvussa määrittelen tarkat tutkimuskysymykset.

4 Tutkimuskysymykset

Edelliset luvut 1, 2 ja 3 ovat rakentaneet tämän tutkimuksen teoreettisen taustan kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan välisen sosiaalisen suhteen tutkimiselle. Tätä taustaa vasten asetan tutkimuskysymyksiksi seuraavat:

1. Millaisena kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan todellinen roolitoiminta näytetään, kun tarkastellaan arjen askareiden suorittamista vuorovaikutuksen tasolla? Mitkä tekijät vaikuttavat siihen, millaiset roolit asukkaalle ja perhehoitajalle muodostuvat arjen askareita suorittaessa?
2. Miten perhehoitaja suhtautuu kehitysvammaisen asukkaan vaikeuteen suoriutua arjen askareista?
3. Miten kehitysvammaisen asukkaan toimijuus tulee esiin arjen askareita suorittaessa?

Ensimmäinen tutkimuskysymys tarkastelee, onko kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan välisestä vuorovaikutuksesta havaittavissa instituution tyypillisestä roolista poikkeavaa toimintaa. Se avaa myös sitä, mitkä yksilölliset ja kontekstuaaliset tekijät vaikuttavat ilmeneviin rooleihin. Kaksi seuraavaa tutkimuskysymystä pureutuvat tutkittavalle kontekstille, kehitysvammaisten arjelle, erityisiin kysymyksiin. Se, että kehitysvammaiset henkilöt on asetettu erityiseen institutionaaliseen suhteeseen, johtuu haasteista suoriutua arjen perustoiminnoista. Toinen tutkimuskysymys avaakin sitä, miten perhehoitaja vuorovaikutuksessa suhtautuu näihin ilmeneviin haasteisiin ja miten arjen askareiden ohjaaminen mahdollisesti muuttuu haasteiden ilmettyä. Kolmas tutkimuskysymys avaa kehitysvammaisen asukkaan toimijuuden näkymistä arjessa, eli sitä miten asukkaan kyvykyys tehdä arjen toimintoja, osallisuus toimintoihin ja mahdollisuus tehdä valintoja suhteessa toimintoihin tulevat esiin.

Seuraavaksi etenen tutkimuksen empiiriseen osioon. Esittelen ensin tutkimuksen aineiston ja tarkennan keskustelunanalyysia analyysimetodina. Sen jälkeen siirryn analyysin pariin ja lähdän etsimään vastauksia tutkimuskysymyksiin.

5 Aineisto ja tutkimusmetodi

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni aineiston ja tutkimusmetodin. Aluksi kuvailen tutkimuskohdetta ja avaatan tutkimuskohteen valintaa. Sen jälkeen esittelen aineistonkeruuprosessin ja analyysimenetelmän. Luvun lopussa pohdin tutkimuksen eettisyyttä.

5.1 Tutkimuskohteen kuvaus

Tutkimuskohteina ovat kaksi perhekotia, joissa asuu aikuisia kehitysvammaisia. Molemmat perhekodit ovat toimineet usean vuosikymmenen ajan. Kutsun perhekoteja tässä tutkimuksessa nimillä **Vaahtera** ja **Pihlaja**. Vaahterassa asuu perhehoitajapariskunta, neljä kehitysvammaista naista ja kaksi kehitysvammaista miestä. Aasukkaat ovat iältään noin 50–70-vuotiaita. Kaikki asukkaat ovat pitkäaikaishoidossa, ja Vaahteran kokoonpano on pysynyt samana toiminnan alusta asti. Vaahteran perhehoitajista toisella on hoitoalan koulutus.

Perhekoti Pihlajassa asuu yhden perhehoitajan kanssa kolme kehitysvammaista naista ja neljä kehitysvammaista miestä. Aasukkaat ovat iältään noin 30–70-vuotiaita. Pihlajassa työskentelee myös toinen perhehoitaja, joka ei asu paikassa vakituisesti. Myös kaikki Pihlajan asukkaat ovat pitkäaikaishoidossa. Kokoonpanossa on ollut muutoksia vuosien saatossa, mutta suurin osa Pihlajassa asuvista henkilöistä on asunut siellä toiminnan alusta saakka. Molemmilla Pihlajassa työskentelevillä perhehoitajilla on hoito- ja/tai sosiaalialaan kytkeytyvä koulutus.

Perhekotien asukkaiden toimintakyvyissä on yksilöllisiä eroja. Kaikki asukkaat käyttävät puhetta pääasiallisena kommunikaatiokeinona. He kykenevät liikkumaan ja suoriutumaan esimerkiksi wc-käynneistä itsenäisesti. Kaikki asukkaat pystyvät myös jossain määrin osallistumaan perhekodin arkisiin toimintoihin. Joidenkin asukkaiden arkiaskareissa vaadittavat toiminnalliset taidot eivät poikkea suuresti ei-kehitysvammaisten taidoista. Luvussa 5.4 kerron tarkemmin niistä henkilöistä, jotka esiintyvät aterianvalmistusta kuvaavissa katkelmissa.

Tutkimus on käynnistynyt alun perin molempien tutkittavien yksiköiden perhehoitajien aloitteesta. Kyseiset perhehoitajat tekevät tiivistä yhteistyötä arjessa, ja myös toive toiminnan tutkimiselle on noussut yhteisesti. Toisen yksikön perhehoitaja oli yhteydessä tutkimuksen ohjaajaan Anssi Peräkylään, joka ehdotti minulle projektiin tarttumista vuoden 2012 loppupuolella. Tapasin perhehoitajat ensimmäisen kerran maaliskuussa 2013, jolloin keskustelimme mahdollisen tutkimuksen tekemisestä ja sen sisällöstä. Esitin perhehoitajille oman kiinnostukseni avata perhehoitoa vuorovaikutuksen näkökulmasta. Tämä sopi myös perhehoitajille.

Lähdin tutkimaan kehitysvammaisten henkilöiden perhehoitoa kolmesta syystä. Ensiksi, perhehoito instituutiona tarjoaa mielenkiintoisen ja uudenlaisen vertailukohdan aiemmin tehdyille tutkimuksille kehitysvammaisten ja ammattilaisten suhteesta. Tutkimuksella on mahdollisuus tuottaa uutta tietoa kehitysvammaisten henkilöiden arjesta ja sosiaalipalvelun sisällöstä. Toiseksi, koen tutkittavien aloitteellisuuden ja myönteisen suhtautumisen tutkimukseen eduksi, sillä se on helpottanut muun muassa aineistonkeruun järjestämistä. Kolmanneksi, aiempi sosionomin koulutukseni ja usean vuoden työhistoria kehitysvammaisten ohjaajana on antanut minulle valmiuksia kohdata kehitysvammaisia ihmisiä ja ymmärtää vuorovaikutuksessa esiintyviä erityisiä piirteitä. Tutkimus tässä kontekstissa tuntuu kiinnostavalta jatkumolta omaan koulutus- ja työhistoriaan.

5.2 Aineistonkeruu

Ennen aineistonkeruun aloittamista, vierailin tutkittavissa perhekodeissa tammikuussa 2014 kahden päivän ajan. Esittelin perhehoitajille ja kehitysvammaisille asukkaille tutkimussuunnitelman ja tutkimuslupalomakkeen (liite 1). Perhehoitajat vastasivat lomakkeiden asianmukaisesta täyttämisestä ja postittivat ne minulle parin viikon sisään tapaamisesta. Koska tutkimuskohteena on sosiaalipalvelu, tuli minun saada tutkimuslupa myös niiltä kunnilta, jotka vastaavat kehitysvammaisten aikuisten sijoittamisesta näihin kahteen perhehoidon yksikköön. Kuntia on yhteensä kolme. Tutkimusluvan hakeminen kunnista vei aikaa muutaman kuukauden, ja sain viimeisen myöntävän päätöksen tutkimukselleni huhtikuussa 2014.

Tammikuun 2014 vierailun tavoitteena oli esitellä tutkimusta, varmistaa tutkimuskentälle pääsy ja tutustua tutkittavaan kohteeseen. Mondadan (2013, 38) mukaan tutkijan on hyvä

tutustua kenttään ja tehdä etukäteen analyysia siitä, mitä kentällä tapahtuu, mitä on tärkeää nauhoittaa ja miten se tulee tehdä. Tutustumiskäynnin jälkeen koin keskeisiksi nauhoituspaikoiksi talojen julkiset tilat, erityisesti ruokailutilan ja keittiön. Molemmissa perhekodeissa asukkaat ja ohjaajat viettävät näissä paikoissa paljon aikaa. Havaitsin, että keittiössä ja ruokailutilassa tapahtuu paljon myös ohjauksellisia tilanteita, institutionaalisen tehtävän suorittamista. Rajasin nauhoittamispaikoista pois asukkaiden omat huoneet, sillä koin tärkeäksi kunnioittaa tutkittavien yksityisyyttä. Valinnat nauhoituslaitteiden sijoittelusta jätin aineistonkeruuhetkeen.

Varsinainen aineistonkeruu tapahtui toukokuussa 2014 kahdessa jaksossa. Ensimmäinen jakso oli kestoaltaan neljä ja toinen kuusi kokonaista päivää. Perhekoti Vaahteran toimintaan tutustuin neljänä päivänä. Muina päivinä olin perhekoti Pihlajassa, jossa myös yövyin koko aineistonkeruun ajan. Liikuin asukkaiden mukana myös työkeskuksessa ja harrastuksissa. Kuten luvussa 3 tuon esiin, keskustelunanalyttisen tutkimuksen tavoite on avata vuorovaikutuksen osanottajien hetki-hetkeltä rakentuvaa ja muokkautuvaa sosiaalista toimintaa ja suhdetta. Aineisto, josta toimintaa ja suhdetta analysoidaan, tulee kerätä tutkittavien luonnollisesta vuorovaikutuksesta. Luonnollisuus tarkoittaa sitä, että tutkittava toiminta on spontaania, paikkaan ja aikaan sidottua ja osanottajien sisäsyntyisesti tuotettua. Vuorovaikutus tapahtuu riippumatta siitä, että sitä tutkitaan. (Mondada 2013, 33.)

Aineistonkeruun aikana tein paljon video- ja ääninauhoituksia. Molemmat perhekodit ovat pinta-alaltaan melko isoja, joten edellä kuvailemieni luonnollisten vuorovaikutustilanteiden tallentaminen oli haastavaa. Perhehoito on instituutio, jossa vuorovaikutusta ei tuoteta rajatusti tiettyyn aikaan tiettyssä paikassa, kuten vaikka lääkärin ja potilaan välistä vuorovaikutusta vastaanottohuoneessa. Tästä syystä koin parhaaksi tavaksi asettaa kamerat julkiseen tilaan, joko keittiöön tai ruokailutilaan, jossa ne tallensivat tapahtumia useiden tuntien ajan. Näin sain nauhalle spontaaneja vuorovaikutustilanteita, jotka täyttivät keskustelunanalyttisen tutkimuksen kriteerit.

Aineiston puutteena on hetkittäin rajallinen kuvakulma. Vaikka pyrin kuvatessani suuntamaan ja vaihtelevaan kameran kuvakulmaa tapahtumien mukaan, aineistossa on katkelmia, joissa tapahtumat eivät näy kokonaisuudessaan. Osa tapahtumista on rajautunut

kuvan ulkopuolelle. Kameroiden mikrofonit ovat kuitenkin tallentaneet ääntä melko hyvin, ja näin ollen tilanteita pystyy analysoimaan, vaikka kaikki osanottajat eivät paikoitain olekaan kuvassa. On tärkeää myös muistaa, että aineisto edustaa vain lyhyitä hetkiä perhekotien arjesta, eikä luonnollisesti kuvaa kaikkea sitä elämän kirjoa, jota arki sisältää.

Aineistonkeruun aikana materiaalia kertyi yhteensä noin 38 tuntia, joista noin 30 tuntia on kuvattu perhekoti Pihlajassa ja noin kahdeksan tuntia perhekoti Vaahterassa. Video-
nauhoitukset on tehty kahdella Sony Handycam -kameralla ja ääninauhoitukset yhdellä Olympus-ääninauhurilla. Kuvauspäivien päätteeksi tyhjensin tallennuslaitteet kahdelle ulkoiselle kovalevyille taatakseni aineiston säilymisen.

Aineistonkeruun aikana pidin myös päivittäistä havaintopäiväkirjaa, johon kirjasin taustatietoja perhekotien toimintakulttuurista ja tutkittavista henkilöistä. Mondada viittaa Moermaniin (1988), joka puhuu kulttuurisesti kontekstoidusta keskustelunanalyysistä, jossa pyritään ymmärtämään tutkittavan kohteen sosiokulttuurinen ja historiallinen tausta, joka saattaa vaikuttaa vuorovaikutuksen rakenteeseen (Mondada 2013, 37). Tutkittavat kohteet ovat hyvin ainutlaatuisia ja koen, että asuminen perhekodeissa lisäsi ymmärrystäni siitä, millaiselle yhteiselle maaperälle toiminta perustuu. Taustatiedot henkilöistä ovat hyvin keskeisiä, jotta pystyn ymmärtämään sosiaalisen suhteen luonnetta eli sitä sosiaalista rakennetta, joka vaikuttaa vuorovaikutuksen taustalla ja joka myös toimii vuorovaikutuksen resurssina.

5.3 Keskustelunanalyysi tutkimusmetodina

Luvussa 3 olen avannut keskustelunanalyysin teoreettista viitekehystä ja tässä luvussa käsittelen keskustelunanalyysia tutkimusmetodina. Keskustelunanalyysi on vahvasti aineistolähtöinen menetelmä, jossa tarkka tutkimuskohde määrittyy vasta aineistonkeruun jälkeen. Sidnell (2013) kuvaa perinteisen keskustelunanalyttisen toimintatavan. Analyysi alkaa havainnolla jostain ilmiöstä, joka on erikoislaatuista tutkittavalle vuorovaikutuskontekstille. Seuraava askel on paikantaa aineistosta muita saman ilmiön esimerkkejä ja tämän jälkeen alkaa miettiä ilmiön rajoja. Tutkija määritellä mistä ilmiöstä on kyse, kuinka se tuotetaan tutkittavassa aineistossa ja kuinka se on ilmaistavissa yleisellä tasolla. (Sidnell 2013, 78.)

Aineistonkeruun jälkeen käsissäni oli iso määrä video- ja ääninauhoituksia. Aloitin aineiston käsittelyn katsomalla nauhoja, kirjaamalla ylös videoiden sisällöt ja tekemällä ensimmäisiä havaintoja kiinnostavista kohdista. Huomioni alkoi kiinnittyä niihin vuorovaikutustilanteisiin, joissa oli nähtävissä perhehoitajan ja asukkaan välisen valtasuhteen vaihteluja. Usein näissä kohdissa oli kyse ohjaustilanteista, joissa perhehoitaja antoi asukkaalle jonkin toimintaohjeen, direktiivin. Kontekstit, joissa direktiivejä annettiin, olivat usein aterianvalmistuksia. Tarkemman analyysin kohteeksi valikoituivatkin nämä laajemmat kontekstit, joissa ohjausta tapahtui. Kuvaan seuraavassa alaluvussa 5.4 aterianvalmistuskatkelmien taustatiedot.

Heritage (1996, 237) painottaa, kuinka keskustelunanalyttisen tutkimuksen lähtökohdana on, että kaikki vuorovaikutuksessa tapahtuva on merkityksellistä. Se kaikki merkityksellinen on tärkeää saada esiin myös aineistoa litteroidessa. Hepburn ja Bolden (2013, 57) korostavat, kuinka tarkassa keskustelunanalyttisessä litteroinnissa huomioidaan monenlaiset tavat tuottaa puhetta (kuten intonaatiot ja painotukset) sekä myös muut keholliset toiminnot, joilla on merkitystä analyysia tehtäessä. Olen ottanut tämän huomioon analyysissa ja merkinnyt litteraattiin puheen lisäksi havaintoja osallistujien liikkumisesta. Olen myös liittänyt kuvia niihin aineistokatkelmiin, joista kuvia on ollut saatavilla ja joissa puheen lisäksi muu kehollinen toiminta tai osallistujien asemoituminen on osoittautunut tärkeäksi vuorovaikutuksen ymmärtämisen kannalta. Litterointimerkkien selitykset löytyvät liitteestä 2.

Keskustelunanalyttinen tutkimus pyrkii avaamaan sitä, mitä vuorovaikutuksen osanottajat saavat aikaan omilla vuoroillaan (Hakulinen 1997, 15). Miten tutkija voi sitten osoittaa, mitä vuorovaikutuksessa milloinkin tapahtuu? Miten jotain vuoroa voidaan kutsua esimerkiksi pyynnöksi tai käskyksi? Sacks, Schegloff ja Jefferson (1974) tuovat esiin, kuinka vuoro voidaan ymmärtää tietyksi toiminnoksi sitä seuraavan vuoron perusteella. He käyttävät termiä 'next-turn proof procedure'. Tämä tarkoittaa, että tutkija käyttää todisteena sitä, miten osanottajat suhtautuvat toistensa vuoroihin ja millaisina ne tulevat ymmärretyksi siinä kontekstissa, jossa ne kulloinkin esiintyvät. (Sacks ym. 1974, 729.) Analyysissa pyritään siis tuomaan esiin se, miten vuorovaikutus rakentuu osanottajien tulkintojen kautta. Sidnell (2013, 82) määrittää myös vertailun yhdeksi tavaksi selvittää, mitä tietty vuoro tiettyssä kohtaa vuorovaikutusta merkitsee. Analyysissa voidaan tuoda

esiin, mitä muita vaihtoehtoja puhujalla olisi ollut ja mitä se kertoo, että puhuja on valinnut juuri tietyn ilmaisun tietyssä paikassa. Nämä periaatteet ohjaavat keskusteluanalyysin tekoa ja toimivat pohjana tutkijan tulkinnoille.

5.4 Analyysikohteena aterianvalmistus

Analyysin kohteena tässä tutkimuksessa on neljä aterianvalmistuskatkelmaa, joista alla esiteltävistä kolme ensimmäistä on pääasiallisia aineistoja. Kaksi katkelmaa on tallennettu perhekoti Vaahterassa ja molemmissa katkelmissa osanottajina ovat Riitta (perhehoitaja) ja Tuija (asukas). Katkelmissa valmistetaan iltapalaa koko perhekodin väellä. Tuija on noin 50-vuotias nainen. Hänelle on melko hyvät toiminnalliset taidot ja esimerkiksi pöydän kattaminen sujuu häneltä melko itsenäisesti. Hankalina tehtävinä Tuijalle näyttäytyvät esimerkiksi laskeminen tai määrien arvioiminen. Vaahterassa iltapalanvalmistus on ennakoon sovittua toimintaa. Aukkaat ja perhehoitajat ovat yhdessä päättäneet ruokavuorot, joissa jokaiselle viikolle on nimetty yksi asukas, joka tekee iltapalan perhehoitajan kanssa. Iltapalanvalmistus on jokaisen asukkaan velvollisuus.

Kolmas aterianvalmistuskatkelma on tallennettu perhekoti Pihlajassa. Tässä katkelmassa osanottajina ovat Antti (perhehoitaja) ja Liisa (asukas). Katkelmassa valmistetaan iltapalaa koko perhekodin väelle. Liisa on noin 35-vuotias nainen. Hänelle on todella hyvät toiminnalliset taidot ja hän suoriutuu itsenäisesti monista aterianvalmistukseen liittyvistä tehtävistä. Perhekoti Pihlajassa iltapalan tekijää ei ole nimetty ennakoon. Kuitenkin Liisa on usein se henkilö, joka ottaa ruuanvalmistajan roolin. Perhehoitaja Antti ei asu vakituisesti perhekodissa, mutta vastaa katkelman aikana yksin perhekodin toiminnasta.

Neljäs aterianvalmistuskatkelma on tallennettu myös perhekoti Pihlajassa. Tässä osanottajina ovat Tuula (perhehoitaja) ja Liisa (asukas). He valmistavat päivällistä koko perhekodin väelle. Liisa on jälleen itse ottanut ruuanvalmistajan roolin ilman ennakoon sovittua velvoitetta siihen. Katkelmasta ei ole saatavilla kuin ääninauha, ja tästä syystä tuon siitä esiin vain yhden aineistoesimerkin, joka täydentää kolmea muuta aterianvalmistuskatkelmaa.

Tässä vaiheessa haluan korostaa, että valitut aineistokatkkelmat edustavat vain pientä otantaa perhekotien arjesta. Katkelmien perusteella ei voida sanoa, että aterianvalmistus tapahtuisi aina kuvatulla tavalla. Lukijan tulee siis pitää mielessä, että yksittäiset tapahtumat kuvaavat kyllä perhekotien toimintaa, mutta niiden perusteella ei voida tehdä yleistyksiä koko toiminnasta.

5.5 Eettisyys

Kuula (2011, 147) korostaa, että marginaalisia ihmisryhmiä, joihin muun muassa kehitysvammaiset, dementoituneet vanhukset ja muut vajaakykyiset henkilöt kuuluvat, ei saa sulkea pois tutkimuksen piiristä. Kehitysvammaisten ihmisten elämän tutkiminen on tärkeää, jotta he tulevat kuulluiksi ja nähtyiksi. Vajaakykyisten henkilöiden tutkimiseen liittyy kuitenkin erityisiä huomioitavia seikkoja, joita käsittelen tässä alaluvussa.

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta (ETENE) on määritellyt toimintatavat, joiden mukaan tutkijan tulee edetä, kun kyseessä on vajaakykyinen tutkittava. Ohjeistuksiin liittyy oletus, että vajaakykyiset henkilöt eivät ole täysin itsemääräämisoikeutettuja ja kompetentteja päättämään tutkimukseen osallistumisesta (Kuula 2011, 147). Näissä tapauksissa tutkimuslupa tarvitaan myös tutkittavan lähiomaiselta, muulta läheiseltä tai edunvalvojalta (ETENE 2003, 28). Tässä tutkimuksessa lähtökohdana on ollut, että jokainen tutkittava päättää itse, haluaako osallistua tutkimukseen. Tämän lisäksi kehitysvammaisen henkilön lähiomaiselta tai muulta läheiseltä (ts. perhehoitajalta) on pyydetty suostumus, jonka hän on tehnyt tutkittavan oletetun tahdon mukaisesti.

Tutkimukseen osallistuminen on aina vapaaehtoista, ja päätöksen tulee perustua riittävään informaatioon tutkimuksesta (Kuula 2011, 61). Vieraillessani perhekodeissa tammiukuussa 2014 kahden päivän ajan kerroin ja havainnollistin tutkittaville, mitä tutkimuksen tekeminen tarkoittaa. Kuula (2011, 151) korostaa, että tutkimuksesta tulee informoida tutkittavia eri tavoin kuin edustajia, kun on kyse esimerkiksi kehitysvammaisesta henkilöstä. Ratkaisin asian kertomalla tutkimusprosessista selkokielellisesti havainnollistaen sekä antamalla perhehoitajille ja kehitysvammaisille asukkaille aikaa käydä läpi tutkimukseen liittyvät seikat (liitteenä 1 olevat tutkimustiedote ja tutkimuslupa) vierailuni jälkeen. Per-

hehoitajat kertoivat tutkimuksesta ja pyysivät tutkimusluvat niiltä kehitysvammaisten lähiomaisilta, jotka ovat läsnä heidän elämässä. Muissa tapauksissa perhehoitajat antoivat suostumuksen asukkaiden osallistumisesta. Perhehoitajat perustelivat tätä sillä, että he ovat asukkaiden läheisiä ja niitä henkilöitä, jotka tekevät muutenkin paljon päätöksiä heidän kanssa.

Kaikki perhekotien hoitajat, asukkaat ja heidän läheisensä suostuivat tutkimukseen. Ensimmäisinä päivinä ollessani perhekodeissa en videokuvannut lainkaan, vaan halusin rauhassa tutustua ihmisiin lisää ja rakentaa luottamuksellista suhdetta. Ennen nauhoittamisen aloittamista esittelin tutkittaville kamerat. Kerroin tutkittaville milloin alan kuvata ja asensin kamerat paikkoihin, joissa ne olivat näkyvillä. Aineistonkeruupäivien aikana tuli muutama tilanne, joissa tutkittava pyysi nauhoittamisen lopettamista. Luonnollisesti kunnoitin tätä pyyntöä. Kukaan tutkittavista ei aineistonkeruun aikana halunnut vetäytyä tutkimuksesta kokonaan, vaan kyse oli yksittäisistä hetkistä. Muutama tutkittava halusi myöhemmin nähdä tietyistä hetkistä tallennettuja nauhoja, jotka näytin heille.

Aineiston käyttäminen, käsittely ja säilyttäminen tulee tehdä hyvän tutkimusetiikan mukaisesti. Jokaisella tutkittavalla on yksityisyyden suoja (Henkilötietolaki 22.4.1999/523), ja tutkijan tulee käsitellä aineisto niin, että tätä suojaa ei rikota. Ääni- ja videotiedostot ovat aineistotyyppejä, joissa on suoria tunnistetietoja tutkittavista. Tutkimuksesta informoitaessa ja tutkimuslupia hakiessa tutkijan tulee selvittää tutkittavalle, ketkä aineistoa tulevat näkemään, miten tutkittavista raportoidaan, miten aineistoa säilytetään ja mitä aineistolle tapahtuu tutkimuksen jälkeen. (Kuula 2011, 87–89.) Näin on toimittu myös tässä tutkimuksessa, ja toimintatapojen yksityiskohdat ilmenevät tutkimustiedotteesta (liite 1).

6 Analyysi – Aterianvalmistus tilanteellisena toimintasysteeminä

Tässä luvussa syvennyn aineiston antiin ja avaan sitä, kuinka aterianvalmistus rakentuu perhehoitajan ja asukkaan välisessä vuorovaikutuksessa. Olen analysoinut toimintasysteemin kahdenlaisia vaiheita: aterianvalmistuksen aloituksia ja siirtymiä eri työvaiheiden välillä. Analyysi ei esittele tyhjentävästi sitä kaikkea, mitä aineistossa tapahtuu, vaan koelman aineistoesimerkkejä, jotka tulkintani mukaan vastaavat parhaiten tutkimuskysymyksiin.

Analyysi keskittyy kuvaamaan, millaista roolitoimintaa toimintasysteemin yksittäisen vaiheen sisällä näkyy. Onko toiminta instituution tyypillisten roolien mukaista, eli ohjaajan auktoriteettiasemaa korostavaa, vai poikkeavatko osanottajien roolit tyypillisestä? Kuten luvussa 3.1 tuon esiin, tyypillisen roolin määritelmä tässä tutkimuksessa perustuu aiempaan tutkimukseen, joka osoittaa ammattilaisen auktoriteettiaseman olevan selkeä suhteessa kehitysvammaiseen aikuiseen. Työn loppuosassa (luku 8.2) palaan vielä tyypillisen roolin määritelmään ja pohdin, mitä tyypillinen tämän tutkimuksen tulosten valossa tarkoittaa.

Analyysi avaa myös kehitysvammaisten arjenhallinnan kannalta keskeisiä kysymyksiä. Miten vaikeuksiin suoriutua tehtävistä suhtaudutaan ja miten kehitysvammaisen asukkaan toimijuus näkyy tehtäviä suorittaessa? Tutkimissani perhekodeissa asukkaat ovat aktiivisesti mukana aterianvalmistuksessa. Heidän osallisuutensa arjen toimintoihin on selvästi korkeammalla tasolla kuin Finlayn ym. (2008) ja Bigbyn ym. (2012) tutkimissa asuntoloissa, joissa henkilökunta ei antanut asukkaiden aina osallistua toimintaan vedoten esimerkiksi puutteellisiin taitoihin. Huomioni kiinnittyikin tässä aineistossa erityisesti siihen, kuinka paljon asukkaalla on mahdollisuutta vaikuttaa toiminnan *sisältöön*, eikä olla vain perhehoitajan ohjeiden toteuttaja. Voiko asukas toimia aterianvalmistuksessa itsenäisesti, tehdä asioita omalla tavallaan, tehdä omia päätöksiä ja miten tämä vuorovaikutuksessa ilmenee?

Aloitan analyysiosion esittelemällä kaksi erilaista tapaa aloittaa aterianvalmistus. Litteraatiomerkkien selitykset löytyvät liitteestä 2.

6.1 Aterianvalmistuksen aloitus perhehoitajan johtamana

Esimerkki 1. on perhekoti Vaahterasta, jossa aterianvalmistus on ennakoon organisoitua toimintaa. Perhekodissa on yhteisesti sovitut ruokavuorot. Esimerkissä 1 on Tuijan ruokavuoro.

Esimerkki 1.

Tuija: asukas, Riitta: perhehoitaja, Taina: tutkija

1 Taina: mä laitoin nyt tohon hyllylle ton kameran.
2 Riitta: joo?
3 Taina: se si[in tallentaa ni.
4 Riitta: [juu.
5 Riitta: juu.
6 Taina: .hhh se ei varmaan siinä häiritse nyt sitte, hhhh
7 (1.0)
8 Taina: .hhhh
9 Riitta: ei häiritse,
10 Taina: @nii ei häirit[se.@
11 Riitta: [he he he .hhhh
12 Taina: ei herätä liikaa huomioo.
13 Riitta: joo se on iha hyvä?
14 (3.0)
15 Riitta: se vois olla sitte kun mää aattelin et Tuija vois ruveta
16 kohta sit leipoo ja. (0.8) silleen. hh
17 ↑mut sitähän voi siirtää sitte.
18 Taina: ↑joo kyllä kyllä.
19 (n. 1 min) Riitta käyttää keittiössä yleiskonetta, kova ääni.
Taina ja Riitta juttelevat keittiössä.
20 Tuija tulee yläkerrasta ja saapuu keittiöön.
21 (9.0) Tuija seisoo paikkallaan keittiössä, katsoo Riittaa ja Tainaa.
22 Tuija lähtee keittiöstä kohti eteistä.
23 (30.0) Tuija kävelee hitaasti kohti eteistä.
24 Riitta: Tuija?
25 Tuija: mitä,
26 (.)
27 Riitta: öö tota vieppäs noi ↑maidot tosta noin kylmään. hh
28 Tuija: joo,
29 (.)
30 Riitta: sitte sen jälkeen niin vois ruveta k^uattaa p^öytää
31 ja, (0.4) sitten s^en jälkeen ni leivotaan tästä
32 sämpylöitä ((laitteen melua))
33 (30.0)
34 Tuija vie maitoja.

Katkelman alussa Taina näyttää Riitalle kameran sijainnin. Riitta arvioi, että kameraa pitää mahdollisesti siirtää Tuijan leipomisen alkaessa (r. 15–17). Se, että on Tuijan vuoro valmistaa ruokaa, on yhteisesti sovittu. Kuitenkin Riitan puhe tuo esiin, että hänellä on jo tarkka suunnitelma siitä, mitä Tuija tulee tekemään ruokavuorossa. Riitan vuoro (erityisesti 'mää aattelin') kuvaa hänen korkeaa deonttista asennoitumista aterianvalmistukseen.

Tuija tulee keittiöön (r. 20). Hän seisoo keittiössä hetken ja katsoo Riitan ja Tainan suuntaan (r. 21). Tuija tuo näin esiin, että on saatavilla ja valmiina aloittamaan keittiövuoron. Riitta ei kiinnitä huomiota Tuijaan tässä hetkessä, ja Tuija lähtee kävelemään hitaasti kohti eteistä (r. 22). Noin 30 sekunnin kuluttua Riitta aloittaa sekvenssin lausumalla Tuijan nimen (r. 24), jolloin Tuija pysähtyy. Rivillä 25 Tuija ilmaisee Riitalle, että on kuullut tämän ja on valmis ottamaan vastaan seuraavan vuoron. Pienen tauon jälkeen Riitta aloittaa vuoron (r. 27), jonka alussa hän joutuu hakemaan sanoja. Tästä tulee vaikutelma, ettei rivin 27 toimintaohje ole hänellä suoraan mielessä, mutta hakemalla sanoja Riitta voi pitää vuoroa itsellään. Nimenlausuminen (r. 24) ja sananhaku (r. 27) tavoittelevatkin mitä ilmeisemmin Tuijan huomiota ja pysähtymistä. Vuorot ajoittuvat hetkeen, jolloin Tuija on menossa pois keittiöstä eli paikasta, jossa aterianvalmistus suoritetaan.

Riitta ei nimenlausumisen jälkeen lainkaan kehystä aterianvalmistusta (esim. kysymällä 'Aloitetaanko ruuanlaitto?' tai 'Laittaisitko minun kanssa ruokaa?'), vaan antaa Tuijalle konkreettisen toimintaohjeen viedä maidot kylmään (r. 27). Riitta ei neuvottele Tuijan kanssa ruuanlaiton aloittamisesta. Syy tähän on mahdollisesti se, että Tuija on saapunut keittiöön ja ilmaissut olevansa valmiina ruokavuoroon (r. 20–21). Tuijan ruokavuoro on ennakkoon sovittu ja tätä kautta jaettua tietoa osanottajien kesken. Aloittamista ei sanallisteta, vaan Tuijan saapuminen tilaan toimii merkinä valmiudelle. Riitan rivin 27 vuorossa käytetään imperatiivia (vieppäs) ja muotoilusta ilmenee, että Tuija on toiminnan tekijä. Lauranto (2014, 98) tuo esiin, kuinka imperatiivin käyttö ei aina tarkoita käskyä, vaan se voi ohjaustilanteissa siirtyminä eri osavaiheiden välillä tarkoittaa myös pyyntöä. Tässä on kuitenkin kyseessä aterianvalmistuksen käynnistäminen ja ensimmäinen toimintaohje. Se, että Riitta muotoilee ensimmäisen toimintaohjeen näin, tekee siitä tulkintani mukaan käskyn. Vuoro korostaa Riitan auktoriteettiasemaa.

Vasta riveillä 30–32 Riitta kehystää aterianvalmistusta ja kertoo, mitä työvaiheita on luvassa: pöydän kattamista ja sämpylöiden leipomista. Määre 'sitten sen jälkeen' asettaa työvaiheet järjestykseen. Vuoron muotoilussa Riitta käyttää nollapersoonaa (vois kattaa) ja passiivia (leivotaan). Kyseisissä muotoiluissa ei suoraan nimetä toiminnan tekijää, mutta suomen kielessä näiden muotojen kohdalla toimijaksi voidaan asettaa kuka vain, myös puhuja itse (VISK §1347; §1313). Passiivin käyttö tällaisissa ohjaavissa

konteksteissa on tulkittu keinoksi rakentaa yhteistoimintaa (Shore 1986, 42). Toiminnan laajempi kehystäminen ja toiminnan asettaminen sekä asukkaan että perhehoitajan yhteiseksi toiminnaksi ovat Antakin ja Cromptonin (2015) tutkimuksen mukaan kehitysvammaisen toimijuutta korostavia vuorovaikutuskäytäntöjä.

Aterianvalmistusprojekti alkaa esimerkissä 1 asukkaan aloitteesta, kun hän saapuu keittiöön, mutta ilman sanallista neuvottelua aloituksesta. Esimerkissä 1 ei myöskään neuvotella siitä, mitä ruuaksi valmistetaan tai kuka tekee mitäkin työvaiheita, vaan nämä ovat perhehoitajan määrittelemiä. Perhehoitajalla on sekä korkea deonttinen että episteeminen auktoriteetti tilanteessa. Asukas ei katkelman aikana kertaakaan vastusta perhehoitajaa. Asukas pysähtyy, asettuu kuulijaksi heti kuultuaan nimensä ja alkaa toimia perhehoitajan ohjeen mukaisesti (r. 25 ja 34). Molempien, sekä perhehoitajan että asukkaan toiminta, mukailee instituution tyypillisiä rooleja. Perhehoitaja määrittää mitä tehdään, ja asukas seuraa perhehoitajan ohjeita.

6.2 Aterianvalmistuksen aloitus neuvottelun kautta

Seuraavaksi esitettävät esimerkit 2 ja 3 kuvaavat aterianvalmistuksen aloitusta perhekoti Pihlajassa, jossa ruokavuoroja ei ole sovittu ennakkoon. Lähtöasetelma on siis erilainen kuin esimerkissä 1. Tässä Liisa (asukas) haluaisi valmistaa aterian, vaikkei hänellä ole siihen velvoitetta. Tuula (perhehoitaja), joka pääasiassa vastaa perhekodin toiminnasta ja erityisesti ruuanlaitosta, ei ole kotona. Paikalla on Antti (perhehoitaja), joka on vastuussa perhekodin toiminnasta katkelman aikana. Aterianvalmistuksen aloittaminen ei tapahdu yhtä suoraviivaisesti kuin edellä kuvatussa esimerkissä 1, vaan vie enemmän aikaa ja sisältää neuvottelua.

Esimerkki 2.

Liisa: asukas, Antti: perhehoitaja, Taina: tutkija

Ruokailutila ja keittiö ovat vierekkäiset tilat. Keittiöstä on käytävä kohti olohuonetta ja asukkaiden omia huoneita. Antti kirjoittaa ruokailutilan pöydän ääressä, selkä kohti keittiötä. Liisa lähestyy keittiötä käytävän suunnasta.

- 1 Liisa: ai ai.
2 (7.0) Liisa kävelee keittiöstä kohti ruokailutilaa.
3 Liisa: jaha? (0.4) mhm mhm
4 (2.0) Liisa pysähtyy keittiön ja ruokailutilan välisen oviaukon lähelle.
5 Liisa: .rrhhhh
6 (10.0) Antti katsoo Liisan suuntaan, napsuttaa kynää.
Liisa seisoo paikallaan, katsoo alas, vilkaisee Anttia. (**kuva 1**)

Kuva 3. Antti lähtee kohti keittiötä.

Kuva 4. Liisa jää seisomaan paikoilleen ruokailutilaan Antin lähdettyä.

Esimerkin 2 alussa Liisa saapuu ruokailutilaan, jossa Antti on kirjoittamassa. Liisa yrittää monin keinoin saada Antin huomion, kuitenkin onnistumatta siinä. Hän muun muassa käyttää partikkelia ('jaha' r. 3), äänteitä (r. 3 ja 8) ja kuuluvaa hengitystä (r. 8 ja 10), sekä seisoo paikoillaan pitkiä aikoja Antin lähellä. Taina saapuu keittiöön täyttämään vesipulloa, jolloin Liisa ilmaisee ensimmäisen kerran sanallisesti orientaationsa ruuanlaittoon (r. 20).

Liisan rivin 20 lausumassa on käytetty nollapersoonaa eli tekijää ei ole nimetty. Tulkitsen Liisan asettavan tässä vuorossa itsensä tekijäksi, koska hän ei kysy, kuka tekisi iltapalaa, vaan hakee huomiota omalle pohdinnalleen, mitä iltapalan sisältö olisi. Laitinen (1995) tuo esiin, kuinka nollapersoonamuodossa tekijäksi voi asettua kuka tahansa. Laitinen esittää yhden tulkinnan nollapersoonan käytöstä, jonka mukaan puhuja suoja omia kasvojaan häivyttämällä lausuman persoonan. (Laitinen 1995, 341, 344.) Vaikka tätä tulkintaa on kritisoitu, on se tässä kontekstissa hyvin varteenotettava. Liisa on katkelman alussa yrittänyt herättää Antin huomion onnistumatta siinä. Tätä vasten se, että Liisa ei suoraan ilmaise itseään aterianvalmistajana, suoja hänen kasvojaan siltä varalta, että hän ei tule tässäkään kohta huomioduksi.

Rivillä 21 Liisa vastaa omaan pohdintaansa toistamalla kaksi kertaa 'en tiedä'. Nämä lausumat ovat keino hakea vastausta rivin 20 pohdintaan. Liisa pitää aihetta yllä sen sijaan että olisi vain hiljaa. Liisa yrittää saada Antin huomion vielä kerran tuottamalla sarjan äänteitä Antin kävellessä Liisan ohi (r. 27 ja 29). Vaikutelma huomionhakemisesta syntyy siitä, että Liisa on pitkiä aikoja hiljaa (r. 24 ja 26) ja ajoittaa äänteet juuri siihen hetkeen, kun Antti on hänen lähellä. Antti ei edelleenkään kiinnitä huomiota Liisaan ja lähtee pois tilasta. Rivillä 33 Liisa ilmaisee emotionaalisen asenteensa tilanteeseen. Liisa puhuu

matalalla ja hiljaisella äänellä ja tuo esiin harmistumisensa siitä, ettei ole tullut huomioduksi, eikä ole saanut vastausta.

Esimerkki 2 kuvaa sitä, kuinka asukas aktiivisesti yrittää aloittaa aterianvalmistuksen. Hän asettaa itsensä ruuantekijän rooliin, vaikkei hänellä ole yhteisesti sovittua velvollisuutta valmistaa ruokaa (vrt. esimerkki 1). Asukas ilmaisee epäsuorasti, että hän voisi valmistaa ruuan ja hakee perhehoitajalta apua päätöksentekoon, mitä ruoka olisi. Hän asennoituu niin, että perhehoitajalla on tilanteessa sekä korkeampi episteeminen asema (tieto ruuasta) että deonttinen asema (valta tehdä päätös ja käynnistää aterianvalmistus).

Esimerkissä 2 asukkaan todellinen roolitoiminta on sellaista, joka poikkeaa jossain määrin instituution tyypillisestä roolista. Asukas on itse aktiivinen tulevan toiminnan määrittäjä, mutta hän ei kuitenkaan pysty aloittamaan aterianvalmistusta ilman perhehoitajan orientaatiota asiaan. Asukas taiteilee instituution tyypillisen roolin ja tilanteellisen roolin välillä. Hän haluaisi olla tilanteessa se, joka tekee ruuan, mutta saavuttaakseen tämän tilanteellisen roolin, hän tarvitsisi perhehoitajan, auktoriteetin, suuntautumista asukkaan toimijuuteen. Asukas harmistuu, koska perhehoitaja ei ole huomioinut häntä, ja näin ollen aterianvalmistus ei pääse alkamaan.

Noin viisi minuuttia esimerkin 2 jälkeen Antti palaa keittiöön. Hän puhuu puhelimesta perhehoitaja Tuulan kanssa, joka on tulossa kotiin. Antti käy läpi keittiönkaappeja ja kertoo Tuulalle, mitä kaupasta tulee ostaa. Hän tarkistaa muun muassa maidon ja leivän määrän ja huomaa, että leipää on jäljellä vain vähän iltapalalle. Tämä kuvaus on taustatietoa esimerkille 3, jota tarkastellaan seuraavaksi. Esimerkki 3 tapahtuu noin 10 minuuttia puhelun jälkeen.

Esimerkki 3.

Liisa: asukas, Hannu: asukas, Antti: perhehoitaja, Mustikka: kissa

Hannu, Antti ja Liisa tulevat keittiöön käytävästä. Hannulla on ennakkoon sovittu tiskivuoro. Tallenteella kuuluu, että he puhuvat käytävässä matkalla keittiöön, mutta keskustelusta ei saa selvää. On mahdollista, että Liisa ja Antti ovat sopineet, että Liisa valmistaa iltapalan.

- 1 Antti: te- tiskaa tota nää,
- 2 (2.4)
- 3 Antti: nää lasipurkit kaikki ni saadaa hunajaa siihen ku noi,
- 4 Hannu: joo:::?

5 Antti: hyökkää noi muurahaiset jos on tommoses avoinais
 6 purkissa ni, (0.6) tulee noit muurahaisii niihi.
 7 (0.8) Antti kävelee ruokasalin puolelle.
 8 Hannu: joo:,
 9 (1.0)
 10 Liisa: teeks mä meile, (0.6) mannapuu. Liisa on keittiössä, Antti selin Liisaan.
 11 (0.4)
 12 Antti: ↑tietenki jos tekee semmost puuroo et leipää on aika vähä.
 13 Liisa: ↑nii.
 14 (0.4) Antti kääntyy kohti keittiötä.
 15 Hannu: joo saa tehdä=
 16 Liisa: =pakkases on vaaleta leipää. Liisa osoittaa sormella pakkasen suuntaan.
 17 ?: krhm
 18 (1.2)
 19 Antti: mut se ei nyt sit taas kerkii sulamaa,
 20 Liisa: nii se ei ke- nii.
 21 (0.2) Liisa avaa kylmiön oven.
 22 Antti: oikee. (1.2) jos on tota ni, (0.4) ai mut onks,
 23 (.)
 24 Liisa: onks tääl mai[too.
 25 Antti: [kuin paljon siihe menee maitoo.
 26 Liisa: kolme.
 27 (4.0)
 28 Liisa: ↑yksi kaksi, (1.0) onhan täälä. (0.2) onhan täälä.
 29 (1.0) Antti kävelee kohti kylmiötä.
 30 Antti: ai ku sieläki on vielä mä en huomannu se puolentoist
 31 litran purkki on kanssa ni.
 32 Liisa: °nii,°
 33 (0.2)
 34 Antti: noihan voi käyttää ihan,
 35 (0.2)
 36 Liisa: onhan tää[lä.
 37 Antti: [huoletta.
 38 (2.0)
 39 Antti: siin on niiko yks ja puol maitoo jo siinä.
 40 (1.0)
 41 Liisa: nii.
 42 (1.2)
 43 Antti: kuin paljon sit siihe menee ni sit, Antti tulee pois kylmiöstä.
 44 (0.4)
 45 Liisa: laittaa näitä mitkä [on vähä ↑vajaita.
 46 Antti: [ei tuu tota,
 47 (0.6)
 48 Antti: [nii. Antti kävelee pois keittiöstä.
 49 Liisa: [täälä on näitä,
 50 (2.0)
 51 Antti: ei tuu tota niin tost, (0.2) leivästä niin pula ku sitä
 52 ei oo niin paljoo ni. Antti on jo ruokasalin puolella.
 53 (1.0)
 54 Liisa: sit tääl on kolme litraa vielä. Antti kääntyy takaisin keittiöön.
 55 (1.2)
 56 Liisa: Hannu väistä. (-)
 57 (2.0) Liisa tulee pois kylmiöstä maitopurkkien kanssa.
 58 Liisa: mene po-
 59 Antti: ainii siinä oli seki oli viel maitoo se. (.)
 60 toi toiki oli. Antti katsoo maitopurkkeja.
 61 (0.2)
 62 Liisa: nii. (.) [(-)
 63 Antti: [kuuestoist viietttä sen sä (-), (.) toi o
 64 yhestoists viidettä toihaan kannattaa heti käyttää pois.

65 (3.0)
 66 Antti: tai mä luulen et tää on tänää avattu.
 67 (2.0)
 68 Antti: (-) yhestoist monesko päivä, (.) neljä- (.) (-)
 69 Liisa: kakstoista.
 70 (4.0)
 71 Liisa: kakstoista. Liisa lähtee viemään maitopurkkeja kohti keittiön tasoa.
 72 (0.6)
 73 Antti: kuus paljo tos on. Antti tarttuu yhteen maitopurkkiin, joka on Liisan kädessä.
 74 (2.0)
 75 Antti: täs täs on varmaa yks litra yhteensä. (.) suunnilleen.
 76 Liisa: niih.
 77 (0.6)
 78 Antti: ja siin on puolet siin ois nyt kaks ja puol litraa.
 79 Liisa: kaks ja puol lit- joo,
 80 (4.0)
 81 Antti: mun pitää mennä tonne, ((haukotellen))
 82 (1.2)
 83 Liisa: kuule ny [kis-
 84 Antti: [paperitöihi. Antti on kääntynyt kohti ruokasalia, pois keittiöstä.
 85 Liisa: okei. (1.0) kuule Mustikka nyt mä en kuule,
 86 (2.0)
 87 Liisa: krhm kerkee sulle antaa ruokaa kuule.
 88 (1.0)
 89 Liisa: jos mä teen puuroo,
 90 (4.0)
 91 Liisa: kuule Mustikka jos mä laitan puuroo.
 Antti lähtee tilasta.

Riveillä 1–8 Antti ohjeistaa Hannua tiskaamisessa. Rivillä 10 Liisa aloittaa sekvenssin ehdottamalla iltapalaksi mannapuuroa. Viittaamalla itseensä hän korostaa omaa toimijuuttaan iltapalan valmistajana. Liisa nimeää myös iltapalan kohteen, 'meille', joka viittaa kaikkiin perhekodissa oleviin ja siihen yhteisöön, jonka jäsen hän on. Minä ja me -eronteolla Liisa nostaa itseään erityiseen asemaan suhteessa muihin perhekodin ihmisiin.

Liisan rivin 10 vuoro on hyvin erilainen kuin esimerkissä 2 (r. 20) ollut vuoro, jossa Liisa pohti iltapalan sisältöä ja käytti vuoron muotoilussa nollapersoonaa. Esimerkkien konteksti on erilainen: tässä myös Antti on orientoitunut aterianvalmistukseen ja Liisaan, kun taas edellisessä esimerkissä 2 Liisa yritti kalastella Antin huomiota ja kutsua vuorovaikutukseen epäsuorilla ilmauksilla.

Liisan ehdotus käynnistää neuvottelun iltapalan sisällöstä. Rivillä 12 Antti vastaa ehdotukseen myönteisesti. Antin vuoro kuvaa myös oivallusta suhteessa siihen, että puuron tekeminen ratkaisisi ongelman, joka ilmeni Antille hänen tarkistaessa leivän määrää puhelun aikana. Rivillä 16 Liisa jakaa tietonsa siitä, että pakkasessa on vaaleaa leipää. Hän korostaa tietoaan osoittamalla sormella pakastimen suuntaan. Antti vastaa Liisan vuoroon esittämällä puolestaan tiedon siitä, että aika ei riitä leivän sulamiseen (r.

19).

Liisa aloittaa seuraavan vaiheen neuvottelusta. Hän siirtyy kylmiöön tarkistamaan maitojen määrää eli sitä, onko mannapuuron valmistus mahdollista (r. 21). Liisa sanallistaa rivillä 24 oman toimintansa tarkoituksen. Rivillä 25 Antti kysyy Liisalta puuroon tarvittavan maidon määrän. Antti asennoituu niin, että Liisalla on enemmän tietoa puuron valmistamisesta eli episteemisesti korkeampi asema. Liisa antaa vastauksen välittömästi Antin kysymyksen jälkeen, ilman epäröintiä. Tätä seuraa usean vuoron jakso, jossa Liisa ja Antti tutkivat kylmiössä olevan maidon määrää. Antti käy välillä kylmiössä (r. 29), mutta Liisa on se, joka kartoittaa maitojen kokonaismäärän (r. 28 ja 54).

Liisan tultua maitopurkkien kanssa keittiön puolelle, aloittaa Antti uuden sekvenssin (r. 63). Hän tarkistaa maitojen päivämääriä ja ohjeistaa Liisaa siinä, mitkä maidoista kannattaa käyttää. Antin vuoro ei ole käskevä, vaan ennemminkin kehottava, mikä ilmenee verbien 'kannattaa käyttää' kautta. Rivillä 73 Antti tarttuu yhteen Liisan kädessä olevaan maitopurkkiin ja palaa vielä maidon määrään. Rivillä 78 hän ilmaisee, kuinka paljon maitoa on kokonaisuudessaan, ja rivillä 79 Liisa vahvistaa Antin arvion. Neuvottelu iltapalan sisällöstä päättyy, kun Antti ilmaisee riviltä 81 alkaen, että on lähdössä paperitöihin. Liisa kuittaa asian minimipalautteella (r. 85) ja alkaa valmistaa puuroa.

Esimerkissä 3 aterianvalmistaminen aloitetaan neuvottelemalla ruuasta. Neuvottelun aikana tulee esiin asukkaan korkea episteeminen ja deonttinen asema, johon sekä asukas että perhehoitaja orientoituvat. Kuten esimerkissä 2, myös esimerkissä 3 perhehoitajan tyypillinen rooli, auktoriteetti, tulee esiin kohdissa, joissa asukas hakee perhehoitajalta vahvistusta ja lupaa aloittaa aterianvalmistus. Perhehoitajan auktoriteettiasema korostuu myös kohdissa, joissa pitää arvioida esimerkiksi maidon määrää, päivämääriä tai leivän sulamiseen kuluva aikaa. Antilla on kokonaisvastuu perhekodin toiminnasta. Iltapalan tulee riittää kaikille, ja tämä näkökulma tulee esiin Antin perusteluissa sille, miksi Liisan ehdottama puuro on hyvä idea.

Asukkaan todellinen roolitoiminta poikkeaa useissa kohdissa instituution tyypillisestä roolista. Tässä esimerkissä asukas tekee ehdotuksen iltapalan sisällöstä, kartoittaa tarvittavia aineksia, saa paljon vastuuta ja jää valmistamaan aterialla itsenäisesti. Perhehoitaja ei missään vaiheessa kyseenalaista asukkaan taitoja valmistaa mannapuuroa,

vaan hän suhtautuu asukkaaseen kuin puuronvalmistuksen asiantuntijaan. Tärkeä huomio esimerkissä 3 on se, että osanottajat eivät ilmaise ottavansa etäisyyttä instituution tyypillisiin rooleihin (vrt. Goffmanin käsite 'role distance', luku 3.1), eikä näin ollen voida puhua tilanteellisista rooleista, vaan pikemminkin tyypillisten roolien uudelleenmäärittelystä. Tyypillisuus tässä kontekstissa vaikuttaa olevan se, että asukas on aktiivinen toimija ja perhehoitaja neuvon- ja tuenantaja. Tyypillisyyden määritelmää pohdin lisää työn lopussa luvussa 8.2.

6.3 Perhehoitajan aloittamat siirtymät

Seuraavissa alaluvuissa esittelen siirtymiä eri työvaiheiden välillä. Työvaiheet tarkoittavat tässä erilaisia aterianvalmistamiseen liittyviä tehtäviä. Näitä ovat muun muassa pöydän kattaminen, teen tai puuron keittäminen, sämpylöiden valmistaminen. Aineistossa on katkelmia, joissa perhehoitaja tekee työvaiheita itse, ilman asukasta. Vaikka nämäkin kohdat ovat kiinnostavia ja kertovat perhekodin arjenhallinnasta, olen rajannut ne tarkastelun ulkopuolelle. Keskityn analyysissä kuvaamaan tilanteita, joissa asukas on osallisena.

Siirtymien kuvaamisen lisäksi tuon esiin, millaisena perhehoitajan ja asukkaan sosiaalinen suhde näyttäytyy ja miten asukkaan toimijuus tulee esiin suorittaessa aterianvalmistukseen liittyviä työvaiheita. Siirtymiä kuvaavissa esimerkeissä tulee myös ilmi, kuinka asukkaan vaikeutta suorittaa tehtävä käsitellään vuorovaikutuksessa.

Esittelen ensin tilanteita, joissa siirtymät tapahtuvat perhehoitajan aloitteesta. Tämä asetelma on tyypillinen perhekoti Vaahteran toiminnassa. Sen jälkeen esittelen tilanteita, joissa siirtymät ovat asukkaan aloittamia. Näitä esiintyy erityisesti perhekoti Pihlajan toiminnassa.

6.3.1 Direktiivit

Perhekoti Vaahterassa perhehoitaja Riitta on usein se, joka tekee aloitteen siirtymissä työvaiheiden välillä. Pelkistetyimmillään siirtymä on alla olevien esimerkkien 4, 5 ja 6 kaltainen.

Esimerkki 4.

- 1 Riitta: nyt Tuija saa tehdä teen?
2 (0.2)
3 Tuija: joo,
4 Tuija alkaa valmistamaan teetä.

Esimerkki 5.

- 1 Riitta: sit vois Tui::ja laittaa tota,
2 (2.0)
3 Riitta: mitäs mä olin sanomassa. (.) ↑hunajaa saa laittaa.
4 Tuija vie hunaja-astian ruokapöytään.

Esimerkki 6.

- 1 Riitta: nyt sä voit puristaa ton sitruunan? (.)
2 laitetaas se sinne.
3 Tuija aloittaa työvaiheen.

Yllä esitetyissä esimerkeissä uuteen työvaiheeseen siirrytään suoraviivaisesti perhehoitajan aloitteesta. Riitan vuorot ovat toiminnoiltaan direktiivejä. Direktiivi käsite viittaa sosiaaliseen toimintaan, jolla vuoron esittäjä pyrkii saamaan vastaanottajan tekemään tai olemaan tekemättä jonkin toiminnan (mm. Searle 1979, 14). Esimerkissä 4 Tuija vastaa direktiiviin minimipalautteella, kun taas esimerkeissä 5 ja 6 Tuija alkaa suoraan tehdä työvaihetta ilman sanallista toimintoa. Tällaisia suoraviivaisia ja ongelmattomia siirtymiä on siis aineistossa useita. Näissä siirtymissä korostuu perhehoitajan ja asukkaan instituutiolle tyypilliset roolit: asukas tekee, mitä perhehoitaja sanoo.

Direktiiveiksi voidaan kutsua esimerkiksi pyyntöjä, käskyjä, kehotuksia, ehdotuksia, varoituksia. Perustehtävä näissä kaikissa toiminnoissa on sama eli saada vastaanottaja toimimaan halutulla tavalla. Toiminnot eroavat kuitenkin deonttisen ulottuvuuden suhteen: ehdottaminen (voisitko tehdä x) tuo esiin pienempää deonttista asennetta kuin esimerkiksi käskeminen (tee x). Se, millainen direktiivi kulloinkin on kyseessä, selviää vuoron muotoilusta ja siitä vuorovaikutuskontekstista, jossa vuoro esiintyy. (Stevanovic & Svennevig

2015, 2.) Curl ja Drew (2008) ovat tutkineet pyyntöjen esittämistä eri konteksteissa ja huomanneet pyyntöjen muotoilujen välillä eroja sen suhteen, kuinka paljon ne tuovat esiin pyynnön esittäjän oikeutta pyytää (entitlement) ja kuinka paljon ne huomioivat vastaanottajan mahdollisia vaikeuksia tai esteitä suorittaa pyydetty toiminta (contingencies). Oikeus viittaa juuri edelle esitettyyn deonttiseen ulottuvuuteen. Vastaanottajien vaikeuksien huomioiminen on kiinnostava asia kehitysvammaisten henkilöiden vuorovaikutustilanteita tutkittaessa, ja palaankin siihen tarkemmin tämän alaluvun lopussa.

Esimerkkien 4, 5 ja 6 direktiivit aloittavat sekvenssin ja ovat kielelliseltä muodoltaan deklaratiiveja eli väitelauseita (voit tehdä x). Väitelauseeseen liittyvä modaaliverbi ilmaisee mahdollisuutta, kykenemistä, lupaa (esim. voida, saada) tai välttämättömyyttä (esim. täytyä, pitää) (VISK § 1562). Tässä aineistossa perhehoitajan aloittamissa siirtymissä yleisimmät modaaliverbit ovat 'voida' ja 'saada', ja niiden merkitys liittyy nimenomaan lupaan tehdä seuraava työvaihe. Raevaara (tulossa) on tutkinut direktiivien käyttöä nuorisotalon kokkikerhossa, jossa kokkikerhon ohjaaja neuvoo nuoria ruuanlaitossa. Raevaaran aineistossa väitelauseet, joissa käytetään modaaliverbiä (yleisimmin 'voida'), ilmevät konteksteissa, joissa aloitetaan uutta työvaihetta käynnissä olevan projektin sisällä. Konteksti on tässä aineistossa samanlainen: uusi työvaihe aterianvalmistuksen sisällä.

Raevaara (tulossa) tulkitsee väitelauseen ja modaaliverbin yhdistelmän (voit tehdä x) tarkoittavan sitä, että direktiivin esittäjä antaa luvan seuraavalla vaiheelle (ilmaisee korkeaa deonttista asennetta), mutta orientoituu myös niin, että vastaanottaja on halukas suorittamaan toiminnan. Neuvottelua siitä, hyväksyykö vastaanottaja pyynnön, ei tarvitse käydä, koska osanottajien epäsymmetriset roolit (ohjaaja-ohjattava) on sisäistetty jo toiminnan alkaessa. Sosiaalinen suhde toimii siis auktoriteettiasemassa olevan resurssina hänen muotoillessa direktiivit suoraviivaisesti, edellä esitettyjen esimerkkien kaltaisesti.

Direktiivit tässä aineistossa ovat siis usein perhehoitajan oikeutta eli korkeaa deonttista asennetta korostavia, mutta painottavat myös asukkaan myötämielisyyttä ja kyvykkyyttä suhteessa toimintaan. Perhehoitajan ei tarvitse käskää asukasta toimimaan, vaan nimenomaan ohjata. Tyypillisimmillään direktiivi näyttäytyy perhehoitajan antamana lupana suorittaa seuraava vaihe. Kyse on toiminnan *ajoituksesta*, jota perhehoitaja *sisällön* lisäksi määrittää. Aukkaan toimijuus näkyy kyvykkyytenä suorittaa toimintoja, mutta ei niinkään mahdollisuutena vaikuttaa toiminnan sisältöön.

Palataan vielä Curlin ja Drewn (2008) ajatukseen pyyntöjen muotoilusta ja siitä, kuinka paljon pyynnön esittäjä huomioi vastaanottajan mahdollisia esteitä suorittaa tehtävä. Antakin ja Kentin (2012) tutkimuksessa (ks. luku 2.3) ilmeni, että asuntolan ohjaajat pyytäessään kehitysvammaisia asukkaita tekemään arjen tehtäviä käyttivät lähes aina käsky-muotoista direktiiviä (tee x). He toivat esiin, että ohjaajat eivät huomioineet direktiivin muotoilussa sitä, pystyykö asukas suorittamaan toiminnon, vaan noudattivat useimmiten samaa muotoilua tilanteesta riippumatta. (Antaki & Kent 2012, 886.) Vaikka myös tämän tutkimuksen aineistossa useimmiten perhehoitajan direktiivi on väitelausemuotoinen ja oletus on, ettei pyydetylle toiminnalle ole estettä (kuten usein ei olekaan), näkyy aineistossa myös sensitiivisyyttä sille, että kaikki pyydetyt tehtävät eivät ehkä ole asukkaan suoritettavissa. Seuraava esimerkki 7 kuvaa, kuinka tehtävän vaikeus ja epäily asukkaan suoriutumisesta on jo ennako-oletuksena perhehoitajan direktiivissä.

Esimerkki 7.

- 1 Riitta: löydätkö Tuija timjamia tuolta kaapista
- 2   laitetaan vähän timjamia tohon.
- 3   (0.2)
- 4 Tuija: mikä se on.
- 5   (2.0)
- 6 Riitta: muistatko semmone mauste.
- 7   (0.4)
- 8 Tuija: mistä.
- 9   (2.0)
- 10 Riitta: etkös muista? ((lau^{la}en)) (0.6)
- 11   etkös muista. (1.0) (-)
- 12   (0.4)
- 13 Tuija: en muista mamma kulta.
- 14   Riitta hakee mausteen itse.

Yllä olevassa esimerkissä Riitan direktiivi (r. 1) on kysymysmuotoinen. Tämä muotoilu on harvinainen tässä aineistossa. Kysymysmuoto ja verbi 'löydätkö' viittaavat siihen, että timjamin löytäminen on mahdollisesti Tuijalle liian vaikea tehtävä. Tämä ilmenee heti Tuijan tarkennusta hakevassa kysymyksessä rivillä 4. Riitta yrittää vielä auttaa Tuijaa tehtävän suorittamisessa viittaamalla siihen, että kyseessä on mauste (r. 6). Tämänkään jälkeen Tuija ei pysty suoriutumaan tehtävästä, vaan Riitta hakee mausteen itse. Tässä esimerkissä 7 perhehoitaja orientoituu asukkaan mahdolliseen vaikeuteen ja muotoilee

direktiivin niin, että asukkaan on vastaamalla kysymykseen mahdollista ilmaista, ettei pysty suorittamaan tehtävää.

Kuten olen jo useasti tuonut esiin, siirtymät tässä aineistossa etenevät usein esimerkkien 4, 5 ja 6 kaltaisesti, jotka heijastelevat instituutiolle tyypillisiä rooleja: perhehoitaja määrittää seuraavan työvaiheen sisällön sekä ajoituksen, ja asukas toimii direktiivin mukaisesti. Seuraavaksi esitellen katkelmia, joissa siirtymiin liittyy enemmän vuorottelua.

6.3.2 Laadunvalvonta

Edellisessä alaluvussa käy ilmi, kuinka perhehoitaja määrittää aterianvalmistukseen liittyvät työvaiheen sisällön ja ajoituksen. Tässä alaluvussa käsittelen esimerkkejä, joissa perhehoitaja määrittää myös työvaiheen tekemisen tapaa, sitä *miten* ruokaa laitetaan.

Esimerkeissä 8 ja 9 perhehoitaja tarkentaa ensiksi antamaansa toimintaohjetta.

Esimerkki 8.

Katkelman alkaessa Riitta ja Tuija ovat siivoamassa monitoimilaitetta, jolla on raastettu punajuuria.

1 Riitta: no ↑nii, (.) nyt sä saat tota,
2 (2.0)
3 Riitta: nytte saat sitte <sekottaa> tota ku mä laita,
4 (3.2)
5 Riitta: laitan nää punajuuret (sinne).
6 (n. 1 min) Riitta tuo punajuuret kattilaan.
Tuija riisuu kumihanskat.
Tuija käy ruokasalin puolella.
Tuija hakee kauhan.
7 Tuija tulee hämmentämään kattilaa.
8 (n. 50.0) Riitta jatkaa monitoimilaitteen putsaamista.
9 Riitta kääntyy tiskialtaalta kohti Tuijaa.
10 (1.0)
11 Riitta: älä älä survo vaan sillai kääntelet ettei se pala pohjaa?

Riitta antaa Tuijalle toimintaohjeen seuraavaan työvaiheeseen (r. 3). Kun Tuija on hetken sekoittanut kattilassa olevia punajuuria, Riitta kääntyy katsomaan häntä. Tämän jälkeen Riitta antaa tarkentavan ohjeen, jolla hän korjaa Tuijan tapaa sekoittaa punajuuria (r. 11).

Riitan rivin 11 vuorossa painotus on sanalla 'kääntelet', joka korostaa sitä tapaa, jolla Riitta haluaa Tuija toimivan.

Esimerkki 9.

Riitta: perhehoitaja, Tuija: asukas, Ella: asukas

Katkelman alkaessa Riitta tulee keittiöön salaatti kädessä. Tuija ja toinen asukas Ella ovat keittiössä.

- 1 Riitta: sä voisit Tuija vielä pestä tän, (0.2) ↑salaatin ja,
2 (1.4)
3 Riitta: ja sitte ↑lingota sen ja laittaa asetille
4 ni voi sit voileivän kanssa ottaa vähä salaattia.
5 (.)
6 Ella: laittaa heinee.
7 (8.0)
8 Riitta: mä käyn sinä aikana kattomassa jos mä saisin jonkun
9 viel tuolta hierojalta kiinni.
10 (12.0) Riita ja Ella puhuvat hierojasta.
11 Tuija: on tää. Tuija varmistaa salaattilinkoa.
12 Riitta: ↓joo. (.) ↑älä riko näitä [sit välttämättä [kun,
13 Tuija: [en. [en riko.
14 (0.4)
15 Riitta: tää täs, (.) ä viileelä vedellä tai kylmälä vedel[lä
16 Tuija: [joo.
17 Riitta: peset ja sit sit laitot siihen. (0.2)
18 linkoon ja pyöräytät ja sit asetille.
19 (.)
20 Tuija: jooh.

Esimerkin 9 alussa Riitta antaa Tuijalle moniosaisen toimintaohjeen (r. 1–4) ennen kuin poistuu itse hetkeksi keittiöstä. Riitta painottaa ohjeen tärkeimpiä kohtia ('pestä', 'salaatin', 'lingota'). Tuija alkaa toimia ja varmistaa Riitalta, onko hänellä oikea väline (r. 11). Riitta vahvistaa, että väline on oikea, ja jatkaa vuoroa mikrotauon jälkeen tarkentavalla ohjeella. Riitta kuvaa ensin, kuinka salaatti ei saa käsitellä (r. 12) ja sen jälkeen toistaa työvaiheet (r. 15–18), jotka on jo kerran maininnut. Toistossa Riitta tarkentaa ohjetta. Riitta kertoo, että salaattit tulee huuhdella viileällä tai kylmällä vedellä (r. 15). Hän myös pilkkoo salaatin linkoamista koskevaa ohjetta pienempiin osiin (r. 17–18). Ohjeen toistossakin painotus on toiminnan kannalta keskeisillä sanoilla.

Esimerkeissä 8 ja 9 perhehoitaja tarkentaa asukkaan tapaa suorittaa tehtävä. Katkelmat alkavat samankaltaisilla direktiiveillä kuin luvussa 6.3.1 on esitelty (voit tehdä x), mutta niitä seuraa tarkentava vuoro. Tarkentavien vuorojen muotoiluissa on rakenne 'älä tee x,

vaan tee y', ja tässä muotoilussa korostuu pyydetyn toiminnan lopputulos. Niissä korostuu myös perhehoitajan korkeampi deonttinen ja episteeminen asema suhteessa asukkaan – epäsymmetrinen suhde toimii jälleen perhehoitajan resurssina, kun hän valvoo laatua ja määrittää *miten* pyydetty toiminta tulisi suorittaa.

Se, että perhehoitaja korostaa tiettyä tapaa toimia, voidaan nähdä tapana opettaa asukasta toimimaan paremmin keittiötoissa. Perhehoitaja voisi antaa asukkaalle vain toimia omalla tavallaan, mutta yllä olevissa esimerkeissä hän vaatii asukkaalta tiettyä laatua. Joskus kriteereistä kuitenkin luovutaan, mikä ilmenee seuraavassa alaluvussa.

6.3.3 Asukkaan toimijuuden korostuminen

Vaikka perhehoitaja usein määrittää *mitä* tehdään, *milloin* tehdään ja toisinaan myös *miten* tehdään, on myös asukkaan toimijuuden, erityisesti itsenäisyyden, korostaminen läsnä vuorovaikutuksessa. Ensimmäiseksi esimerkki siitä, kuinka aluksi perhehoitaja vaatii tiettyä laatua ja lopputulosta, mutta tehtävän edetessä asukkaalle itsenäinen suoriutuminen ja omat päätökset nousevat tärkeämmäksi.

Esimerkki 10.

Riitta ja Tuija ovat leipomassa sämpylöitä. Alla oleva katkelma on tilanteesta, jossa tehdään ensimmäistä sämpyläerää. Tuija on juuri muotoillut sämpylätaikinasta pötkylän. Riitta on katkelman alussa tiskialtaan luona, selin Tuijaan.

- 1 Riitta: sitte tota, (0.4) katkase siitä semmosia saman,
2 (.) kokosia paloja. Riitta on tiskialtaan luona.
3 Tuija: ↑missä millä.
4 (0.2)
5 Riitta: sillä valko[sella].
6 Tuija: [ai ni [tällä].
7 Riitta: [lastalla.
8 (4.0)
9 Tuija: t_ämmöne. Tuija näyttää lastalla kokoa.
10 (1.0) Riitta tulee Tuijan viereen.
11 Riitta: samankokosia. (.) ei, (.) ei kovin isoja. **(kuva 5)**
12 (2.0) Tuija pienentää.
13 Riitta: eih siitä ehkä tulee,
14 (3.0) Tuija nostaa lastan.
15 Riitta: v_ähän pienempi.
16 (4.0) Tuija asettelee lastaa.
17 Tuija: on t_ää pieni.
18 (1.0)
19 Riitta: no nyt se on vähä liian pieni. (0.4) Tuija nostaa lastan.
20 vähä isompi.
21 (3.0) Tuija asettaa lastan.
22 Riitta: no ni siittä, Tuija leikkaa palan.

23 (1.0)
 24 Riitta: ja sit samankokosia sii[tä pätke sinne loppuun asti.
 25 Tuija: [jooh.
 26 Tuija: joo.
 27 (0.6)
 28 Riitta: samankokosia.
 29 (2.0) Tuija asettaa lastan ja Riitta katsoo vieressä.
 30 Tuija: tosta.
 31 Riitta: mm-m?
 32 (3.0) Tuija leikkaa ja asettaa lastan uuteen kohtaan.
 33 Riitta: mm-m.
 34 (3.2) Tuija leikkaa ja asettaa lastan uuteen kohtaan.
 35 Riitta: nyt tulee liian iso. Tuija nostaa lastan.
 36 (1.0)
 37 Riitta: vieläki tulee liian iso, (0.8)
 38 (ota)vähä siitä edellisestä aina mallia ja sit yrität
 39 samankokosen laittaa. Tuija liikuttaa taikinapötköä.
 40 (.)
 41 Riitta: suurin piirtein.
 42 (0.6) Tuija asettaa lastan.
 43 Tuija: t[o:ssa.
 44 Riitta: [ei se nyt millilleen tarvi olla.
 45 (3.0) Riitta ottaa lastan Tuijan kädestä ja leikkaa. **(kuva 6)**
 46 Riitta: tosta?
 47 (1.0)
 48 Riitta: ja tosta?
 49 (1.0) Riitta antaa lastan Tuijalle.
 50 Riitta: sit jatkat.
 51 (30.0) Tuija alkaa leikata ja Riitta pyörittää sämpylöitä. **(kuva 7)**

Kuva 5. Riitta tulee Tuijan viereen ohjaamaan palojen leikkaamista.

Kuva 6. Riitta ottaa lastan ja näyttää mallia.

Kuva 7. Tuija ja Riitta tekevät omia tehtäviään. Riitta ei enää ohjaa Tuijaa.

Esimerkki 10 kuvastaa sitä, kuinka Riitalla on mielessä selkeä standardi sille, millaisia taikinapalojen tulisi olla. Ohjeen abstraktius, määre 'samankokoinen', on ongelmallinen

Tuijalle. Katkelman alussa Riitta on tiskialtaan luona, ja kun Tuija kysyy neuvoa palojen kokoon liittyen (r. 9), tulee Riitta lähemmäs. Riitta seuraa Tuijan toimintaa vierestä, auttaa Tuijaa asettamaan lastan oikeaan kohtaan (r. 13–19) ja antaa luvan leikkaamiselle (r. 22, 31, 33). Riitta ohjaa Tuijaa aluksi useaan kertaan samalla tavalla: hän viittaa palojen kokoon ja toistaa 'samankokoinen'. Koska tehtävä on Tuijalle vaikea, muuttaa Riitta ohjeen muotoilua (r. 38–39). Hän kuvailee, miten Tuijan tulisi toimia: jotta saat samankokoisen palan, tulee katsoa edellisestä mallia. Riitta myös pehmentää vaatimustaan. Hän viittaa yrittämiseen (r. 38) ja ilmaisee, ettei asia ole millintarkkaa (r. 44).

Tuija ei pysty tämänkään jälkeen itsenäisesti tekemään päätöstä palan leikkaamisesta, vaan kysyy edelleen varmistusta Riitalta (r. 43). Tämän jälkeen Riitta leikkaa itse pari palaa ja lopettaa ohjaamisen toteamalla 'sit jatkat' (r. 50). Riitta lopettaa standardin ylläpitämisen ja antaa Tuijan toimia omien taitojen mukaisesti. Myöskään Tuija ei enää rivin 50 vuoron jälkeen hae Riitalta apua, vaan suorittaa leikkaamisen omalla tyyllillään loppuun asti.

Esimerkki 10 kuvaa sitä, kuinka perhehoitajalla on tietty ajatus toiminnan lopputuloksesta. Hän yrittää pitää standardia yllä ja saada asukkaan toimimaan sen mukaisesti. Asukkaalla on vaikeuksia täyttää perhehoitajan asettama standardi, hän hakee apua ja asettaa omat ratkaisunsa perhehoitajan arvion alaiseksi. Perhehoitajan auktoriteetti on vahva tässä esimerkissä, johon sekä perhehoitaja että asukas orientoituvat ja jota he yhdessä ylläpitävät. Kuitenkin asukkaan toimijuus tulee lopussa tärkeämmäksi. Perhehoitaja olisi voinut olla asukkaan vieressä koko leikkaamisen ajan tai hän olisi voinut tehdä leikkaamisen itse. Perhehoitaja valitsee sen linjan, että asukas voi toimia itsenäisesti ja leikata palat omien taitojen ja päätösten mukaisesti.

Seuraava esimerkki 11 kuvastaa samantyyppistä tapausta kuin esimerkki 10. Asukas hakee perhehoitajalta vahvistusta omalle päätökselleen, mutta esimerkissä 11 perhehoitaja jossain määrin vastustaa asukkaan hänelle tarjoamaa päätösvaltaa. Perhehoitaja pyrkii siihen, ettei liikaa päättä asukkaan puolesta, vaan että asukas toimisi itsenäisesti.

Esimerkki 11.

1 Riitta: nyt Tuija sä saat laittaa voita tohon noi,
2 (.) Tuija istuu ruokailutilassa.
3 Tuija: joo.
4 (2.0)
5 Riitta: asetille.
6 (9.0) Tuija kävelee keittiöön.
7 Tuija: ai ni tästä vähän. Tuija katsoo voipakettia keittiön pöydällä.
8 (.)
9 Riitta: mm.
10 (1.0)
11 Riitta: johonki, (.) puolet siitä.
12 Tuija: joo,
13 Riitta: (-)
15 (5.0) Tuija menee astiakaapille.
16 Tuija: on tää vähä iso. (1.8) voihin. (.) mamma,
17 (2.0)
18 Riitta: mitä?
19 Tuija: on tää vähä iso.
20 (1.0)
21 Riitta: voi se vähä ollakki.
22 (5.0)
23 Tuija: on tää hyvä.
23 (3.0)
24 Riitta: eö:: no se on huono ku se on tommonen syvä sielt
25 on vähä huono koukkasta. (.) täytyy olla joku semmone
26 asettimalline ennemmin.
27 (4.0)
28 Tuija: tämmöne,
29 (2.0)
30 Riitta: vaikka semmone joo.

Rivillä 1 Riitta antaa seuraavan työvaiheen Tuijalle: laittaa voita asetille. Tuija aloittaa tehtävän tekemisen tarkistamalla, missä voi on, ja ilmaisemalla, että voita laitetaan osa saatavilla olevasta määrästä (r. 7). Riitta täsmentää Tuijalle voim määrän (r. 11), jonka jälkeen Tuija siirtyy astiakaapin luo (r. 15). Tuija tarkistaa Riitalta kolme kertaa, millainen astia olisi sopiva voille (r. 16 ja 19, 23 ja 28). Tuija orientoituu Riitan korkeampaan deonttiseen ja episteemiseen asemaan. Riitan vastaus (r. 21) Tuijan ensimmäiseen ehdotukseen ei ota vahvasti kantaa siihen, onko astia liian iso. Riitta vastustaa sitä asemaa, jota Tuija hänelle tarjoaa rivin 16/19 vuorossa, eli hän ei suoraan päättä Tuijan puolesta.

Sen sijaan rivillä 24 Riitta ilmaisee, että Tuijan tarjoama astia ei ole sopiva, ja riveillä 25–26 Riitta tarkentaa, millainen astia olisi hyvä. Riitan vuoro (r. 24–26) on mielenkiintoinen siinä mielessä, että se ei suoraan käske Tuijaa toimimaan tietyllä tavalla (esim. ’Ota semmoinen asettimallinen’), vaan se kuvailee, miksi tarjottu astia on huono ja millainen astia olisi hyvä. Riitan rivien 24–26 vuoro orientoituu Tuijan korkeaan episteemiseen asemaan, sillä Riitta olettaa Tuijan ymmärtävän esittämänsä argumentaation astian sopimattomuudesta. Myös sopivan astian kuvaaminen sanalla ’asettimallinen’ orientoituu siihen, että vastaanottajalla on korkea kompetenssi ymmärtää astioiden yksityiskohtia. Tuija tarkistuttaa kolmannen astiavaihtoehdon (r. 28), johon Riitta antaa hyväksynnän rivillä 30. Riitan hyväksyntä ei ole kovin vahva, mikä antaa vaikutelman siitä, ettei astia ole tärkeä asia hänelle, eikä hän halua määrätä liikaa sen valinnassa.

Esimerkki 11 tuo esiin, kuinka perhehoitaja tasapainoilee asukkaan toimijuuden ja ohjaamisen välillä. Asukas on hyvin vahvasti orientoitunut siihen, että perhehoitaja on se, joka päättää, mutta perhehoitaja tässä esimerkissä vastustaa päättäjän asemaa. Hän luo raamit tehtävälle, mutta jättää toteutuksen asukkaalle. Perhehoitaja ohjaa asukasta tavoilla, joista näkyy orientaatio asukkaan hyviin tietoihin suhteessa tehtävään.

Seuraavassa esimerkissä 12 perhehoitaja ilmaisee eksplisiittisesti, että asukas osaa suorittaa pyydetyn tehtävän. Tällä keinoilla hän pyrkii takaamaan sen, että asukas toimii itsenäisesti sillä aikaa kun perhehoitaja on poissa keittiöstä.

Esimerkki 12.

Riitta: perhehoitaja, Tuija: asukas, Salme: asukas

Riitta laittaa monitoimilaitetta kuntoon. Tuija kuorii valkosipuleita. Salme istuu ruokasalissa.

- 1 Riitta: kuule Tuija. (.) sit ku sää saat ne? (.) ni [sit sä saat
- 2 Tuija: [mitä kulta.
- 3 Riitta: raastaa nää. (1.0) nää ↑punajuuret mä menen hoitaa
- 4 nyt Villen kättä sit seuraa[vaksi.
- 5 Tuija: [joo.
- 6 (0.2)
- 7 Riitta: sä osaat nää hyvin raastaa.
- 8 (0.2)
- 9 Tuija: osaan?
- 10 (1.8)
- 11 Riitta: ni katos tänne vaan saa.

12 (0.6)
 13 se sylkee tänne näin. Tuija katsoo Riittaa ja monitoimikonetta päin.
 14 (0.4)
 15 Tuija: tuo sylkee sin[ne.
 16 Riitta: [se: sylkee.
 17 (3.0)
 18 Riitta: nyt mennää Ville.
 19 (1.0)
 20 Tuija: hoitaa sitä kättä.
 21 (n. 5 min 30 s.) Tuija jatkaa valkosipuleiden kuorimista.
 22 Tuija: nyt mä meen, (0.2) hyrräämään. Tuija lopettaa kuorimisen.
 23 (0.6)
 24 Salme: ai toi kone vissii.
 25 (0.4)
 26 Tuija: totahhh, (.) konetta tossa.

Riitta on lähdössä keittiöstä hoitamaan toisen asukkaan kättä. Hän antaa Tuijalle ennakkoivan ohjeen seuraavasta työvaiheesta, punajuurien raastamisesta monitoimikoneella (r. 1 ja 3). Rivillä 7 Riitta korostaa Tuijan toimijuutta ja taitoja: tämä osaa tehdä pyydetyn tehtävän. Tuija vahvistaa osaamisensa (r. 9). Tämän jälkeen Riitta antaa vielä tarkentavan ohjeen koneen käytöstä (r. 11 ja 13) ennen kuin poistuu keittiöstä. Tuija tekee käynnissä olevan työvaiheen loppuun ja siirtyy sen jälkeen raastamaan punajuuria.

Se, että perhehoitaja kommentoi asukkaan osaamista, on episteemisesti ja deonttisesti mielenkiintoista. Perhehoitaja tietää seuraavan tehtävän ja sen suorittamiseen vaadittavat taidot. Hän myös ilmaisee itseään tietävänä suhteessa asukkaan taitoihin, siis asukkaan henkilökohtaiseen ominaisuuteen. Ilmaisemalla tietonsa asukkaan taidoista perhehoitaja oikeuttaa sen, että hän jättää asukkaan suorittamaan tehtävän itsenäisesti. Perhehoitaja korostaa asukkaan kykyä toimia, mutta samalla hän ottaa itselleen vahvan episteemisen ja deonttisen auktoriteettiaseman: hän määrittää, että asukas pystyy suorittamaan seuraavan tehtävän.

Arvioimalla asukkaan osaamista perhehoitaja valaa itseluottamusta asukkaaseen ja korostaa tämän toimijuutta. Osaamisen korostaminen voi toimia myös keinona edistää aterianvalmistusta. On tärkeää, että työt etenevät, vaikka perhehoitaja ei ole koko aikaa keittiössä. Vaikka perhehoitaja määrittää seuraavan työvaiheen enakkoon, Tuijan itsenäinen siirtyminen uuteen vaiheeseen ilman perhehoitajan läsnäoloa poikkeaa jossain määrin hänen tyypillisestä roolitoiminnasta tässä aineistossa.

Aina siirtymä ilman perhehoitajan läsnäoloa ei onnistu ja perhehoitajan pyytämä tehtävä on asukkaalle liian vaikea. Seuraava alaluku esittelee tapauksia, joissa kohdataan ja selvitetään tehtävän suorittamisen ongelmia.

6.3.4 Tehtävä osoittautuu asukkaalle vaikeaksi

Toisinaan perhehoitajan orientaatio asukkaan itsenäiseen toimintaan ja asukkaan taidot eivät kohtaa. Tällöin tilanne ajautuu ongelmaan, jossa perhehoitajan toimijuus ja vastuunotto korostuvat.

Seuraava esimerkki 13 tapahtuu ennen edellä esitettyä esimerkkiä 10, jossa Tuijalla on vaikeuksia leikata samankokoisia paloja sämpylätaikinasta. Esimerkissä 13 Riitta ja Tuija ovat aloittamassa sämpylöiden leivontaa. Tuijalla on kesken leivinpapereiden laittaminen pelleille. Riitta on tuonut taikinakulhon hetkeä aiemmin leivinlaudan päälle. Riitta seisoo Tuija vieressä ja ohjeistaa ennakkoon seuraavia työvaiheita. Taina istuu keittiön vieressä olevan ruokapöydän ääressä.

Esimerkki 13.

Riitta: perhehoitaja, Tuija: asukas, Niina: asukas, Taina: tutkija

- 1 Riitta: sit otat jauhojen päälle semmosen pötkylän vaan taikinaa
2 ja sit siitä leik[kaat samankokosia paloja? Riitta näyttää käsillä. (kuva 8)
- 3 Tuija: [joo.
4 (1.2)
- 5 Riitta: mä tulen kohta mä mene näyttää vähän noille tytöille mistä
6 ne voi, (1.0) haravoida.
7 (2min 30s) Riitta lähtee.
Tuija leikkaa leivinpapereita ja tekee tämän työvaiheen loppuun.
- 8 Tuija: °missä on ne jauhot,° (.) aini tossa.
9 (25.0) Tuija hakee jauhopussin leivinlaudalle.
Tuija katsoo taikinaa liinan alla. (kuva 9)
- 10 Tuija: ei oo vielä noussut. (0.4)
11 ei vielä aikina noussu vielä. Tuija vilkaisee Tainan suuntaan. (kuva 10)
12 (1min) Tuija avaa jauhopussin.
Niina tulee keittiöön juomaan vettä ennen kuin lähtee ulos.
- 13 Niina: teet sä säm- (.) sämpylöitä.
14 (0.2)
- 15 Tuija: teen? (1.0) mä ootan mammaa. (0.6) ne ei oo viel noussu.
16 (1min 30s) Tuija katsoo taikinaa uudelleen.
Tuija lähtee tilasta pois.
Riitta tulee takaisin sisään ja saapuu Tuijan kanssa keittiöön.
- 17 Tuija: Riitta, (.) tos on näi. Tuija osoittaa peltejä ja leivinpapereita.
18 Riitta: [mm,
19 Tuija: [ne ei oo vielä noussu.
20 (1.2)

21 Riitta: mts on se tarpeeks noussu.
 22 (2.0) Tuija ottaa liinan pois kulhon päältä.
 23 Riitta: sitten vaan siitä.
 24 (4.8)
 25 Riitta: sit laitat jauhoja ensin alle,
 26 (3.0) Tuija ottaa jauhoja pussista. **(kuva 11)**
 27 Riitta: onks kädet puht[aat].
 28 Tuija: [on mä pesin äskön.
 29 (0.6)
 30 Riitta: mm-m.
 31 (4.4) Tuija hieroo jauhoja leivinlautaan.
 32 Riitta: noin.
 33 (3.0) Riitta vilkuilee toista jauhopussia ja leivinlautaa.
 34 Riitta: (pitäskö) ottaa näitä, (1.0) testaa näitä
 35 grahamjauhoja sinne,
 36 (2.2) Riitta laittaa jauhoja leivilaudalle.
 37 Riitta: noo.
 38 (2.0)
 39 Riitta: sitte, (1.2) sitte kumoot siitä ↑taikinaa,
 40 (5.0) Tuija kallistaa taikinakulhoa.

Kuva 8. Riitta havainnollistaa käsillä pötkylää.

Kuva 9. Tuija nostaa liinaa ja katsoo taikinaa.

Kuva 10. Tuija vilkaisee Tainan suuntaan sen jälkeen kun on arvioinut, ettei taikina ole noussut tarpeeksi.

Kuva 11. Tuija aloittaa leipomisen, kun Riitta on saapunut keittiöön.

Esimerkin alussa Riitta on lähdössä ulos ohjeistamaan kahden muun asukkaan haravointia. Tuijalla on vielä kesken edellinen työvaihe, mutta Riitta antaa ennakoivasti toimintaohjeen uuteen vaiheeseen. Riitan direktiivi (r. 1–2) sisältää kolme työvaihetta: jauhojen laittamisen leivinlaudalle, taikinapötkylän laittamisen jauhojen päälle ja samankokoisten

palojen leikkaamisen. Hän muotoilee vuoron niin, että ohjattu toiminta on ongelmattonta Tuijalla ja tällä on taitoja suorittaa tehtävä. Sana 'vaan' korostaa tehtävän helppoutta. Riitta myös havainnollistaa työvaiheen näyttämällä käsillä (kuva 8).

Kun Tuija on saanut laitettua leivinpaperit pelleille, hän aloittaa seuraavan vaiheen ottamalla jauhopussin leivinlaudalle (r. 8). Tämän jälkeen hän katsoo taikinaa ja toteaa, ettei se ole noussut tarpeeksi (r. 10 ja kuva 9). Tuija toistaa arvion kovemmalla äänellä kuin ensimmäisellä kertaa ja samalla vilkaisee Tainan suuntaan (r. 11 ja kuva 10). Arvion toisto on suunnattu Tainalle. Tuija hakee Tainalta vastausta kuitenkin saamatta sitä. Tuijan oma arvio tilanteesta on erilinjainen Riitan pyytämän toiminnan kanssa, ja Tuija ei etene toiminnassa. Tuija toistaa kolmannen kerran oman arvionsa vastauksena toisen asukkaan kysymykseen (r. 15) ja ilmaisee odottavansa Riittaa ennen leipomisen aloittamista.

Kun Riitta tulee takaisin keittiöön, Tuija kertoo arvionsa, että taikina ei ole vielä noussut (r. 19). Arvio toimii myös perusteluna sille, miksi hän ei ole tehnyt Riitan pyytämää työvaihetta. Riitta toteaa päinvastaisesti kuin Tuija (r. 21), että taikina on noussut, johon Tuija ei esitä eriävää arviota (kuva 11). Riitta toistaa esimerkin alussa annetun toimintaohjeen, mutta tällä kertaa pilkottuna vaiheisiin, niin että yhdessä vuorossa pyydetään tekemään vain yksi työvaihe (r. 23 ja 39).

Esimerkissä 13 perhehoitaja pyrkii edistämään sämpylöiden leipomista sillä aikaa kun on itse poissa keittiöstä. Perhehoitaja antaa ennakoivasti toimintaohjeita seuraaviin työvaiheisiin, jotka hän ilmaisee niin, että ne ovat asukkaalle ongelmattomia. Asukas ei tee siirtymää uuteen työvaiheeseen itsenäisesti, vaan odottaa, että perhehoitaja on paikalla. Asukkaan toimijuus ei vastaa täysin sitä tasoa, johon perhehoitaja on orientoitunut tehtävää annettaessa. Syy, ettei asukas aloita toimintaa, voi liittyä aidosti siihen, että hänen mukaansa taikina ei ole noussut tarpeeksi, ja näin ollen hänen episteeminen asenteensa olisi tilanteessa todella korkea. Näin ei kuitenkaan vaikuta olevan, sillä Tuija on hakenut omaan arvioonsa vastausta Tainalta, mikä kuvaa sitä, ettei Tuijan arvio ole varma. Myös Tuijan vastauksessa toiselle asukkaalle hän ilmaisee ensimmäiseksi odottavansa Riittaa ennen kuin aloittaa leivonnan.

Se, että asukas ei aloita uutta vaihetta itsenäisesti, ennakoi tehtävän haasteellisuutta. Sämpylätaikinan muokkaaminen ja palojen leikkaaminen ovat asukkaalle vaikeita tehtäviä, kuten edellä esitetyssä esimerkissä 10 tulee ilmi. Tässä on kyse asukkaan kyvystä toimia: hän tarvitsee perhehoitajan läsnäoloa tehtävän suorittamiseen. Esimerkissä 13 ilmenee, että aina perhehoitajan orientaatio asukkaan kykyihin toimia itsenäisesti ei toteudu todellisessa toiminnassa, ja vaikeuden ilmettyä perhehoitajan täytyy muuttaa ohjeistusta, lisätä tukea ja kasvattaa omaa roolia toimijana.

Seuraava esimerkki 14 on perhekoti Pihlajasta, jossa Tuula ja Liisa laittavat ruokaa. Heidän aterianvalmistuksesta ei ole muita esimerkkejä. Tuula ja Liisa toimivat kumpikin melko itsenäisesti keittiössä, ja koska tilanteista on saatavilla pääasiassa vain ääninauha, en pysty arvioimaan heidän toimintaansa kokonaisvaltaisesti. Haluan kuitenkin esittää tämän yksittäisen esimerkin heidän välisestä toiminnastaan. Esimerkki 14 havainnollistaa tilannetta, jossa perhehoitajan pyytämä toiminta on asukkaalle liian vaikeaa, ja asukas ei pysty toimimaan itsenäisesti. Esimerkissä näkyy, millä keinoilla perhehoitaja pyrkii lisäämään asukkaan toimijuutta vaikeankin tehtävän äärellä.

Esimerkki 14.

Tuula: perhehoitaja, Liisa: asukas

Tuula ja Liisa ovat molemmat keittiössä valmistamassa ateriaa.

```
1  Liisa:  kesäkurpitsaki on sulanu tänne.
2          (0.6)
3  Tuula:  hyvää?
4          (1.0)
5  Liisa:  n:: (.) n::
6          (0.2)
7  Tuula:  maistappas vähä sitä (-). (0.8)
8          kaipaako se jotaki maustetta.
9          (4.0)
10 Liisa:  yh noin pysyppä siinä nyt, (.) noin.
11         (7.0)
12 Liisa:  mhy?
13         (18.0)
14 Liisa:  mhy. (2.8) mhy.
15         (15.0)
16 Liisa:  ku mä en tiedäh.
17         (1.0)
18 Tuula:  miltä se sulle maistuu.
19         (0.6)
20 Liisa:  KU EMMÄ TIEDÄ,
21         (0.2)
22 Tuula:  sä et oikein osaa sanoo.
23 Liisa:  e,
24         (3.0)
25 Tuula:  °no laitetaan sen mikä on (-)°
```

26 (15.0)
 27 Liisa: kyl siihen voi, (1.0) vaikka herbamaree laittaa tai.
 28 (1.0) en mä tiedä. (.) se on aika mautonta.
 29 (.)
 30 Tuula: pitää maistaa sitä.
 31 Liisa: se on aika mautonta.
 32 (5.0)
 33 Liisa: kyl se ainaki suolaa kaipais se on ↑aivan mautonta.
 34 Tuula: mm.
 35 (12.0)
 36 Liisa: nih. (0.8) nih.
 37 (4.0)
 38 Tuula: vähän soijakastiketta.
 39 Liisa: tai sit soijakastiketta.
 40 (1.0)
 41 Liisa: ↑soijakastiketta se on hyvä et on soijakastike.
 42 Tuula: mm.
 43 (5.0)
 44 Liisa: mm? (.) soija soija soija. (.) soija.

Liisa ilmoittaa, että kesäkurpitsa alkaa olla valmista (r. 1). Riveillä 7–8 Tuula pyytää Liisaa maistamaan ja arvioimaan, kaipaako kesäkurpitsa maustetta. Liisa maistaa ja pitkän pohtimisen jälkeen ilmaisee, ettei tiedä (r. 16). Tuula pilkkoo arviointiprosessia pienemmäksi ja pyrkii näin auttamaan Liisaa arvion tekemisessä (r. 18). Jotta tietäisi kaipaako ruoka maustetta, on aloitettava siitä, miltä ruoka nyt maistuu. Rivillä 20 Liisa vastaa painokkaasti ja ääntä voimistaen, ettei tiedä. Liisan lausumasta on kuultavissa turhautuneisuus. Rivillä 22 Tuula uudelleenmuotoilee Liisan vastauksen ja tuo esiin, että arvion antaminen on Liisalle vaikeaa, ja tällä tavoin huomioi Liisan emotionaalisen asenteen.

Tuulan vuoro rivillä 25 tulee hyvin hiljaa ja vuoron loppu on epäselvä. Pitkän tauon jälkeen riveillä 27–28 Liisa antaa vastauksen Tuulan esittämään kysymykseen (r. 18). Liisan vastaus sisältää ehdotuksen Herbamaresta (suola) ja arvion, että kesäkurpitsa on aika mautonta. Tämän jälkeen Tuula ilmaisee, että ruokaa tulee maistaa (r. 30). Vuoro ei suoraan nimeä tekijää. Koska katkelmasta ei ole saatavilla kuvaa, ei voida varmuudella sanoa, viittaako Tuula tässä kohtaa itseensä maistajana vai uudelleen Liisaan. Rivillä 31 Liisa toistaa oman arvionsa ruuan mausta (‘aika mautonta’). Pitkän tauon jälkeen Liisa arvioi ruokaa kolmannen kerran (r. 33). Tässä vuorossa arvio on vahvistunut, ja Liisa ilmaisee varmuutta suolan tarpeesta (‘aivan mautonta’). Liisan itsevarmuus arviontekijänä on kasvanut vuoro vuorolta.

Rivillä 38 Tuula ilmoittaa, että ruokaan tulee laittaa vähän soijakastiketta. Rivillä 39 Liisa toistaa Tuulan toteamuksen. Hän aloittaa vuoron ‘tai sit’, joka asettaa Tuulan toteamuksen

vaihtoehdoksi hänen omalle ehdotukselleen Herbamaresta. Liisa toistaa Tuulan ilmaisua tuoden esiin, että Tuulan ehdotus on Liisan mielestä hyvä (r. 41 ja 44).

Esimerkissä 14 huomioitavaa on se, kuinka paljon perhehoitaja antaa asukkaalle aikaa muodostaa arvion ruuan mausta ja maustamisen tarpeellisuudesta. Perhehoitaja huomioi myös asukkaan turhautumisen sanallistamalla asian vaikeuden, mutta ei kuitenkaan heti tarjoa suoraa apua tehtävän suorittamiseen. Perhehoitaja korostaa asukkaan toimijuutta ja pyrkii siihen, että asukas voisi tehdä itsenäisen päätöksen. Perhehoitaja nostaa omaa rooliaan päätöksentekijänä (r. 38, mahdollisesti jo r. 30, jos viittaa itseensä maistajana) vasta sen jälkeen, kun asukas on antanut arvion (r. 27 ja 33). Esimerkki kuvastaa sitä, kuinka asukas ei pysty täysin itsenäisesti tekemään päätöstä asiassa, jonka perhehoitaja hänelle esittää. Tässä kohdassa hän tarvitsee perhehoitajan apua, mutta perhehoitaja ottaa vahvemman roolin vasta sitten, kun asukas on ponnistellut ja antanut jonkin arvion tilanteesta.

Tässä luvussa 6.3 on kuvattu joukko esimerkkejä erilaisista ohjaustilanteista, joissa siirtymä työvaiheiden välillä tapahtuu perhehoitajan aloitteesta direktiivin kautta. Edellä on kuvattu myös, mitä työvaiheiden aikana tapahtuu, miten asukkaan toimijuus näkyy arjen askareita suorittaessa ja miten vaikeuksia käsitellään vuorovaikutuksessa. Vaikka kaikissa esimerkeissä perhehoitaja aloittaa ja määrittää seuraavan työvaiheen, tulee esimerkeissä ilmi, miten perhehoitaja pyrkii omalla toiminnallaan hetkittäin korostamaan asukkaan itsenäisyyttä ja toimijuutta aterianvalmistuksessa.

Seuraavassa luvussa 6.4 näytän esimerkkejä, joissa siirtymä työvaiheiden välillä tapahtuu asukkaan aloitteesta. Näissä esimerkeissä myös asukkaat itse tuovat esiin omaa toimijuuttaan.

6.4 Asukkaan aloittamat siirtymät

Kaikki siirtymät työvaiheiden välillä eivät ole perhehoitajan aloittamia, vaan aineistossa on myös tilanteita, joissa asukas on aloitteellinen. Edellä näimme myös esimerkkejä, joissa asukas aloittaa uuden työvaiheen itsenäisesti perhehoitajan ennakkoon antaman ohjeen mukaisesti. Tässä luvussa tarkoitan aloitteellisuudella sitä, että asukas itse määrittää, mikä on seuraava työvaihe, ja näin ollen hänen toimijuutensa on korkeammalla asteella kuin edellä esitetyissä katkelmissa. Katsotaan, kuinka tällaiset tilanteet rakentuvat.

6.4.1 Asukkaan aloitteellisuus näyttäytyy poikkeuksellisenä toimintana

Alla oleva esimerkki 15 on jatkoa aiemmin esitetylle esimerkille 12, jossa Perhekoti Vaahteran asukas Tuija alkaa raastaa punajuuria monitoimikoneella. Esimerkin 15 alussa Tuija on itsenäisesti raastamassa punajuuria, kunnes ilmenee ongelmia.

Esimerkki 15.

Riitta: perhehoitaja, Tuija: asukas, Salme: asukas, Taina: tutkija

- 1 Tuija: kaikki menee lattialle täälä.
2 (0.4)
3 Salme: (-)
4 Tuija: eiku ↑punajuuret.
5 Salme: ai punajuuri juu?
6 (1min 10s) Tuija siivoaa jälkiä, mutta ei osaa korjata laitteen asentoa.
Tuija jatkaa raastamista.
7 Tuija: oho.
8 (3.0) Tuija katsoo lattialle.
9 Tuija: kone on tuhma ku kaikki lattialle menee.
10 (1.2)
11 Salme: älä mulle sit [syytä.
12 Tuija: [eikun, (0.8) ↑kone?
13 Salme: aijaa [(-)
14 Tuija: [punajuurikone.
15 (0.2)
16 Salme: nii-i.
17 (17.0) Tuija jatkaa raastamista.
Riitta tulee takaisin keittiöön.
18 Riitta: oo ↑katoppas et se katos nyt lentää tänne,
19 Tuija: °juu.°
20 (0.4)
21 Riitta: matolle, (.) katoppas et se töötti menee tonne.
22 (7.0) Riitta ja Tuija siivoavat jälkiä. (kuva 12)
23 Riitta: joo (-) pidät vähä kättä tossa nyt.

24 Tuija: (niin täytyy)
 25 Riitta: nyt meni tänne. (0.2) matolle ja lattialle Riittaa katsoo lattialle.
 26 Tuija: mä korjaan ne jäljet. (1.0) mamma?
 27 (17.0) Riitta lähtee näyttämään Salmelle imurointia.
 28 Tuija alkaa siistiä paikkoja.
 29 Tuija: mä ar::vasin, (0.4) ku, (0.6)
 30 kone ruiskii tonne lattialle asti,
 31 (.)
 32 Taina: mm.
 33 (.)
 34 Tuija: punajuuria.
 35 (18.0) Tuija pyyhkii pöytää.
 36 Tuija: nyt mä:, (0.8) tempun teen, (0.6) kaikki ulos. (0.6)
 37 narule.
 38 (25.0) Tuija käärii maton ja lähtee viemään mattoa ulos.
 39 Tuija kohtaa Riitan, joka on palaamassa keittiöön.
 40 Tuija: nyt mä vien tän, (.) punajuuret ulos:. **(kuva 13)**
 41 Riitta: mm:-m?
 42 (1 min 20s) Riitta laittaa hellan päälle ja kattilan hellalle.
 Tuija tuo maton takaisin keittiöön .
 43 Tuija: nyt olen korjannu noi tuolta.= **(kuva 14)**
 44 Riitta: =no ni? (0.2) hyvä.

Kuva 12. Riitta ja Tuija siivoavat jälkiä yhdessä.

Kuva 13. Tuija vie oma-aloitteisesti maton ulos.

Kuva 14. Tuija ja Riitta katsovat Tuijan siivoamaa paikkaa.

Esimerkissä 15 Tuija raastaa itsenäisesti punajuuria monitoimikoneella. Punajuuria roiskuu lattialle ja matolle. Tuija huomaa tämän (r. 1), ja myös toinen asukas Salme kommentoi asiaa. Tuija ei osaa vaihtaa koneen asentoa niin, että punajuuret eivät roiskuisi. Riitta tulee takaisin keittiöön. Rivillä 18 alkavassa vuorossa myös hän ilmaisee, että raastamisessa on ongelma, koska punajuuret menevät lattialle ja matolle. Riitta neuvoo, miten Tuijan tulee toimia, jotta punajuuret eivät sotkisi keittiötä (r. 21 ja 23).

Rivillä 25 Riitta toistaa, että punajuuret ovat roiskuneet lattialle ja matolle. Toisto tulee sen jälkeen, kun Riitta on jo neuvonut Tuijaa, miten tämän tulee korjata toimintaansa. Riitta siis palaa alkuperäiseen ongelmaan, jonka hän on ilmaissut jo kerran (r. 18). Riitan rivin 25 vuoro ilmaisee hänen emotionaalisen asenteensa tilanteeseen. Vuoron prosodiasta on kuultavissa harmitteleva sävy, ja Riitta myös katsoo uudelleen lattialle, jonne punajuuret ovat menneet. Rivin 25 vuoro painottaa sitä, että sotku harmittaa Riittaa. Tämän vuoron jälkeen rivillä 26 Tuija ottaa vastuuta tilanteesta ja kertoo korjaavansa jäljet. Tuijan vuoro alkaa heti Riitan vuoron perään. Sekunnin tauon jälkeen Tuija lausuu 'mamma' (r. 26), jolla hän vielä hakee Riitalta vastausta ja huomiota omalle suunnitelmalleen, jolla Tuija aikoo hyvittää aiheuttamansa sotkun. Tuija käyttää vuorossa persoonapronominia 'mä', jolla hän korostaa vain ja ainoastaan itseään toimijana. Tämä oman toimijuuden korostaminen toistuu myös rivien 36 ja 40 vuoroissa. Tuija vie maton ulos (kuva 13) ja rivillä 43 hän kertoo Riitalle, että on siivonnut jäljet. Rivillä 44 Riitta antaa positiivisen palautteen Tuijan toiminnasta.

Tuijan toimintaa tässä katkelmassa voi kuvata poikkeukselliseksi suhteessa siihen, miten hän muuten toimii aineiston aterianvalmistustilanteissa. Esimerkki 15 edustaa poikkeustapausta ('deviant case'; ks. Clayman & Maynard 1995, 7), sillä sen lisäksi että se kuvaa asukaan poikkeuksellista tapaa toimia, ilmenee toiminta myös poikkeuksellisessa kontekstissa. Esimerkissä 15 Riitta suhtautuu ongelmaan emotionaalisesti, harmistumalla. Tällaista perhehoitajan emotionaalisen asenteen ilmausta ei esiinny muissa edellä esitetyissä esimerkeissä, vaan aterianvalmistukseen liittyvät toiminnot vaikuttavat olevan niin rutiinimaisia, ettei niihin liity selkeää tunteiden ilmaisua. Esimerkissä 15 perhehoitajan ilmaisema harmitus luo vuorovaikutukselle poikkeuksellisen kontekstin.

Esimerkissä 15 asukkaan toiminta poikkeaa instituution tyypillisen roolin mukaisesta toiminnasta. Asukas on aloitteellinen ja määrittää seuraavan työvaiheen. Tulkitsen, että nimenomaan perhehoitajan reagointi tilanteessa on se ratkaiseva tekijä, miksi asukkaan toimijuus nousee. Asukas siis aloittaa uuden toiminnon, jolla ratkaisee ilmenneen ongelman, mutta samalla asukkaan toiminta on responsiivinen suhteessa perhehoitajan emotionaalisen asenteen ilmaisuun. Asukkaan toimijuuteen esimerkissä 15 vaikuttaa myös tehtävän laatu. Maton vieminen ulos on toimintona sellainen, joka on asukkaalle helppo ja itsenäisesti suoritettava tehtävä.

6.4.2 Asukkaan itsekseen puhuminen ja korkea toimijuus

Aloituksia esittelevässä luvussa 6.2 esimerkki 3 kuvaa perhekoti Pihlajan tilannetta, jossa asukas Liisa jää valmistamaan iltapalaa itsenäisesti perhehoitajan siirtyessä muihin töihin. Alla olevat esimerkit 16 ja 17 havainnollistavat siirtymiä tässä kontekstissa.

Esimerkki 16.

Antti: perhehoitaja, Liisa: asukas, Helena: asukas

Liisa on aloittamassa mannapuuron valmistusta. Hänen tekee ensimmäistä työvaihetta, joka on veden laittaminen höyrykattilan alaosaan.

- 1 Liisa: tuli liikaa (laitetaan) vähän vettä pois tuli,
2 (1.2)
3 Liisa: LIIIKAA.
4 (1 min. 20 s.) Liisa hakee höyrykattilan yläosan ja laittaa sen alaosan päälle.
Liisa kaataa maidot kattilaan.
Helena tulee keittiöön ja puhuu kissalle.
Liisa jatkaa maitojen kaatamista kattilaan.
5 Liisa: noin siin ois maito nyt lämpenee vähä sit
6 täytyy mennä metsästään niitäh, (1.0) niitä:h,
7 (5.0)
8 Liisa: niitä:h,
9 (2.4)
10 Liisa: laittaa ensin tuohon kansi tai ei vielä laitetakaan kantta
11 ku mannasuurimoita mä teen meille, (0.2) autan tekemään
12 iltapa- Liisa menee kaapille, jossa on kuiva-aineita.
13 (n. 5 min) Liisaa ei näy kuvassa, etsii mannasuurimoita.
14 Liisa: nii? Antti tulee keittiöön.
15 (2.0)
16 Antti: löysiks sää ryynei.
17 (0.4)
18 Liisa: täälä?
19 (3.0)

20 Liisa: ↑löysin. Liisa heiluttaa pakettia Antille.
 21 (0.8)
 22 Antti: hyvä.
 23 (6.0) Antti kävelee pois keittiöstä.
 24 Antti: mä meen ny vähä hallille hommii ja sit mä
 25 meen viel vähä paperitöihi ja.
 26 (.)
 27 Liisa: juu,
 28 (0.4)
 29 Antti: sit nähää huomenna.
 30 (0.2)
 31 Liisa: joo?

Esimerkki 16 on jatkoa esimerkille 3, jossa Liisa on jäänyt yksin valmistamaan iltapalaa. Liisa toimii keittiössä itsenäisesti ja siirtyy vaiheesta toiseen oma-aloitteisesti (laittaa veden kiehumaan höyrykattilaan, kaataa maidot kattilaan, etsii mannaryynejä). Esimerkissä tulee esiin, kuinka Liisa kertoo ääneen työvaiheita (r. 1, 5, 10). Liisa myös korjaa omaa toimintaansa (r. 10), mikä korostaa sitä, että hänellä on käsitys siitä, missä järjestyksessä tiettyjä toimintoja tulee suorittaa. Antti tulee käymään keittiössä (r. 14) ja kysyy, onko Liisa löytänyt mannaryynejä (r. 16). Antti varmistaa, että Liisalla on tarvittavat ainekset ruuanvalmistamiseen. Liisa kertoo löytäneensä ryynit ja korostaa asiaa heiluttelemalla pakettia Antille (r. 20).

Perhehoitaja ei varmista sitä, osaako asukas valmistaa puuroa, vaan ainoastaan sen, että tarvittavat ainekset löytyvät ja puuron valmistus onnistuu tässä mielessä. Kuitenkin perhehoitaja käy vielä ennen poistumistaan sisätiloista varmistamassa, että asukas on saanut aterianvalmistuksen käyntiin, ja tällä tavoin ilmaisee vastuutaan perhekodin kokonaistoinnista. Aukkaan toimijuus on korkea itse aterianvalmistuksessa, mikä ilmenee niin perhehoitajan kuin asukaankin orientaatioissa.

Esimerkissä 16 Liisan puhe rivien 1, 5 ja 10 vuoroissa on suunnattu hänelle itselleen. Goffman (1978) määrittelee itsekseen puhumisen (self-talk) toimintana, jossa puheen sisältö on sellaista, jota henkilö voisi sanoa jollekin toiselle tai jota jokin toinen voisi sanoa henkilölle. Puheen sisältö sinällään ei ole itsekseen puhumisessa poikkeuksellista. Mielinkiintoista on se, että itsekseen puhumisessa yhdellä henkilöllä on sekä puhujan että vastaanottajan roolit. (Goffman 1978, 787–788.) Miksi Liisa sitten puhuu itsekseen? Syy

vaikuttaa olevan siinä, että puheen avulla Liisa helpottaa omaa suoriutumistaan tehtävästä. Palaan tähän tarkemmin seuraavan esimerkin 17 kohdalla, joka havainnollistaa lisää Liisan toimintaa keittiössä.

Esimerkki 17.

Liisa: asukas, Hannu: asukas

Liisa valmistaa mannapuuroa ja Hannu tiskaa. Molemmat ovat keittiössä.

- 1 Liisa: @tähän täytyy varmaan laittaa vettä joukkoon. (1.0)
2 siit tulee liian paksua.@
3 (5.0)
4 Liisa: @liian paksua.@ (2.0) jos laittaa vähän vettä lisäksi.
5 (3.0) Liisa kaataa vettä kattilaan.
6 Liisa: noin? (.) vettä.
7 (23.0) Liisa vispaa puuroa.
8 Liisa: vai laitetaanko vielä kaakaojauhetta sillai ainaki
9 saa suklaapuuroo? (1.2) en laitah.
10 (5.0) Liisa lähtee kohti kylmiötä.
11 Liisa: (kilkata) sinä nyt siinä hetki ku mä otan täältä lissää.
12 (30.0) Liisa on kylmiössä ja hakee sieltä leivänpäällisiä.
13 Liisa: nyt mä laitan sitten pienemmälle. Liisa kääntää hellan nupista.
14 (1 min) Liisa vatkaa puuroa ja välillä valmistelee leivänpäällisiä.
15 Liisa: semmosta niin. Liisa laittaa leivänpäällisiä lautaselle.
16 (35.0)
17 Liisa: jos vaikka Tuula sitte hoitaa tän iltapalan korjaa vaikkah,
18 (0.4) Tuula on joskus kaheksan aikaa. (2.0)
19 täälä,
20 (1.0)
21 Hannu: joo-o?
22 (45.0) Liisa valmistelee leivänpäällisiä.
Liisa ja Hannu puhuvat Tuulan saapumisesta.
Liisa siirtyy hämmentämään puuroa.
23 Liisa: onks se ↑vieläki liian sakeeta.
24 (8.0)
25 Liisa: vielä laittaa vettä.
26 (n. 10 min) Liisa jatkaa puuron hämmentämistä ja
tuo välillä kylmiöstä leivänpäällisiä ruokapöytään.
27 Liisa: mannanpuuron tekemises ei mee kauaa.
28 (6.0)
29 Liisa: ku mannapuuroo ei tarvitse niin ↑haudutella mannapuuroa.
30 (2.0) Liisa vatkaa puuroa.
31 Hannu: ei tarvitse (-).
32 (50.0) Liisa vatkaa puuroa.
33 Liisa: ketkä ei mee ↑saunaa ni tota, (0.2) ni voi syödä?
34 (1.0) ensimmäiseks.
35 (2.0)
36 Liisa: ja sit Hannuki voi syödä jos sä meet suihkuu,
37 Hannu: mm-m?
38 (.)

39 Liisa: nii,
40 (4.0)
41 Liisa: mut Birgitista ja Katariinast mä en tiedä.
42 (30.0)
43 Liisa: jaa. (1.0) nyt ois toi mannapuuro se ei
44 tosta enää sakene. Liisa paukuttaa vispilää kattilan reunaan.

Yllä oleva esimerkki 17 on iltapalan valmistuksen loppupuolelta. Liisa vuorottelee sujuvasti kahden toiminnan välillä: hän valmistaa puuroa ja kattaa ruokapöytään leivänpäällisiä. Liisa pystyy suoriutumaan itsenäisesti siirtymistä eri työvaiheiden välillä ja arviomaan, esimerkiksi milloin puuro on valmista. Liisa myös pohtii, laittaisiko puuroon kaakaota, jolloin siitä saisi suklaapuuroa (r. 8–9). Tämäkin vuoro ilmentää Liisan asiantuntijuutta suhteessa puuronvalmistukseen.

Kuten esimerkissä 16, myös tässä Liisa puhuu ääneen puuronvalmistukseen liittyviä vaiheita (r. 1, 4, 13 ja 25). Tämä voi liittyä siihen, että keittiössä on samaan aikaan toinen asukas, ja Liisa kertoo tälle, mitä on tekemässä. Toinen asukas ei kuitenkaan vastaa yhteenkään Liisan puuronvalmistukseen liittyvään vuoroon kummassakaan esimerkissä, joka vahvistaa tulkintaa siitä, etteivät vuorot ole suunnattu toiselle asukkaalle. Vuorot näyttävät olevan ensisijaisesti Liisan puhetta itselle. Seuraavaksi esittämäni päätelmät itsekseen puhumisesta eivät ole aukottomasti perusteltavissa ja vaatisivat luotettavuuden lisäämiseksi enemmän aineistoa, mutta koen esimerkkien 16 ja 17 kohdalla hyvän mahdollisuuden esittää alustavia tulkintoja itsekseen puhumisen merkityksestä kehitysvammaiselle henkilölle.

Kuten edellisen esimerkin 16 kohdalla tuon esiin, Goffman (1978, 788) on määritellyt, että itselle puhumisessa sisältö voi olla jotain, mitä henkilö puhuisi toiselle tai mitä joku toinen puhuisi henkilölle. Tulkintani mukaan näissä esimerkeissä on kyse nimenomaan siitä, että asukas puhuu itselleen, kuten perhehoitaja puhuisi hänelle. Tarkennetaan tätä. Goffman (1981) määrittää puhujan toiminnan kerroksellisuutta. Goffmanin mukaan puhujasta voidaan erottaa kolme osaa: esittäjä, auktori ja toimeksiantaja. Esittäjällä tarkoitetaan sitä henkilöä, jonka suusta puhe konkreettisesti tulee. Auktori viittaa siihen henkilöön, joka on tuottanut ne sanat, jotka esittäjä ilmaisee. Toimeksiantaja on se taho, jonka näkökulmaa tai asemaa esittäjä ilmaisee. (Goffman 1981, 144–145.)

Vuorot, joissa Liisa puhuu itselleen, ohjaavat häntä aterianvalmistuksessa. Asukasta on hänen elämänsä aikana ohjattu ja opetettu valmistamaa ruokaa lukuisia kertoja erilaisissa ohjaustilanteissa, ja näin ollen perhehoitaja (tai joku muu ohjaaja) on tulkintani mukaan Liisan itselle suunnatun puheen auktori ja toimeksiantaja. Kehitysvammaisten itsekseen puhumisen on todettu liittyvän vaikeista tehtävistä suoriutumiseen (Patti ym. 2009, 222). Tämä tulos puoltaa tulkintaani: itsekseen puhumisessa vaikuttaa olevan kyse siitä, että Liisa puhuu itselleen niin kuin perhehoitaja puhuisi hänelle ohjaustilanteessa. Itsekseen puhuminen toimii asukkaan keinona ohjata ja helpottaa omaa toimintaansa. Tätä myötäilee myös Vygotsikin (1978) ajatus 'lähikehityksen vyöhykkeestä', jonka hän määrittelee tilana, joka jää yksilön aktuaalisen kehitystason ja hänelle potentiaalisen kehitystason väliin. Vygotskin mukaan lähikehityksen vyöhykkeellä yksilö yltää kehittyneemmän ohjaajan avulla parempaan suoritukseen (potentiaaliseen tasoon) kuin yksilön toimiessa yksin (aktuaalinen taso). (Vygotski 1978, 86.) Esimerkeissä 16 ja 17 ohjaaja ei ole fyysisesti läsnä, vaan ohjaus tapahtuu asukkaan itselle suunnatun puheen kautta, ja tämä puhe auttaa asukasta suoriutumaan tehtävästä.

Perhehoitajan kuuluminen puheen toimeksiantajana tulee esiin esimerkissä 17 myös niissä sekvensseissä, joissa Liisa ja Hannu keskustelevat. Liisa huolehtii puuronvalmistuksen lisäksi myös siitä, kuka korjaa iltapalan ja milloin kukin syö. Riveillä 33–36 Liisa määrittää tulevaa toimintaa ja tuo itseään esiin deonttisesti korkeammassa asemassa olevampana kuin Hannu. Liisa määrittää, milloin Hannu voi syödä, vaikka Liisalla ei ole suhteessa Hannuun sellaista asemaa, että hän voisi määrittää tämän tulevia toimintoja. Kuten puuronvalmistukseen liittyvät vuorot, myös nämä vuorot ovat tulkintani mukaan ikään kuin perhehoitajan puhetta, jota Liisa tässä hetkessä haluaa ilmaista. Kuten edellä totean, perhehoitaja ei ole keittiössä läsnä fyysisesti, mutta hän vaikuttaa asukkaan puheen kautta. 'Perhehoitajamaisuus' puheessa voi olla myös emotionaalisesti tärkeää: perhehoitajan äänellä puhuminen voi toimia keinona tuoda perhehoitajan turvallisuutta tuottavaa läsnäoloa kyseiseen hetkeen.

Liisa toimii esimerkeissä 16 ja 17 hänelle tyypilliseen tapaan oma-aloitteisesti, mutta jos verrataan siihen yleiseen käsitykseen kehitysvammaisen roolista, on Liisan todellinen toiminta instituution tyypillisestä roolista poikkeavaa. Hän määrittää työvaiheiden ajoituk-

sen, sisällön ja työtavan, sekä pyrkii määrittämään myös perhekodin toimintaa laajemminkin, yli sen hetkisen tehtävän. Aineiston esimerkkien perusteella voidaan sanoa, että Liisan toimijuus on korkealla asteella.

Mitä asukkaiden itsenäisistä siirtymistä voidaan sitten sanoa? Molempien perhekotien asukkaat tarvitsevat edellä kuvattujen esimerkkien valossa perhehoitajan apua käynnistääkseen koko aterianvalmistuksen (esimerkit 1–3), mutta etenkin perhekoti Pihlajan asukas Liisa suoriutuu aterianvalmistuksesta itsenäisesti aloituksen jälkeen. Myös perhekoti Vaahteran asukkaan Tuijan toiminnassa on hetkiä, joissa hänen toimijuus on korkealla tasolla. Oleellista näissä tapauksissa näyttää olevan asukkaan toimintakyky. He tekevät itsenäisiä siirtymiä, jos he kokevat osaavansa tehtävän. Toinen tekijä on se, kuinka paljon asukkaan itsenäisyydelle ja omille valinnoille on tilaa: Liisalla sitä on paljon, Tuijalla vähemmän. Mikä sitten on syy ja mikä seuraus, eli onko Liisalla tilaa enemmän, koska hänellä on myös enemmän taitoja, vai kasvattaako tilan antaminen myös taitoja? Tuijalla on myös hetkittäin tilaa olla yksin keittiössä, mutta aina hän ei pysty suoriutumaan siirtymistä tai tekemään itsenäisiä valintoja taitojen tai itseluottamuksen puuttuessa. Korkea toimijuus näyttäytyykin tässä aineistossa toimintakyvyn ja itsenäisen valinnan teon mahdollistavan kontekstin summana. Löytö on samanlinjainen Jyrkämän (2008) toimijuus määritelmän kanssa (ks. luku 1.3).

7 Tulokset

Tässä luvussa tiivistän analyysissä tekemäni havainnot vastaamaan asettamiini tutkimuskysymyksiin.

Tutkimuskysymys 1.

Millaisena kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan todellinen roolitoiminta näyttäytyy, kun tarkastellaan arjen askareiden suorittamista vuorovaikutuksen tasolla?

Aineistosta on havaittavissa kahdenlaista roolitoimintaa: instituutiolle tyypillistä roolitoimintaa ja siitä poikkeavaa.

Instituutiolle tyypillinen roolitoiminta näkyy aineistossa siten, että perhehoitaja on auktoriteetti, ja asukas toimii perhehoitajan ohjeiden mukaisesti. Perhehoitaja määrittää aterianvalmistukseen liittyvän tehtävän sisällön ja ajoituksen, toisinaan myös tehtävän suorittamisen tavan. Molemmat, sekä asukas että perhehoitaja, orientoituvat ja ylläpitävät omalla toiminnallaan instituutiolle tyypillistä roolitoimintaa: perhehoitaja määrittää aterianvalmistuksen vaiheita, mutta asukas myös orientoituu niin, että perhehoitaja on päätöksentekijä.

Instituution tyypillisestä poikkeava roolitoiminta ilmenee aineistossa niin, että asukas määrittää aterianvalmistusta, tekee itsenäisiä valintoja ja suorittaa tehtävät ilman perhehoitajan läsnäoloa. Perhehoitaja toimii neuvonantajana jättäen tehtävien suorittamisen asukkaan vastuulle. Tärkeä huomio on, että kaikissa niissä tapauksissa, joissa poiketaan instituution tyypillisistä rooleista, osanottajat eivät aina itse suhtaudu roolitoimintaan poikkeavana. Instituution tyypillisestä roolitoiminnasta poikkeaminen näyttäytyykin hetkittäin osanottajille itselle tyypillisenä roolitoimintana.

Mitkä tekijät vaikuttavat siihen, millaiset roolit asukkaalle ja perhehoitajalle muodostuvat arjen askareita suorittaessa?

Asukkaan toimintakyky. Aineistoesimerkeistä käy ilmi, että Liisan aterianvalmistuksessa vaadittavat taidot ovat korkeammalla tasolla kuin Tuijan taidot. Liisa tuo esiin omaa toimijuuttaan useissa kohdissa, Tuija taas tukeutuu enemmän perhehoitajan apuun. Perhehoitaja ohjaa Tuijaa hyvin yksityiskohtaisesti ja on pääasiassa se, joka määrittää toimintaa. Liisa puhuu ääneen työvaiheita, joka on mahdollisesti hänen tapansa ohjata itseään ja parantaa omaa toimintakykyään. Liisan kyvykkyyteen suoriutua aterianvalmistuksesta itsenäisesti orientoituvat sekä asukas itse että perhehoitaja.

Aterianvalmistuksen järjestämistapa. Perhekoti Vaahterassa aterianvalmistus on ennakoon organisoitua toimintaa, jossa aterianvalmistajat ovat valmiiksi nimetyt. Aterianvalmistus on asukaan ja perhehoitajan yhteinen projekti. Perhekoti Pihlajassa aterianvalmistus on hetkessä organisoitu ja neuvoteltu asia, ja esitetyissä esimerkeissä erityisesti asukaan projekti, josta asukas ottaa paljon vastuuta.

Perhehoitajan asema suhteessa toimintaan. Riitta asuu perhekoti Vaahterassa, kun taas Antti ei asu vakituisesti perhekoti Pihlajassa. Perhehoitajien asemat selittävät mahdollisesti sitä, kuinka tarkkoja he ovat aterianvalmistuksen kulusta. Riitalla on selkeä auktoriteettiasema kotinsa keittiössä, ja se näkyy tarkkuutena toiminnan sisällön ja tapojen suhteen. Antti taasen ei ilmaise erityisiä vaatimuksia aterianvalmistuksen tapaan, vaan hän on pikemminkin orientoitunut siihen, että ruokaa valmistetaan ja sitä riittää kaikille. Aineistoesimerkkien kautta välittyy kuva, että Riitalle aterianvalmistus on läheisempää ja tarkemmin määriteltyä toimintaa kuin Antille.

Roolit ja niissä ilmenevät erot johtuvat siis sekä toiminnan organisointitavoista että osallistujien asemista ja kyvyistä suhteessa toimintaan.

Tutkimuskysymys 2.

Miten perhehoitaja suhtautuu kehitysvammaisen asukkaan vaikeuteen suoriutua arjen askareista?

Perhehoitajan orientoituminen vaikeuteen voi näkyä jo ennakoon vuoronmuotoilussa. Tehtävän aloittavan direktiivin ollessa kysymysmuotoinen (vrt. väitelausemuotoinen), voi asukas ilmaista suoraan, ettei pysty suorittamaan pyydettyä tehtävää (esimerkki 7).

Jos asukas on suorittamassa tehtävää, kun vaikeus ilmenee:

- perhehoitaja voi antaa asukkaalle aikaa ratkaista ongelman, eikä tarjoa heti suoraa vastausta asukkaan tukipyyntöön (esimerkit 11 ja 14)
- jos ensimmäinen direktiivi on sisältänyt useita työvaiheita, perhehoitaja voi vaikeuden ilmettyä toistaa direktiivin, mutta yksi työvaihe kerrallaan (esimerkki 13)
- perhehoitaja voi sanallistaa, millaista kognitiivista toimintaa tehtävän suorittaminen vaatii (esimerkit 10 ja 14)
- perhehoitaja voi laskea tehtävän lopputuloksen kriteereitä, jotta asukkaan toimintakyky ja tehtävän vaatimustaso kohtaavat (esimerkki 10)
- perhehoitaja voi alkaa suorittaa tehtävää asukkaan kanssa tai asukkaan puolesta (esimerkit 10, 13 ja 14).

Tutkimuskysymys 3.

Miten kehitysvammaisen asukkaan toimijuus tulee esiin arjen askareita suorittaessa?

Asukkaan toimijuus suhteessa arjen askareisiin näyttäytyy aineistossa asteittaisena. Olen luokitellut asteet Jyrkämän (2008) toimijuus käsitettä myötäilevien ulottuvuuksien (toimintakyky, osallisuus ja valinnanmahdollisuus, ts. luku 1.3) kautta. Asukkaan toimijuudesta on hahmotettavissa viisi astetta: toimijuus on matalin asteella 1 ja korkein asteella 5.

1. Toiminta on perhehoitajan määrittämää sisällön ja ajoituksen suhteen, asukkaalla on osallisuutta, mutta ei toimintakykyä suorittaa toimintaa (esimerkki 7).
2. Asukkaalla on osallisuutta ja toimintakykyä, mutta toiminta on perhehoitajan määrittämää sisällön, ajoituksen ja toteuttamistavan suhteen (esimerkit 8, 9, 10 ja 11).
3. Asukkaalla on osallisuutta ja toimintakykyä. Perhehoitaja määrittää toiminnan sisällön ja ajoituksen, mutta asukas määrittää itse toteuttamistavan (esimerkit 4, 5, 6, 10 ja 11).
4. Asukkaalla on osallisuutta ja toimintakykyä. Hän toteuttaa perhehoitajan ennakkoon määrittämän toiminnan sisällön, mutta määrittää itse toiminnan ajoituksen ja toteuttamistavan (esimerkki 12).
5. Asukkaalla on osallisuutta, toimintakykyä ja mahdollisuus määrittää toiminnan sisältö, ajoitus ja toteuttamistapa (esimerkit 15, 16 ja 17).

Tässä aineistossa asukkaan osallisuus toimintaan on vakio, mutta toimijuuden aste vaihtelee toimintakyvyn ja valinnanmahdollisuuksien (toiminnan sisältö, ajoitus ja toteuttamistapa) suhteen. Toimijuuden aste voi myös vaihdella yhden aineistoesimerkin sisällä, mikä korostaa Jyrkämän (2008) esiin nostamaa toimijuuden kontekstuaalisuutta, dynaamisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta.

8 Pohdinta

Tässä työn päättävässä luvussa peilaan tutkimuksen tuloksia aiempaan aihepiiristä tehtyyn tutkimukseen. Tuon esiin ajatuksia siitä, onko tuloksista nähtävissä 'perhehoitomaisuutta' – jotain, mikä erottaa perhehoidon muista asumispalveluista. Tässä luvussa palaan myös käsitteisiin. Kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan välistä suhdetta on kuvailtu työssä monin tavoin: roolin, toimijuuden, episteemisen, deonttisen ja emotionaalisen aseman ja asenteen kautta. Tässä luvussa pohdin käytettyjen käsitteiden määrittelyä ja keskinäistä suhdetta. Luvun lopuksi reflektoin tutkimuksen tavoitteen täyttymistä ja nostan esiin mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

8.1 Tulosten suhde aiempaan tutkimukseen

Tässä tutkimuksessa on avattu keskustelunanalyysin keinoin kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan sosiaalista suhdetta. Suhdetta on analysoitu tarkastelemalla asukkaan ja perhehoitajan välistä vuorovaikutusta heidän suorittaessaan arjen askareita. Kuten luvussa 2 tuon esiin, kyseinen sosiaalinen suhde näyttäytyy aiemman tutkimuksen perusteella hyvin hierarkkisenä, ammattilaisen auktoriteettia korostavana. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin osoitettu jotain erilaista. Tämän tutkimuksen aineistosta on nähtävissä, että kehitysvammaisen asukkaan ja ammattilaisen välinen suhde ei aina ole ammattilaisen auktoriteetin määrittämää, vaan asukkaalla voi olla hyvinkin korkea toimijuuden aste omassa arjessaan. Tutkimuksen tulokset tukevat sitä ajatusta, että toimijuus, kuten myös kolikon toinen puoli eli vammaisuus, ovat **tilanteellisia ilmiötä** (Eriksson 2008; Jyrkämä 2008; Tossebro 2004). Tässä tutkimuksessa on menty yksittäisten tilanteiden tasolle, analysoitu vuorovaikutusta ja nähty, kuinka vivahteikas ja moniulotteinen kehitysvammaisen asukkaan ja ammattilaisen välinen sosiaalinen suhde on. Toki, kuten tuloksissa esitän, asukkaan toimintakyvyllä on suuri merkitys toimijuuden toteutumisessa, mutta toimijuus on ennen kaikkea toimintakyvyn ja toimijuuden mahdollistavan kontekstin summa. Johdannossa esitän, kuinka YK:n vammaisyleissopimuksessa korostetaan vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeutta, vapautta tehdä omia valintoja, osallisuutta yhteiskuntaan, syrjimättömyyttä ja erilaisuuden kunnioittamista (Suomen YK-liitto, 2015). Väitän, että tässä tutkimuksessa on tullut esiin sellaisia vuorovaikutustilanteita, joissa edellä kuvatut periaatteet toteutuvat.

Mitä tulosten perusteella voidaan sanoa perhehoidosta? Koska aineisto on yksipuolisesti vain perhehoitoa kuvaavaa, tutkimuskohteena on ollut vain kaksi perhekotia, eikä käytössä ole ollut vertailevaa aineistoa, ei voida yksiselitteisesti osoittaa, mitä perhehoito-
maisuus on. Kuitenkin se aiempi tutkimus, joka on tämän tutkimuksen tausta, tulee muualta kuin perhehoidosta. Kun tarkastellaan tämä tutkimuksen tuloksia tätä taustaa vasten, voidaan havaita joitain eroja tutkittujen perhekotien ja aiemmissa tutkimuksissa kuvattujen asumismuotojen välillä.

Yksi erottava tekijä, jonka olen jo tuonut esiin, on kehitysvammaisten osallisuus arjen askareisiin. Sekä Finlayn ym. (2008) että Bigbyn ym. (2012) tutkimuksissa tulee ilmi, kuinka tutkituissa asuntoloissa kehitysvammaisia ei otettu osaksi arjen toimintoja, vaan asioita tehtiin heidän puolesta. Bigbyn ym. (2012) tutkimuksessa korostuu myös se, että kehitysvammaisten asukkaiden ja henkilökunnan välillä oli me–he-vastakkainasettelua, jossa asukkaita ei nähty kyvykkäinä toimijoina, ja näin ollen heidän ajateltiin olevan vapaita vastuusta. Tämän tutkimuksen aineistossa asukkaat ovat vahvasti mukana arjessa: perhekodin arjenhallinta näyttää perustuvan asukkaiden ja perhehoitajien yhteistoiminnalle, ja asukkaille annetaan, ja he myös ottavat, vastuuta arjen askareista. Tässä mielestäni korostuu se, että perhekodissa ollaan nimenomaan kodissa – tilassa, joka on vahvasti yhteisöllinen.

Toinen ero liittyy vuorovaikutuksen haasteisiin. Finlayn ym. (2008) tutkimuksessa tuli ilmi, että hoitohenkilökunta ei aina osannut tulkita asukkaita, ja vuorovaikutuksessa ilmeni ymmärrysvaikeuksia. Tämän tutkimuksen aineistoesimerkeissä ymmärrysvaikeudet eivät millään lailla korostu, päinvastoin. Vuorovaikutus on todella sujuvaa, sekä asukkaat että perhehoitajat ymmärtävät toisiaan ja käytetty kieli on paikoin aika vaikeaakin (kuten esimerkissä 11). Tämä kuvastaa mielestäni sitä, että esimerkeissä esiintyvillä asukkailla on hyvät kommunikaatiotaidot, mutta myös sitä, että asukkaat ja perhehoitajat ovat läheisiä ja tuntevat toisensa hyvin. Läheisyys ja tuttuus tulevat esiin myös itse aterianvalmistuksen ohjaamisessa: perhehoitajalla on erittäin hyvä tuntemus siitä, millainen asukkaan toimintakyky on. Kolmas erilainen seikka suhteessa aiempaan tutkimukseen onkin siinä, kuinka sujuvaa arjen toimintojen suorittaminen tässä aineistossa pääasiassa on. Perhehoitajan muotoilema suoraviivainen direktiivi (esimerkit 4–6) on usein täsmäävä asukkaan kykyyn suorittaa pyydetty toiminta. Vaikeuksien ilmetessä perhehoitajilla on myös taitoa muokata ohjaamisen tapaa niin, että useimmiten asukas

pystyy osallistumaan toimintaan, eikä sitä tehdä hänen puolestaan (kuten esimerkissä 10). Tämä havainto on poikkeava suhteessa Antakin ja Kentin (2012) tutkimuksen tuloksiin.

En halua väittää, että edellä kuvattuja piirteitä ei voisi esiintyä muissa asumismuodoissa kuin perhehoidossa, tai että näitä piirteitä esiintyisi kaikissa perhekodeissa. Kuitenkin edelle kuvatut piirteet ovat tälle aineistolle, näille kahdelle perhekodille, ominaisia ja poikkeavat aiemmasta tutkimuksesta. Perhehoito vaikuttaa perustuvat läheisille ihmis-suhteille, ja perhekoti näyttäytyy ympäristönä, jossa myös asukkaalla on paljon vastuuta ja osallisuutta arjen pyörittämisessä.

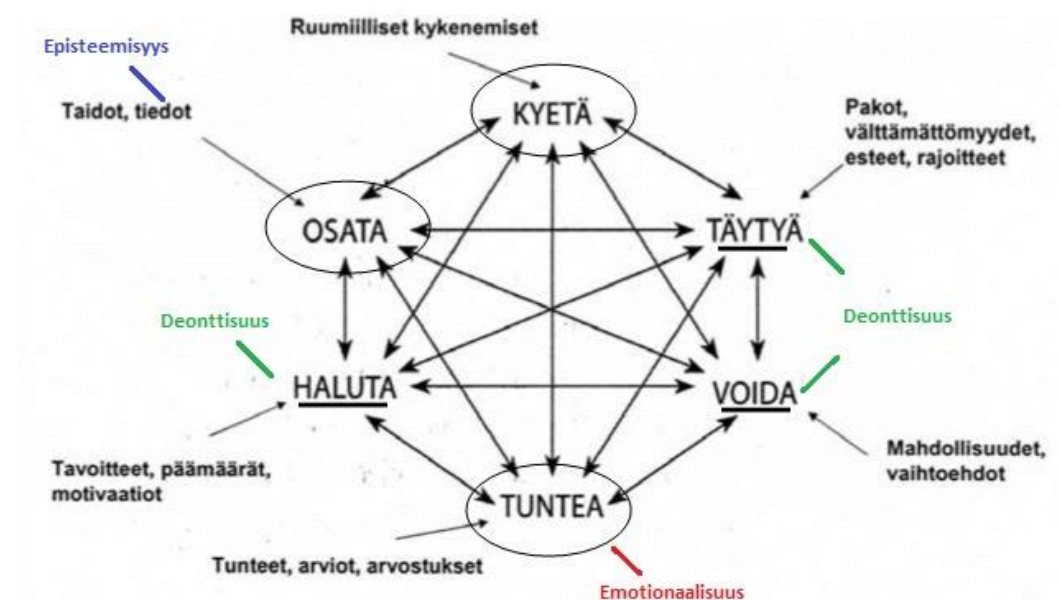
8.2 Käytetyt käsitteet

Kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan suhdetta on tässä tutkimuksessa määritetty monen käsitteen kautta. Avaan seuraavaksi syitä tähän.

Kehitysvammaisen asukkaan ja perhehoitajan institutionaalista suhdetta ja institutionaalisia rooleja on määritelly Goffmanin (2013 [1961]) käsiteparilla tyypillinen ja tilanteellinen rooli. Nämä käsitteet toimivat teoreettisen viitekehyksen yläkäsitteinä, ja määritelmä tyypillisyydestä perustuu aiempien tutkimusten havaintoihin. Goffmanin käsitepari määrittää tutkimuksen näkökulmaa, jonka mukaan sosiaalinen suhde on tilanteellinen, hetki-hetkeltä vuorovaikutuksessa rakentuvana. Tärkeä havainto analyysissä liittyy tyypillisyyden määritelmään. Goffmania (2013) myötäillen vuorovaikutuksen osanottajan tilanteellinen rooli kuvaa sitä toimintaa, jossa osanottaja poikkeaa tyypillisestä. Esimerkeissä 3, 16 ja 17 ollaan nähty instituution tyypillisistä rooleista poikkeavaa toimintaa, mutta ei osanottajien orientaatiota siihen, että toiminta olisi poikkeavaa. Tämä havainto ravistaa tekemääni tyypillisyyden määritelmää kehitysvammaisen aikuisen ja ammattilaisen välisestä sosiaalisesta suhteesta. Tyypillinen voi olla jotain muuta kuin mitä aiempi tutkimus osoittaa. Tässä mielessä kehitysvammaisen aikuisen ja ammattilaisen suhdetta tulisikin lähestyä ilman ennakko-oletusta vahvasta epäsymmetriasta. Tutkijan tulisi olla herkkä jokaisen sosiaalisen suhteen omanlaisille tyypillisille rooleille. Vaikka ajatus instituution tyypillisistä rooleista osoittautuu jäykäksi ja toimimattomaksi jossain tilanteissa, on se mielestäni ollut perusteltu lähtökohta analyysille.

Goffmanin käsitteiden kautta tyypillisyyteen liittyvä ristiriitaisuus on noussut esiin ja tätä kautta on korostunut se, että institutionaalisetkin roolit ovat yksilöllisiä rooleja.

Toimijuuden, episteemisyyden, deonttisuuden ja emotionaalisuuden käsitteitä on käytetty erityisesti analyysiosiossa. Ne ovat yksityiskohtaisempia kuin Goffmanin (2013) rooliin liittyvät käsitteet, kun analysoidaan vuorovaikutuksen toimintoja. Miksi sitten kaikki nämä käsitteet? Syy on siinä, että keskustelunanalyttisen tutkimuksen määrittelemät käsitteet eivät kata kaikkia niitä modaliteetteja, joita toimijuuden käsitteeseen sisältyy. Palataan vielä Jyrkämän (2008) kuvioon, jossa modaliteetit on havainnollistettu.

Kuvio 3. Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2008, 195). Ympyröinnit (modaliteetit, jotka määrittävät toimintakykyä) ja alleviivaukset (modaliteetit, jotka määrittävät osallisuutta ja valinnanmahdollisuuksia) ovat tämän työn kirjoittajan lisäämiä. Kuvioon on lisätty myös modaliteetteja vastaavat keskustelunanalyttiset käsitteet.

Episteemisyyden, deonttisuuden ja emotionaalisuuden käsitteet kattavat useat Jyrkämän toimijuus käsitteen modaliteetit, kuten kuviosta 3 näkyy. Episteemisyyden liittyy tietoon, joka on osa osaamisen modaliteettia. Deonttisuus sopii täytymisen, voimisen ja haluamisen modaliteetteihin, jotka kaikki liittyvät jossain määrin osanottajien valtasuhteisiin. Emotionaalisuus taas vastaa tuntemisen modaliteettia, jonka Jyrkämä näkee yhtenä toimintakykyä määrittävänä ulottuvuutena. Jotain jää myös keskustelunanalyttisten käsitteiden ulkopuolelle: taidot, joka on toinen osa osaamisen modaliteettia, sekä kykenemisen modaliteetti kokonaisuudessaan. Nämä ulottuvuudet, erityisesti kyvykyys, ovat

keskeisiä osia Jyrkämän (2008, 199) toimintakyvyn määritelmässä (ympyröitynä). Kyvykkyys on tässä tutkimuksessa oleellinen ulottuvuus, mutta keskustelunanalyttisen tutkimuksen piirissä ei ole vielä vakiintunutta teoreettista käsitettä, jonka kautta kyvykkyyttä vuorovaikutuksen resurssina voitaisiin analysoida.⁷

Kuten luvussa 3.4 esittelen, Stevanovicin ja Peräkylän (2014) mukaan ihmiset orientoituvat toisiinsa tiedon, vallan ja emootioiden kautta. Tämän tutkimuksen analyysiosiossa näkyy mielestäni, että ihmiset orientoituvat toisiinsa myös kyvykkyyden kautta, ja tämä ulottuvuus toimii myös vuorovaikutuksen resurssina. Alla esimerkkejä lausumista (tunnennettuina), joissa tämä havainnollistuu:

Esimerkki 12.

- 1 Riitta: kuule Tuija. (.) sit ku sää saat ne? (.) ni [sit sä saat
2 Tuija: [mitä kulta.
3 Riitta: raastaa nää. (1.0) nää ↑punajuuret mä menen hoitaa
4 nyt Villen kättä sit seuraa[vaksi.
5 Tuija: [joo.
6 (0.2)
7 Riitta: **sä osaat nää hyvin raastaa.**
8 (0.2)
9 Tuija: **osaan?**

Esimerkki 14.

- 7 Tuula: maistappas vähä sitä (-). (0.8)
8 kaipaako se jotaki maustetta.
9 (4.0)
(poistettu rivit 10-15)
16 Liisa: ku mä en tiedäh.
17 (1.0)
18 Tuula: miltä se sulle maistuu.
19 (0.6)
20 Liisa: KU EMMÄ TIEDÄ,
21 (0.2)
22 Tuula: **sä et oikein osaa sanoo.**
23 Liisa: **e,**

Esimerkeissä 12 ja 14 perhehoitaja sanallistaa asukkaan osaamista. Perhehoitajan vuorot osoittavat korkeaa episteemistä asennetta suhteessa asukkaan osaamiseen, kyse on siis perhehoitajan tiedosta. Tulkintani mukaan kyse on jostain muustakin. Perhehoitaja orientoituu asukkaan kyvykkyyteen suhteessa esillä olevaan toimintaan: 'sä osaat raas-

---

⁷ Mika Simosen (tulossa 2017) keskustelunanalyttinen väitöskirja käsittelee dynaamisuutta vuorovaikutuksessa, jonka hän kytkee nimenomaan kyvykkyyteen suorittaa erinäisiä toimintoja.

taa punajuuret' tai 'sä et osaa nyt sanoa, miltä ruoka maistuu'. Myös asukkaiden vastauksissa otetaan kantaa omaan kyvykkyyteen. Näissä vuoroissa ilmaistaan, onko asukas kykenevä tekemään pyydetyn toiminnan vai ei, eli mikä hänen oma asenne suhteessa omaan kyvykkyyteen on. Havainnollistan asiaa vielä lisää. Alla esimerkki, jossa asukas suunnittelee tulevaa toimintaansa.

Esimerkki 3.

10 Liisa: **teeks mä meile, (0.6) mannapuu.**

11 (0.4)

12 Antti: ↑tietenki jos tekee semmost puuroo et leipää on aika vähä.

13 Liisa: ↑nii.

Esimerkissä 3 asukas ilmaisee, että voisi tehdä puuroa. Vuoro ilmaisee deonttista asennoitumista: asukas määrittää tulevaa toimintaa. Tässä kontekstissa, perhekodissa, jossa asukkaat tarvitsevat usein tukea arjen askareissa, myös asukkaan kyvykkyys tehdä puuroa on tulkintani mukaan keskeinen resurssi vuoron muotoilussa. Kyky tehdä esillä oleva asia on asukaan resurssi muotoilla vuoro niin, että hänen toimijuus korostuu ja hän myös erottautuu muista perhekodin asukkaista.

Edellä esitetyt lausumat ovat episteemisyyden/deonttisuuden ilmaisemista, mutta väitän, että niissä on jotain muutakin kuin pelkästään tietoon ja valtaan orientoituvaa. Osanottajat orientoituvat myös (lähinnä asukkaan) kyvykkyyteen suhteessa esillä olevaan asiaan. Analyysiosiossa (luku 6.3) tuon esiin, että aineistossa on myös työvaiheita, joita perhehoitaja tekee yksin, ilman asukasta. Vaikka en ole analysoinut näitä katkelmia, on mielestäni kiinnostavaa pohtia, kertovatko ne mahdollisesti myös kyvykkyyteen orientoitumisesta. Se, että perhehoitaja ei anna jotain työvaihetta asukkaan tehtäväksi, voi mahdollisesti liittyä siihen, että perhehoitaja ei koe asukasta tarpeeksi kyvykkäänä suorittamaan kyseistä tehtävää. Näiden perusteiden pohjalta esitän, että Jyrkämän (2008) kattava toimijuus käsite on ollut oleellinen asukkaan ja perhehoitajan välistä vuorovaikutusta analysoidessa. Ainakin tässä institutionaalisessa kontekstissa, jossa kyky tehdä arjen askareita ei missään nimessä ole itsestäänselvää, kyvykkyys näyttäytyykin asiana, jota käsitellään vuorovaikutuksessa, ja se toimii myös keskeisenä vuorovaikutuksen resursseina.

8.3 Lopuksi

Tässä työn päättävässä luvussa katson vielä taaksepäin ja arvioin, onko tutkimukselle asettamani tavoite täyttynyt. Suuntaan katseen myös eteenpäin ja pohdin, miten tämän aihepiirin tutkimusta olisi perusteltua jatkaa.

Kuten työn johdannossa linjaan, tämän tutkimuksen tarkoitus on ollut osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun liittyen kehitysvammaisten asumiseen ja yleisemmin vammaisten ihmisoikeuksien toteutumiseen heidän elämässä. Tutkimuksen tavoitteena on ollut pureutua asumisinstituution arkeen sekä ammattilaisen ja kehitysvammaisen aikuisen sosiaaliseen suhteeseen, johon hoitotyö konkreettisesti kiinnittyy. Koen, että tavoite on saavutettu hyvin. Suomalaisessa vammaistutkimuksessa keskustelunanalyttinen tutkimus on ollut vielä vähäistä, ja tämä tutkimus onkin avannut institutionaalista suhdetta uudelta näkökulmasta. Tutkimuksen metodi on auttanut näkemään vuorovaikutuksessa ilmeneviä pieniä mikrotason ilmiöitä, joilla on kuitenkin iso merkitys kehitysvammaisen aikuisen ja ammattilaisen välisen sosiaalisen suhteen ja hoitotyön tavan kannalta.

Mitä keskustelunanalyysillä ei tavoiteta, on osanottajien kokemuksellisuus. Vuorovaikutuksen rakentumisesta ja toiminnoista voidaan tulkita, miten osanottajat suhtautuvat tilanteisiin ja toisiinsa. Olen esittänyt havaintoja vuorovaikutuskäytännöistä, joissa tulkintani mukaan tulee esiin esimerkiksi asukkaan korkea toimijuus, joka on merkittävä havainto ihmisoikeuksien kannalta. Tutkijan havainto ei kuitenkaan ole sama asia kuin vaikkapa haastattelututkimuksella saatu kuvaus siitä, millaisena kehitysvammainen henkilö itse kokee oman toimijuutensa. Näen kuitenkin, että eri metodeilla tuotettu tieto voi täydentää toinen toistaan ja kasvattaa ymmärrystä aihepiiristä.

Perhehoito tutkimuskohteena on antanut kiinnostavan vertailukohdan suhteessa aiempaan, muista asumismuodoista tehtyihin tutkimuksiin. Perhehoidon tutkiminen on nostanut esiin jossain määrin aiemmasta poikkeavaa kuvaa ammattilaisen ja kehitysvammaisen aikuisen suhteesta, ja tutkimuksen tuloksissa on korostunut suhteen yksilöllisyys ja tilanteellisuus. Kahden perhekodin tapaustutkimuksen perusteella ei kuitenkaan voida tehdä isompia yleistyksiä. Ensimmäinen jatkotutkimusaihe olisikin laajentaa tutkimusjoukkoa, tutkia eri asumismuodoissa tehtävää työtä ja vertailla hoitotyön toimintatapoja:

näyttäytykö vammaisen ja ammattilaisen välinen sosiaalinen suhde ja hoitotyön tapa erilaiselta eri toimintaympäristöissä, ja mitä mahdollisista eroista on tulkittavissa? Tämän tyyppinen tutkimus olisi merkittävää, kun tehdään esimerkiksi vammaispoliittisia päätöksiä sen suhteen, millaisiin asumismuotoihin sijoitetaan resursseja.

Toinen jatkotutkimusaihe liittyy vammaisten henkilöiden vuorovaikutuskäytäntöjen tutkimiseen. Tämänkin tutkimuksen aineistosta on nähty katkelmia, joissa asukas puhuu itseksensä. Itsekseen puhumisella vaikuttaa olevan merkitystä arjenhallinnan kannalta, ja tätä olisikin kiinnostavaa tutkia tarkemmin isommalla aineistolla. Kolmas jatkotutkimusaihe liittyy vammaisten henkilöiden keskinäisen vuorovaikutuksen tutkimiseen. Pääasiassa vammaisten henkilöiden vuorovaikutuskäytäntöjä on tutkittu sellaisissa konteksteissa, joissa toinen osanottaja on ei-vammainen. Mielestäni olisi aiheellista tutkia myös sitä, miten vuorovaikutus, jossa mahdollisesti kaikilla osanottajilla on jonkinasteisia vuorovaikutuksen haasteita, rakentuu? Miten osanottajat toimivat, jos vuorovaikutuksessa ei ole selkeästi kompetentimpaa osanottajaa, joka johtaisi vuorovaikutusta tai johon vähemmän kompetentti voisi tukeutua?

9 Lähteet

Ahponen, Helena. 2008. *Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen. Yksilöllinen ja erilainen elämäntulkku*. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia.

Albrecht, Gary L. 2010. "The sociology of disability: Historical foundations and future directions." Teoksessa *Handbook of medical sociology, 6th edition*, toim. Chole Bird, Allan Fremont, Stefan Timmermans & Peter Conrad. Nashville: Vanderbilt University Press, 192–209.

Antaki, Charles & Rebecca J. Crompton. 2015. "Conversational practices promoting a discourse of agency for adults with intellectual disabilities." *Discourse & Society* 26(6): 645–661.

Antaki, Charles & Alexandra Kent. 2012. "Telling people what to do (and, sometimes, why): Contingency, entitlement and explanation in staff requests to adults with intellectual impairments." *Journal of Pragmatics* 44(6): 876–889.

Antaki, Charles, W.M.L Finlay, Chris Walton & L. Pate. 2008. "Offering choice to people with an intellectual impairment: An interactional study." *Journal of Intellectual Disability Research* 52: 1165–1175.

Becker, Howard S. 1963. *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press of Glencoe.

Bigby, Christine, Marie Knox, Julie Beadle-Brown, Tim Clement & Jim Mansell. 2012. "Uncovering dimensions of culture in underperforming group homes for people with severe intellectual disability." *Intellectual and Developmental Disabilities* 50(6): 452–467.

Clayman, Steven E. & Douglas W. Maynard. 1995. "Ethnomethodology and conversation analysis." Teoksessa *Situated order: Studies in the social organization of talk and embodied activities*, toim. Paul ten Have & George Psathas. Washington: University Press, 1–30.

Curl, Traci S. & Paul Drew. 2008. "Contingency and action: A comparison of two forms of requesting." *Research on Language and Social Interaction* 41(2): 129–153.

Drew, Paul & John Heritage. 1992. "Analyzing talk at work: An introduction." Teoksessa *Talk at work. Interaction in institutional settings*, toim. Paul Drew & John Heritage. Cambridge: Cambridge university press, 3–65.

Eriksson, Susan. 2008. *Erot, erilaisuus ja elinolot – vammaisten arkielämä ja itsemääräminen*. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

ETENE (Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta). 2003. *TUKIJA 1999–2002*. Kausijulkaisu. Helsinki: ETENE-julkaisuja.

Finlay, W.M.L., Chris Walton & Charles Antaki. 2008. "Promoting choice and control in residential services for people with learning disabilities." *Disability & Society* 23(4): 349–360.

French, Sally & John Swain. 2001. "The relationship between disabled people and health and welfare professionals." Teoksessa *Handbook of disability studies*, toim. Gary L. Albrecht, Katherine D. Seelman & Michael Bury. Thousand Oaks: Sage Publications, 734–753.

Giddens, Anthony. 1984. *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.

Goffman, Erving. 1963. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Goffman, Erving. 1978. "Response Cries." *Language* 54(4): 787–815.

Goffman, Erving. 1981. *Forms of talk*. Oxford: Basil Blackwell.

Goffman, Erving. 2013 [1961]. *Encounters. Two studies in the sociology of interaction*. Mansfield Centre: Marino Publishing.

Haarni, Ilka. 2006. *Keskeneräistä yhdenvertaisuutta: Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa*. Helsinki: Stakes.

Hakulinen, Auli. 1997. "Johdanto." Teoksessa *Keskustelunanalyysin perusteet*, toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino, 13–17.

Henkilötietolaki 22.4.1999/523. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990523>.

Hepburn Alexa & Galina Bolden. 2013. "The conversational approach to transcription." Teoksessa *The Handbook of Conversation Analysis*, toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chichester: Wiley-Blackwell, 57–76.

Heritage, John. 1996. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Heritage, John. 2008. "Conversation analysis as social theory." Teoksessa *The New Blackwell Companion to Social Theory*, toim. Bryan S. Turner. Oxford: Blackwell Publishing, 300–320.

Heritage, John. 2012. "Epistemics in action: Action formation and territories of knowledge." *Research on Language and Social Interaction* 45: 1–29.

Heritage, John & Steven Clayman. 2010. *Talk in action: Interactions, identities and institutions*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Heritage, John & Tanya Stivers. 2013. "Conversation analysis and sociology." Teoksessa *The Handbook of Conversation Analysis*, toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chichester: Wiley-Blackwell, 659–673.

- Jyrkämä, Jyrki. 2008. ”Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi.” *Gerontologia* 4/2008: 190–203.
- Kuula, Arja. 2011. *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Lea. 1995. ”Nollapersoona.” *Virittäjä* 99: 337–358.
- Lauranto, Yrjö. 2014. *Imperatiivi, käsky, direktiivi – Arkikeskustelun vaihtokauppakie-lioppia*. Helsinki: SKS.
- Lemert, Edwin M. 1967. *Human deviance, social problems, and social control*. Engle-wood Cliffs: Prentice Hall.
- Leskelä, Leealaura. 2012. ”Ymmärrysvaikeuksien käsittelyä kehitysvammaisten henki-löiden ja heidän ohjaajiensa keskusteluissa.” Teoksessa *Haavoittuva keskustelu: Kes-kusteluanalyttisia tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta*, toim. Leealaura Leskelä & Camilla Lindholm. Helsinki: Kehitysvammaliitto, 184–234.
- Moerman, Michael. 1988. *Talking culture: Ethnography and conversation analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mondada, Lorenza. 2013. ”The conversation analytic approach to data collection.” Teo-ksessa *The Handbook of Conversation Analysis*, toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chistester: Wiley-Blackwell, 32–56.
- Niemelä, Markku & Krista Brand (toim.). 2008. *Kehitysvammaisten yksilöllinen asumi-nen. Pitkäaikaisesta laitosasumisesta kohti yksilöllisempiä asumisratkaisuja*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. URN:NBN:fi-fe201504226833.
- Oliver, Mike. 1990. *The politics of disablement*. London: Macmillan.
- Oliver, Mike. 1996. *Understanding disability: From theory to practice*. Basingstoke: Macmillan.
- Patti, Paul J., Nancy Andiloro & Maureen Gavin. 2009. ”Parent/carer ratings of self-talk behaviour in children and adults with Down syndrome in Canada and the United King-dom.” *Down Syndrome: Research & Practice* 12(3): 221–229.
- Perhehoitolaki 263/2015. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150263>.
- Peräinen, Tiina. 2014. *Kehitysvammaisten aikuisten pitkäaikainen perhehoito. Perhehoidon vahvuudet ja haasteet sekä kehittämistarpeet perhehoitajien ja kehitys-vammaisten asumispalveluja järjestävien organisaatioiden edustajien kokemina*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Pomerantz, Anita. 1980. ”Telling my side: “limited access” as a fishing device.” *So-ciological Inquiry* 50(3-4): 186–198.

Raevaara, Liisa. 1997. ”Vierusparit – Esimerkkinä kysymys ja vastaus.” Teoksessa *Keskustelunanalyysin perusteet*, toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino, 75–92.

Raevaara, Liisa. tulossa 2017. ”Adjusting the design of directives to the activity environment – imperatives in Finnish cooking club interaction.” Teoksessa *Imperative turns at talk: The design of directives in action*, toim. Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen. John Benjamins.

Raevaara, Liisa, Johanna Ruusuvuori & Markku Haakana. 2001. ”Institutionaalinen vuorovaikutus ja sen tutkiminen.” Teoksessa *Institutionaalinen vuorovaikutus. Keskustelunanalyttisia tutkimuksia*, toim. Johanna Ruusuvuori, Liisa Raevaara & Markku Haakana. Helsinki: SKS, 11–38.

Ripatti, Päivi & Erkki Paara. 2011. ”Esipuhe.” Teoksessa *Kehitysvammaisten asuminen. Uusi reformi 2010–2015*, toim. Päivi Ripatti. Helsinki: THL, 3–4.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson. 1974. ”A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation.” *Language* 50(4): 696–735.

Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence organization in interaction*. Cambridge: Cambridge university press.

Schegloff, Emanuel A. & Harvey Sacks. 1973. ”Opening up closings.” *Semiotica* 8(4): 289–327.

Searle, John R. 1979. *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Seppälä, Heikki. 2010. ”Hoivan ja asumisen välimaastossa. Pohdintoja kehitysvammaisuuden kaksista kasvoista.” Teoksessa *Pois laitoksista!: Vammaiset ja hoivan politiikka*, toim. Antti Teittinen. Helsinki: Gaudeamus, 180–198.

Shakespeare, Tom. 2006. *Disability rights and wrongs*. London: Routledge.

Shore, Susanna. 1986. *Onko suomessa passiivia*. Helsinki: SKS.

Sidnell, Jack. 2013. ”Basic conversation analytic method.” Teoksessa *The Handbook of Conversation Analysis*, toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chistester: Wiley-Blackwell, 77–99.

Simonen, Mika. tulossa 2017. *A conversation analysis of social interaction in the functional capacity interview*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2012. *Valtioneuvoston periaatepätös kehitysvammaisten henkilöiden yksilöllisen asumisen ja palvelujen turvaamisesta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja. URN:ISBN:978-952-00-3362-0.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2015. *Usein kysytyjä kysymyksiä – perhehoitolaki*. <http://stm.fi/perhehoitolaki/ukk>. (Luettu 24.01.2016.)

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2016. *Laitoksesta yksilölliseen asumiseen. Kehitysvammaisten asumisen ohjelman toimeenpanon arviointi ja tehostettavat toimet vuosille 2016-2020.* Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja. URN:ISBN:978-952-00-3801-4.

STAKES. 2004. *ICF: Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus*. 6. painos. Helsinki: THL. URN:NBN:fi-fe201303252595.

Stevanovic, Melisa. 2016. ”Sosiaaliset rakenteet.” Teoksessa *Keskusteluanalyysi: Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*, toim. Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm. Tampere: Vastapaino, 200–221.

Stevanovic, Melisa & Anssi Peräkylä. 2012. ”Deontic authority in interaction: The right to announce, propose, and decide.” *Research on Language and Social Interaction* 45: 297–321.

Stevanovic, Melisa & Anssi Peräkylä. 2014. ”Three orders in the organization of human action: On the interface between knowledge, power, and emotion in interaction and social relations.” *Language in Society* 43: 185–207.

Stevanovic, Melisa & Jan Svennevig. 2015. ”Introduction: Epistemics and deontics in conversational directives.” *Journal of Pragmatics* 78: 1–6.

Stivers, Tanya & Jack Sidnell. 2013. ”Introduction.” Teoksessa *The Handbook of Conversation Analysis*, toim. Jack Sidnell & Tanya Stivers. Chistester: Wiley-Blackwell, 1–8.

Suomen YK-liitto. 2015. *YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja*. http://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/vammaisten_oikeudet_2016_net.pdf. (Luettu 20.11.2016.)

Thomas, Carol. 2007. *Sociologies of disability and illness: Contested ideas in disability studies and medical sociology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Tossebro, Jan. 2004. ”Introduction to the special issue: Understanding disability.” *Scandinavian Journal of Disability Research* 6(1): 3–7.

Ulkoasianministeriö. 2016. *Suomi sitoutui vammaisten henkilöiden oikeuksista tehtyyn yleissopimukseen ja sen valitusmenettelyyn*. Lehdistötiedote 12.5.2016. <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=346189&nodeid=15146&contentlan=1&culture=fi-FI>. (Luettu 14.07.2016.)

UPIAS (Union of Physically Impaired Against Segregation). 1975. *Fundamental principles of disability*. London: UPIAS.

Vehmas, Simo. 2005. *Vammaisuus: Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Vesala, Hannu T. 2013. ”Kehitysvammaisen henkilön itsemääräämisen tukeminen: osa työntekijän ammatti-identiteettiä?” *Suuntaaja* 3/2013: 25–29. http://www.aspasaa-tio.fi/sites/default/files/Suuntaaja3_2013.pdf. (Luettu 24.01.2016.)

VISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. <http://scripta.kotus.fi/visk>.

Vygotski, Lev. 1978. *Mind in society. The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.

Liitteet

Liite 1. Tutkimuslupalomake

1(2)

Vuorovaikutuksen rakentuminen kehitysvammaisten yhteisössä
- etnografinen ja keskustelunanalyyttinen tutkimus kehitysvammaisten perhehoidosta

SELVITYS TUTKITTAVALLE

Tutkimus on valtiotieteiden ylioppilaan Taina Valkeapään pro gradu-tutkielma, joka tehdään Helsingin yliopistossa sosiologian oppiaineessa. Tutkimusta ohjaa professori Anssi Peräkylä.

Tutkimuksen tavoitteena on kuvata ja selittää kehitysvammaisten aikuisten perhehoito-yhteisön toimintaa. Tutkija kerää aineistoa osallistumalla yhteisön toimintaan, havainnoimalla toimintaa, haastattelemalla tutkittavia ja kirjoittamalla muistiinpanoja. Tutkija kerää aineistoa myös tekemällä ääni- ja videonauhoituksia. Tutkija kerää aineistoa kevään 2014 aikana asuessaan yhteisössä noin kahden viikon ajan. Tutkimusmenetelmät ovat haitattomia. Tutkimuksesta saatu aineisto on luottamuksellista ja aineisto anonymisoidaan. Tutkimuksesta tehtävissä raporteissa nauhoilla mahdollisesti mainitut nimet ja muut tunnistetiedot muutetaan, jotta tutkittavia ei voida tunnistaa.

Osallistujien ja heidän tallenteilla mainitsemien henkilöiden henkilöllisyyden salassapito koskee tutkija Taina Valkeapäää, ohjaaja professori Anssi Peräkylää ja hänen johtamaansa tutkimusryhmää, jonka jäsen tutkija on. Ääni- ja videotallenteita ei julkaista eikä esitetä julkisesti. Tutkimuksen aikana niitä voivat analysoida edellä mainitut tutkija, ohjaaja ja tutkimusryhmä.

Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja tutkittavalla/tutkittavan lähiomaisella on oikeus peruuttaa osallistuminen tutkimuksen missä vaiheessa tahansa, ilman että tutkittavan asema tai kohtelu muuttuu millään tavoin.

Tutkimusaineistoa käytetään Taina Valkeapään pro gradu-tutkielmassa ja mahdollisissa Valkeapään tai hänen ohjaajansa Peräkylän tutkimusryhmän samaan aiheeseen liittyvissä myöhemmissä tutkimuksissa. Tutkimustiedot ja -aineisto säilytetään salasanan takana olevilla tietokoneilla. Ääni- ja videoaineistot arkistoidaan tutkimusten jälkeen Yhteiskuntatieteelliseen tietoarkistoon, josta aineistoa voidaan luovuttaa käyttöön vain tutkittavien suostumuksella.

Lisätietoja tutkimuksesta antaa
Taina Valkeapää
taina.valkeapaa@helsinki.fi
p. 050 3744524

Vuorovaikutuksen rakentuminen kehitysvammaisten yhteisössä
 - etnografinen ja keskusteluanalyttinen tutkimus kehitysvammaisten perhehoidosta
 Pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto, Sosiologian oppiaine

SUOSTUMUS TUTKIMUKSEEN OSALLISTUMISESTA

Tutkimus on valtiotieteiden ylioppilaan Taina Valkeapään pro gradu-tutkielma, joka tehdään Helsingin yliopistossa sosiologian oppiaineessa. Tutkimusta ohjaa professori Anssi Peräkylä.

Niiden tutkittavien henkilöiden, jotka ovat Lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain 7 §:n mukaan vajaakykyisiä (henkilö, jolla on mielenterveyden häiriö, kehitysvamma tai muu vastaava syy) suostumuksen osallistumisesta tutkimukseen antaa lähiomainen, muu läheinen tai laillinen edustaja. Suostumuksen tulee olla tutkittavan oletetun tahdon mukainen.

Osallistuminen tutkimukseen on vapaaehtoista ja tutkittavalla/tutkittavan lähiomaisella on oikeus peruuttaa osallistuminen tutkimuksen missä vaiheessa tahansa. Tästä suostumuslomakkeesta on laadittu kaksi kappaletta, yksi osallistujalle ja hänen lähiomaiselleen ja yksi tutkimuksen suorittavalle taholle.

Minulle on kirjallisesti (oheinen selvitys tutkittavalle) annettu riittävä selvitys tutkimuksen tarkoituksesta, menetelmistä ja tutkimustietojen käsittelystä, sekä tutkittavan oikeuksista. Minulle on selvitetty, että tarvittaessa voin pyytää lisätietoja nimetyltä tutkijalta. Suostun osallistumaan tutkimukseen ja teen sen vapaaehtoisesti. Olen ymmärtänyt, että minulla on oikeus peruuttaa osallistumiseni tutkimukseen milloin tahansa ilman, että asemani tai kohteluni muuttuu millään tavoin.

☐ olen lukenut kuvauksen ja suostun tutkimukseen

Tutkittavan nimi: _____

Syntymäaika: _____

Osoite: _____

_____

Allekirjoitus ja nimen selvennös:

_____

☐ tutkittava   ☐ lähiomainen   ☐ laillinen edustaja

Aika ja paikka: _____

Tutkijan allekirjoitus ja nimen selvennös:

_____

Liite 2. Litteraatiomerkit

Litteroinnissa on noudatettu pitkälti Eeva Leena Seppäsen (1997) *Keskustelunanalyysin perusteet* -teoksessa esittelemää merkistöä.

1. Sävelkulku

prosodisen kokonaisuuden lopussa:

. laskeva intonaatio
, tasainen intonaatio
? nouseva intonaatio

prosodisen kokonaisuuden sisällä tai alussa:

↑ seuraava sana lausuttu ympäristöä korkeammalta
↓ seuraava sana lausuttu ympäristöä matalammalta
just painotus tai sävelkorkeuden nousu muualla kuin sanan lopussa

2. Päällekkäisyydet ja tauot

[päällekkäispuhunnan alku
] päällekkäispuhunnan loppu
(.) mikrotauko: 0.2 sekuntia tai vähemmän
(0.5) mikrotaukoa pidempi tauko
= kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta

3. Puhenopeus ja äänen voimakkuus

>joo< (sisäänpäin osoittavat nuolet) nopeutettu jakso
<joo> (ulospäin osoittavat nuolet) hidastettu jakso
e::i (kaksoispisteet) äänteen venytys
°joo° ympäristöä vaimeampaa puhetta
JOO (kapiteelit) äänen voimistaminen

4. Hengitys

.hhh sisäänhengitys; yksi h-kirjain on 0.1 sekuntia
hhh uloshengitys
.joo (piste sanan edessä) sana lausuttu sisäänhengittäen

5. Nauru

he he naurua
j(h)oo suluissa oleva h sanan sisällä kuvaa uloshengitystä, useimmiten
kyse on nauraen lausutusta sanasta
fjoof hymyillen sanottu sana tai jakso

6. Muuta

#joo# nariseva ääni
@joo@ äänen laadun muutos
jo- (tavuviiva) sana jää kesken
t'ota (rivinylinen pilkku) vokaalin kato
katos (lihavointi) voimakkaasti äännetty klusiili
(joo) sulkujen sisällä epäselvästi kuultu jakso tai puhuja
(-) sana, josta ei ole saatu selvää
(--) pidempi jakso, josta ei ole saatu selvää
((itkee)) kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentteja ja
selityksiä tilanteesta
eri fontti osanottajien asemoituminen ja liikkuminen